

РУСЛАНА ДАВИДЮК

З поляками
за УКРАЇНУ

РОУННБ

Рівненська обласна рада
Рівненська обласна державна адміністрація
Науково-редакційна група книги
«Реабілітовані історією. Рівненська область»
Рівненський державний гуманітарний університет
Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка

РУСЛАНА ДАВИДЮК

З ПОЛЯКАМИ ЗА УКРАЇНУ

*НАДДНІПРЯНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ
В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ
ЖИТТІ МІЖВОЄННОЇ ВОЛИНИ*

**ОБОВ'ЯЗКОВИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ПРИМІРНИК**

Рівне – 2014

УДК 94(477)
ББК 63.3(4Укр-4Рів)621
Д 131

Рекомендовано до друку Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 8 від 28 березня 2014 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Литвин М. Р. – доктор історичних наук, професор
(Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України)

Трофимович В. В. – доктор історичних наук, професор
(Національний університет «Острозька академія»)

Галуха Л. Ю. – кандидат історичних наук, доцент
(Рівненський державний гуманітарний університет)

Давидюк Р. П.

Д 131 З поляками за Україну: Наддніпрянська еміграція в суспільно-політичному житті міжвоєнної Волині. Монографічне видання. Рівне : ПП ДМ, 2014. – 174 с.

ISBN 978-617-515-128-0

У книзі нарисів висвітлено участь у суспільно-політичному житті та стосунки з владою Другої Речі Посполитої унерівської еміграції на території Волинського воеводства. Автор відстежила політичну еволюцію та національно-культурну працю української еміграції в міжвоєнній Польщі через висвітлення діяльності її чільних представників на Волині. Дослідження охоплює 1920-1930-і рр., включаючи проекцію на період УНР (1917-1920 рр.) та період 1939-1941 рр. Після приходу на Західну Волинь радянської влади, українська еміграція перестала існувати як суспільна група і політичний чинник: частина емігрантів були репресовані радянськими каральними органами, інша частина врятувались втечею на територію, контрольовану Німеччиною.

Для дослідників, викладачів, студентів, учнів, усіх зацікавлених історією України.

УДК 94(477)

ББК 63.3(4Укр-4Рів)621

ISBN 978-617-515-128-0

© Давидюк Р. П., 2014 р.

РІВНЕНСЬКА ОБЛАДЕРЖБІБЛІОТЕКА

9786175151280

ВІД АВТОРА

На зібранні діячів «Рідної хати» у Рівному в 1937 р. Степан Скрипник сказав: «Хотів би краще замітати вулиці на Хрещатику в Києві, ніж бути послом у Польщі». Ці слова якнайкраще увиразнюють мрію української політичної еміграції в Другій Речі Посполитій та суть її взаємин з польською владою. Цією мрією для генерації українських політиків, які творили Українську Народну Республіку, а з її падінням опинились на чужині, було повернення самостійної України. Поляки бачились як союзники в справі відновлення УНР, що скріпила Варшавська угода. Після укладення Ризького миру польсько-українські стосунки набули нової якості. Емігранти з УНР змушені були шукати компромісу з польською владою, яка дала їм прихисток, часто йдучи шляхом політичного угодовства. Водночас українська еміграція ніколи не забувала і не відкидала свою мету – повернення Української держави. Власне, про це йдеться в нашій книзі через висвітлення долі емігрантів, котрі опинилися на території Волинського воєводства.

У лавах інтернованої армії УНР і серед цивільних емігрантів було багато вихідців з Волині, які через важкі умови, нестачу їжі у перехідних таборах втікали на рідні землі. Політичні емігранти, вихідці з Наддніпрянщини, прагнули поселитися на Волині через прикордонний статус воєводства, національну структуру населення, де більшість складала українці, переважно православні за віросповіданням. Важливою була і та обставина, що Волинь, як і Наддніпрянщина, до Першої світової війни перебували у складі Російської імперії, що позначалося на схожості менталітету.

Незважаючи на економічні труднощі, обмеження у свободі пересування, проблеми мовної, культурної адаптації, утиски з боку польської адміністрації, внутрішні суперечності, уєнерівській еміграції завдяки працелюбності, інтелектуальному потенціалу, вдалося досягнути певних успіхів у самоорганізації. Її представники виступали ініціаторами утворення філій УЦК, засновниками проурядових політичних структур, послами до польського сейму, дописувачами до легальних українських газет, активістами кооперативного руху. Вони намагалися боронити права української спільноти в Польщі легальним шляхом, критикували життя в УСРР (УРСР), виступали за польсько-українське порозуміння та не полишали надій на реалізацію ідеї незалежної України.

Серед наддніпрянських емігрантів, які працювали на терені Волинського воєводства, активністю відзначалися редактор «Волинського слова» Олександр Ковалевський, керівник Волинського українського об'єднання Петро Певний, очільник Українського волинського театру Микола Певний і його дружина артистка Ніна Певна, посол Степан Скрипник, архітектор Сергій Тимошенко, колишні військові Іван Литвиненко, Ананій Волинець, Андрій Долуд, Євген Білецький, Михайло Крат, адвокат Микола Багринівський, громадські активісти Сергій Бачинський, Парасковія Багринівська, Антон Стрижевський, Микола Маслов, священники Павло Пашевський, Михайло Тележинський та багато інших. Маючи можливість зробити кар'єру в УНР, змушені були повернутися додому учасники революційних подій Микола Негребецький, Антон Кентржинський,

Лаврентій Серветник, Володимир Оскілко, ставши громадськими активістами міжвоєнної Волині.

Хоча досвід легальної боротьби емігрантів з Великої України відіграв важливу роль у протистоянні політиці асиміляції українців, але їхня ідея польсько-українського порозуміння так і залишилася нереалізованою. Олександр Ковалевський писав: «Ми, що боролися за ідеал державницької незалежності України і в свої юнацькі роки, і в роки зрілої молодості, і власними силами, і в союзі з німцями чи поляками, завжди були переконані, що утвердження Незалежної України є історичною необхідністю».

Пропонована читачам книга складається з окремих нарисів, присвячених персоналіям. Автор вважає це видання за початкове щодо оприлюднення матеріалів, пов'язаних з наддніпрянською еміграцією у міжвоєнній Волині. Низка біограм ще чекають на ґрунтовне дослідження. Окремі з нарисів, що увійшли до видання, публікувались раніше, однак їх текст при підготовці книги суттєво доповнений і доопрацьований.

Поява цієї праці стала можливою завдяки сприянню багатьох осіб і установ.

Автор щиро вдячна працівникам Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Державного архіву Рівненської області, Державного архіву Волинської області, Галузевого державного архіву Служби безпеки України в Києві, Галузевого державного архіву Служби безпеки України в Рівному, Центрального державного історичного архіву у Львові, Рівненської державної обласної бібліотеки, Рівненського обласного краєзнавчого музею, Головної редколегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», Науково-редакційної групи книги «Реабілітовані історією. Рівненська область». Окрема подяка колегам з кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету за допомогу і сприяння в роботі.

Висловлюю щиро вдячність за змістовні рецензії, компетентні консультації, підтримку авторських наукових ідей професору Миколі Литвину, професору Володимирові Трофимовичу, доценту Любові Галусі.

Сердечна подяка за цінні поради професору Тамарі Вронській, професору Миколі Кучерепі, синові Сергія Бачинського Михайлові Бачинському, за сприяння у дослідницькій роботі – завідувачеві відділу україністики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка, кандидатів історичних наук Костянтину Курилишину, ад'юнкту кафедри Східної Європи Університету Міколая Коперніка у Торуні (Польща) доктору Антоніні Козирській, головному спеціалісту відділу використання інформації документів Державного архіву Рівненської області Тетяні Самсонюк.

Видання реалізоване у рамках наукового стажування, наданого Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (ректор професор Руслан Постоловський), що проходило на базі Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (ректор – професор Анатолій Дем'янчук).

Подяку за розуміння і підтримку висловлюю своїй родині, а також друзям та всім причетним до появи цього видання.

РОДИНА БАГРИНІВСЬКИХ

Українські діячі періоду національно-демократичної революції 1917-1921 рр. після її поразки перетворилися на політичних емігрантів. У 20-х рр. ХХ ст. приблизно 90% української політичної еміграції в Польщі складала особи, пов'язані з Українською Народною Республікою (УНР), її державними структурами і армією¹. Серед цих людей виділялося подружжя Багринівських, які після короткого часу перебування у Варшаві, поселилися у Рівному, ведучи активну суспільно-громадську роботу.

Микола Устимович Багринівський за доби Директорії УНР виконував обов'язки директора департаменту міністерства юстиції УНР, директора департаменту міністерства закордонних справ, був міністром юстиції уряду УНР². 3 лютого 1921 р. він брав участь у відкритті передпарламенту УНР на еміграції – Ради Республіки (РР), утвореної відповідно до рішення уряду УНР³, і її подальшій роботі⁴. Пізніше працював державним секретарем в утвореному Радою Республіки уряді В'ячеслава Прокоповича (березень – серпень 1921 р.), був міністром юстиції і одночасно очолював міністерство праці в уряді Пилипа Пилипчука (серпень 1921 – січень 1922 р.)⁵.

Микола Багринівський співпрацював з Українським центральним комітетом (УЦК) у Варшаві, який, представляючи інтереси українських емігрантів, надавав їм юридичну, матеріальну допомогу. З 1923 р. він очолював Українське товариство допомоги емігрантам з України і їх родинам⁶. Назване товариство планувалося як гуманітарна організація української еміграції, а УЦК мав бути прикриттям політичної діяльності еміграційного уряду.

Важливою складовою діяльності Українського центрального комітету було скликання з'їздів і нарад української політичної еміграції в Польщі. У травні 1922 р. Микола Багринівський, як представник Українського правничого товариства, брав участь у роботі організаційної комісії щодо скликання еміграційного з'їзду і був обраний заступником голови організаційного бюро⁷. Комісія на чолі з М. Багринівським виробила регулямін виборів делегатів на

¹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. / E. Wiszka – Toruń: MADO, 2004. – 752 s. – S 653.

² Енциклопедія українознавства. – Т. 1. – Львів, НТШ. – 1993. – С. 81.

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), ф. 3656, оп. 1, спр. 6, арк. 3.

⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 1.

⁵ ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 46, арк. 14, 171.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ), ф. 804, оп. 1, спр. 1; ЦДАВО, ф. 3508, оп. 1, спр. 1 б, арк. 5.

⁷ ЦДАВО, ф. 3508, оп. 1, спр. 2а, арк. 10-10 зв.; Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі (Вісті УЦК). – 1924. – № 3. – С. 3.

з'їзд і його програму, затверджену на засіданні 8 травня 1923 р.⁸ На загальних зборах УЦК у Варшаві 29-31 липня 1923 р. були обрані члени Управи і заступники, серед останніх і М. Багринівський⁹.

Микола Устимович надавав юридичну допомогу емігрантам, підтримував утворення у кінці 1925 р. у Варшаві Української кооперативи, метою якої було задоволення економічних і юридичних потреб української спільноти в Польщі. Ця організація займалася посередницькою діяльністю, допомагала налагоджувати юридичні, податкові питання. Багринівський увійшов до складу Наглядової ради Української кооперативи¹⁰.

У всіх справах Миколі Устимовичу допомагала дружина, Парасковія Іванівна, яка також співпрацювала з УЦК у Варшаві. У час, коли не було можливості скликати II з'їзд політичної еміграції і виникла потреба знаходити інші форми контактів з еміграційним товариством, було ухвалене рішення запрошувати на окремі зібрання УЦК представників громадськості. У 1925 р. відбулося три такі спільні зібрання. Перше пройшло 8 березня 1925 р. у присутності 22 осіб, групу жінок на ньому представляла Парасковія Багринівська¹¹.

*Голова Союзу українок Волині в Рівному Парасковія Багринівська
(2-й ряд, у центрі) серед союзниць. 1930-і роки*

⁸ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. – S. 54.

⁹ ЦДАВО, ф. 3366, оп. 1, спр. 2, арк. 66.

¹⁰ Тризуб. – 1926. – № 16. – С. 27.

¹¹ Вісті УЦК. – 1925. – № 4. – С. 48, 86.

Парасковія Іванівна Багринівська (до заміжжя Проценко) народилася у 1885 р.¹² (за іншими даними у 1888 р.¹³) у селі Шемутовка Харківської губернії в українській родині. У 1905 р. працювала секретар-машиністкою на Харківсько-Миколаївській залізниці¹⁴. Будучи членом есерівської партії, розклеювала листівки, поширювала прокламації, виступала на мітингах у період першої російської революції. У 1906 р. за революційну діяльність заарештована царським урядом. Після звільнення виїхала до Петербурга, а з 1916 р. – до Києва. З кінця 1917 р. працювала завідуючою господарством у міністерстві юстиції уряду УНР. Саме тоді одружилася з відомим громадським діячем Миколою Багринівським. У 1920 р. молода родина виїхала до Варшави, де Микола Устимович, завершивши міністерську працю, влаштувався інспектором кредитного банку¹⁵.

Після травневого 1926 р. перевороту в Польщі та повернення до влади Ю. Пілсудського подружжя переїхало на Волинь і оселилося у м. Рівному. Пізніше, на допиті в НКВС, П. Багринівська свідчила, що її сім'я жила в однокімнатній квартирі¹⁶; під час такого ж допиту Сергій Бачинський стверджував, що сім'я Багринівських мала будинок і дачу¹⁷. Ймовірно, мав рацію останній, адже Микола Устимович, працюючи адвокатом, непогано заробляв.

Микола Багринівський виступав адвокатом на суді 28-29 квітня 1930 р. у справі Івана Ліщинського, якого звинувачували в антидержавних закликах на народному вічі у с. Сіянци Здолбунівського повіту (засуджений на 2 роки)¹⁸. Разом з колегами адвокатами Володимиром Загайкевичем і Дмитром Ладикою захищав у суді звинувачуваного у спротиві поліції Л. Серветника та інших¹⁹.

Одночасно М. Багринівський проводив громадську роботу, будучи членом Українського літературно-артистичного товариства у Рівному, на засіданні якого 29 грудня 1929 р. обраний до складу ревізійної комісії²⁰.

Виступаючи у липні 1927 р. на зібранні понад 100 українських діячів під керівництвом сенатора Олександра Карпинського, Микола Багринівський наголошував на важливості участі українців у самоврядуванні, стверджував, що їх представництво у міській раді має співвідноситися з кількістю українського

¹² Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. Р-2771, оп. 2, спр. 2768, арк. 14.

¹³ Енциклопедія українознавства. – Т. 1. – С. 81.

¹⁴ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 2768, арк. 14.

¹⁵ Там само, арк. 15.

¹⁶ Там само.

¹⁷ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П, спр. 69848, т. 2, арк. 33 зв.

¹⁸ Діло. – 1931. – 3 травня. – С. 3.

¹⁹ Там само. – 1930. – 16 травня. – С. 2.

²⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 45, арк. 26 зв.

населення. З боку української громадськості кандидатами до складу міської ради були обрані 10 осіб, серед них Парасковія Багринівська, на той час голова Союзу українок у Рівному²¹.

Організаційне оформлення товариства Союз українок відбулося 22-23 грудня 1921 р. на з'їзді у Львові, скликаному з ініціативи жіночого гуртка Українського педагогічного товариства ім. Ганни Барвінок. На з'їзд прибуло 387 делегатів з Галичини, Буковини, Волині, Наддніпрянщини, а також з Відня, Праги, Варшави, Тарнова²². На форумі жінки одноставно виступали за єдність жіночих організацій, об'єктивно зумовлену спільністю їхніх інтересів. Однак польська адміністрація дала дозвіл на існування союзу лише у Галичині, заборонивши навіть галицько-волинське жіноче об'єднання.

З огляду на такі обставини, Союз українок Волині з осередком у Рівному був утворений на основі комітету допомоги бідним дітям при Рівненській українській гімназії²³. Установчі збори відбулися 5 грудня 1926 р. під головуванням П. Багринівської згідно з дозволом рівненського староства від 3 грудня 1926 р. за № 75749/26²⁴. У 1926 р. Головну управу товариства очолила Ганна Карпинська, дружина голови рівненської «Просвіти» Олександра Карпинського. Парасковія Багринівська стала членом управи, а з 1933 р. очолила Головну управу Союзу українок²⁵.

Товариство працювало відповідно до ухваленого статуту. Організацію очолювала управа. Статут товариства, завірений рівненським нотаріусом С. Кубинським, 11 липня 1927 р. затвердив волинський воевода. З цього часу розпочалася активна діяльність Союзу українок на Волині. Головна управа товариства перебувала у Рівному, а діяльність організації поширювалася на всю територію Волинського воєводства. З часом товариство відкрило філії у Здолбунові, Ковелі²⁶, Костополі, Кременці, Володимирі, Турійську²⁷. На березень 1934 р. нараховувалося 166 членів союзу, філії діяли у Ковелі, Володимирі, Маціїві, Кременці, Почаєві, Підлужному, Милостові, Даничеві, Самострілах, Здолбунові і Межирічах²⁸.

²¹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 26, арк. 24.

²² Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. П. Савчук – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – С. 100.

²³ Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9, спр. 4218, арк. 36.

²⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

²⁵ Там само, арк. 2.

²⁶ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 3937, арк. 4.

²⁷ Там само, спр. 4218, арк. 36.

²⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 2, арк. 16-17 зв.

З дозволу Головної управи кожна громада могла утворювати кружок товариства, при умові, що найменше 10 місцевих жінок української національності виявлять таке бажання²⁹.

Товариство складалося з дійсних членів, співробітників і почесних членів. Дійсним членом могла бути українка, якій виповнився 21 рік. Співробітником товариства вважалася особа, котра провадила в союзі активну та продуктивну літературну чи економічну працю. Приймала у співробітники Головна управа, необхідною умовою був одноразовий внесок у сумі щонайменше 20 злотих. Почесним членом товариства могла стати жінка, що мала заслуги перед українським народом на поприщі розвитку жіночої справи або самого товариства. У 30-х роках почесними членами Союзу українок у Рівному були обрані професор Софія Русова, сенатор Олена Кисилівська і посол Мілена Рудницька³⁰.

Метою Союзу була культурно-освітня, економічна робота серед українського жіноцтва. Реалізація поставлених завдань мала здійснюватися через проведення нарад, зборів, відкриття бібліотек, читалень, постановку театральних вистав, концертів, вечорниць, видання часописів. Союз українок планував відкривати дитячі садочки, курси для неписьменних, дешеві кухні; сприяти утворенню господарських і промислових спілок, шкіл і курсів з жіночого господарства; влаштовувати вистави жіночих робіт; заохотити жіноцтво до просвіти і науки, надавати своїм членам моральну і матеріальну допомогу на випадок хвороби, безробіття чи інших складних життєвих обставин, засновувати філії і осередки товариства у містах і селах Волинського воєводства³¹. Фінансову основу товариства складали внески його членів, добровільні пожертви, спадщини, допомоги, а також доходи з вечорниць, концертів, карнавалів і вистав³².

Для досягнення поставлених завдань було сформовано чотири секції. На установчих зборах обрано завідувачів секцій: релігійно-гуманітарної – Марію Кузміньову; освітньо-шкільної – Ганну Язвінську, господарсько-торгівельної – Лідію Валу, робітничо-промислової – Віру Кулій³³. Головна управа складалася з голови, трьох заступниць і восьми членів. Всі вони постійно перебували у Рівному, як в місці осідку товариства. Члени управи вибирали поміж себе керівників секцій, секретаря, скарбника, референта філій. Голова, її заступниця чи найстарша за віком жінка скликала і проводила засідання управи³⁴.

²⁹ Там само, арк. 1 б.

³⁰ Там само, арк. 13.

³¹ Там само, арк. 1 б.

³² Там само, арк. 1 б.

³³ Держархів Рівненської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

³⁴ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 2, арк. 1 б.

На підставі регламенту, встановленого Головною управою Союзу українок, робота секцій спрямовувалася на поширення освіти серед міського та сільського населення; відкриття мережі читалень, бібліотек; влаштування театральних вистав, концертів, вечорниць; видання часописів; створення медичних пунктів; організацію господарських та промислових спілок; надання матеріальної і моральної допомоги членам товариства у випадку безробіття чи хвороби; створення філій і гуртків у містах та селах Волинського воєводства.

Раз на рік спеціальною відозвою Головна управа скликала загальні збори. Таку відозву потрібно було вмістити за 14 днів наперед в одному з українських часописів із поданням порядку денного. Рішення загальних зборів вважалися правомочними, якщо збиралося більше 50% усіх членів, коли ж йшлося про зміну статуту або закриття товариства потрібна була присутність 75 % чи $\frac{3}{4}$ усіх членів. Про скликання надзвичайних загальних зборів повідомлялося за сім днів з обов'язковим поданням порядку денного. За поважних причин право скликати збори мали самі члени товариства³⁵.

Родина Багринівських, як українські політичні емігранти, добре знали проблеми, з якими зіштовхнулися їх земляки на території Польщі. Значна частина емігрантів переживала економічні труднощі – не вистачало взуття, одягу, інших найнеобхідніших речей. Після закриття у 1924 р. польською владою таборів для інтернованих ситуація ускладнилася ще більше. 4 лютого 1927 р. збори Союзу українок у Рівному вирішили, з огляду на важкий стан родин жінок інтернованих у таборах м. Каліша, зібрати і вислати для них різні речі³⁶.

Подружжя Багринівських співпрацювали з громадськими осередками петлюрівського спрямування, що існували на Волині, однак, за політичними поглядами більше схилилися до Українського національного демократичного об'єднання (УНДО). У донесеннях польській поліції наголошувалося, що «належить окреслити ставлення окремої групи петлюрівців до УНДО, частину з них можна назвати симпатиками УНДО. Ставлення цієї групи до УНДО найкраще характеризує виборча кампанія до законодавчих органів, коли петлюрівці публічно оголосили нейтралітет, хоча іноді підтримували список № 18». До цієї групи належали адвокат Микола Багринівський, Іван Карнаухов, інженер, член міської ради, уповноважений УЦК у Варшаві Данило Ковпаненко та кілька інших емігрантів³⁷. Микола Багринівський разом з Василем Ярмолюком, Романом Могильницьким і Пантелеймоном Либакком брав участь у роботі академії УНДО у Рівному 24 січня 1937 р., яка відбулася у присутності 30 осіб³⁸. Висловимо припущення, що відмінність у політичних поглядах стала причиною напружених стосунків між Миколою Ба-

³⁵ Там само, арк. 1 б.

³⁶ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

³⁷ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1274, арк. 7.

³⁸ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 86, арк. 82.

гринівським і Степаном Скрипником, про що свідчив Сергій Бачинський³⁹. А Парасковія Багринівська під час відвідин «Рідної хати» у Луцьку в лютому 1937 р., у розмові з головою Української парламентарної репрезентації (УПР) Волині, домогалася усунення з рівненського терену С. Скрипника. Делегація Союзу українок у Рівному на чолі з Багринівською налагоджувала контакти з жіночою секцією «Сільського Господаря» у Луцьку, але оминала Союз жінок українок громадської праці⁴⁰. Нагадаємо, що Союз жінок українок громадської праці виник в Луцьку у 1932 р. і виступав за співпрацю з польською владою.

У таємній інформації до повітового старости слідчий поліцейного відділу Рівненського повіту писав, що в умовах, коли у Рівному УНДО не має організаційних осередків і власного приміщення, вся кореспонденція надсилається на адресу Українського кооперативного банку і Союзу українок у Рівному, котрі перебувають під впливом цієї партії⁴¹. Повітовий староста у Рівному 19 вересня 1928 р. засвідчував воєводському уряду, що Союз українок знаходиться під впливом УНДО⁴². Водночас, наголосимо, що політичні симпатії членів Союзу українок в Рівному різнилися, частина осередків схилилася до націоналістичних поглядів, окремі симпатизували соціалістичним ідеям⁴³.

Парасковія Багринівська проводила активну громадську діяльність: читала лекції на різноманітні теми, організовувала академії на честь українських письменників, за її безпосередньої участі жіноцтво краю відзначало історичні події, займалося підготовкою господарських курсів. Зокрема, Союз українок у Рівному опікувався організацією новорічної ялинки у місцевій українській гімназії, відкриттям їдальні, збирав пожертви на пластову домівку у Львові⁴⁴. 8 травня 1927 р. П. Багринівська брала участь у конференції, яка проходила у Рівненській українській приватній гімназії. Під час конференції обговорювалося питання матеріальної підтримки та проведення збірок на користь гімназії⁴⁵.

Книга реєстру членів товариства свідчить, що впродовж 1926-1928 рр. членами Союзу українок були 416 волинянок⁴⁶, хоча це не повний перелік осіб, які долучились до роботи товариства. Членство вимагало освіченості, компетентності та самовідданої праці. Певний час засідання організації

³⁹ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 15, 33 зв.

⁴⁰ Волинське слово. – 1937. – 4 лютого. – С. 4.

⁴¹ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1274, арк. 5.

⁴² Там само, арк. 6.

⁴³ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 284.

⁴⁴ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 3 – 3 зв.

⁴⁵ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 25, арк. 95.

⁴⁶ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 5, арк. 47.

проводилися у помешканні П. Багринівської у м. Рівне по вул. Пілсудського, 19 (нині – вул. В. Чорновола)⁴⁷.

Злободенні проблеми життя краю знаходили постійний відгук з боку членів товариства. Зокрема, у квітні 1933 р. створено тимчасовий комітет допомоги потерпілим від повені та граду на Поліссі, зібрані кошти було відправлено на відшкодування завданих стихією матеріальних збитків⁴⁸. Активістки організації не обділяли увагою жінок-в'язнів: як правило на Великдень, до рівненської тюрми надсилали пасхальні продуктові подарунки⁴⁹. Регулярно проводили свята, приурочені до дня Матері, читали реферати, організовували концерти, щорічно відбувались урочистості, присвячені Т. Шевченкові⁵⁰, у грудні кожного року влаштовували свято св. Миколая для дітей. На жіночому вічі у Народному домі Багринівська виголосила реферат «Жінка-громадянка»⁵¹.

15 грудня 1936 р. з ініціативи Союзу українок у Здолбунові відбулися заходи з приводу смерті українського письменника Василя Стефаника. Реферат, присвячений його творчості, виголосила Багринівська, зазначивши, що це один з найкращих знавців української селянської душі, а більшість його творів – «це окремі замальовки з життя українського селянина, для якого земля являється всім». На зібранні читали витяги з творів Стефаника, до кожного з них Парасковія Іванівна давала пояснення⁵².

Жінки-активістки розуміли важливість розвитку серед українського населення кооперації, яка давала можливість захищати власні економічні інтереси. «Треба навчити жінок користуватися організацією, книжкою, пресою, кооперативою... Кооперативи дадуть нам багато таких машин, що заощадять нам час, силу, гроші. Коли жінки, згуртовані у кооперативах і взагалі у своїх організаціях, реалізовуватимуть клич «Свій до свого по своє», то розвій нашого промислу зростатиме»⁵³ – стверджувала Антоніна Горохович. Діячки Союзу українок у листі до сеймику писали: «Кооперативи борються з лінивством, бо заставляють людей брати участь у зборах, засіданнях, де люди радять, рахують, посилають листи у світ. Це змушує людей вчитися, робить загал рухливішим. Кооперація прямує до того, щоб змінити нашу вдачу. Кооперативи дбають про справедливі ціни, вагу та добру якість товару. Кооперативи це добро загалу і добро одиниці»⁵⁴.

⁴⁷ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

⁴⁸ Там само, арк. 8.

⁴⁹ Там само, арк. 4.

⁵⁰ Жіноча доля. – 1931 – 28 червня. – С. 2.

⁵¹ Держархів Рівненської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 11.

⁵² Волинське слово. – 1937. – 1 січня. – С. 10.

⁵³ Держархів Рівненської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 2, арк. 27.

⁵⁴ Там само, арк. 32.

Значна увага приділялась просвітницькій роботі. «Від нас, свідомих українських жінок, вимагається тепер величезні знання... Треба ширити книжки через різні відчити, виклади, вистави та «свята книжки», мусимо урухомити свою бібліотеку, мусимо докласти всіх старань, щоб наші читальні по селах виконували як слід свої завдання»⁵⁵ – наголошували очільниці Союзу українок у Рівному.

Товариство стало невід'ємною частиною української громади, його діяльність мала вплив на економічне, політичне і громадське життя краю, сприяла формуванню національного світогляду українців. Однак, у діяльності союзу було немало труднощів та проблем. «Однією із дуже злих прикмет нашої жінки є пасивність, байдужість... Коли б жіноцтво брало активну участь у житті нації, то ми б досі мали державу»⁵⁶ – писала А. Горохович. Ілюстрацією сказаного стало ослаблення темпів роботи Союзу українок у Рівному. Так, за червень 1934 р. товариство організувало лише дві акції⁵⁷.

Організаційно жіноче товариство Волині значно поступалося Союзу українок, який діяв у Галичині. Союз українок у Рівному, провівши на території воєводства низку зібрань, обрав 12 делегатів на конгрес у Станіславові. Волинський Союз українок репрезентували Багринівська з Рівного і Підгірська з Ковеля. Парасковія Багринівська ставила у приклад чітку організацію галицького українського жіноцтва та його керівництва, яке зуміло організувати Всеукраїнський жіночий конгрес у Станіславові у червні 1934 р.: «Волинські жінки тільки проснулись, але вони готові йти пліч-о-пліч з вами під вашим ідейним проводом»⁵⁸.

З метою взаємодопомоги і запозичення досвіду Союз українок у Рівному намагався підтримувати взаємини з іншими українськими жіночими організаціями. 2 грудня 1934 р. відбулося його щорічне зібрання, в якому взяли участь представниці зі Львова, зокрема сенаторка Кисилівська⁵⁹. На засіданні було висловлено спеціальне визнання сенаторці Кисилівській за її діяльність, пов'язану з виданням часопису «Жіноча доля», і визнання редакції названого часопису у зв'язку з 10-літтям його існування. У свою чергу, Кисилівська подякувала за визнання її праці, закликала до активізації роботи у різних сферах громадського життя, підкреслила аполітичний характер союзу і його засадничі цілі, що полягали в акціях добродійності. Після цього діяльність жіночої організації в Рівному дещо поживилася⁶⁰.

⁵⁵ Там само, арк. 29.

⁵⁶ Там само, арк. 27.

⁵⁷ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 88.

⁵⁸ ЦДІАЛ, ф. 319, оп. 1, спр. 65, арк. 129.

⁵⁹ Там само, арк. 283 зв.

⁶⁰ Там само, арк. 284.

Головна управа у Рівному запрошувала приїхати до воєводства О. Левчанівську, зверталася до Союзу українок у Львові з проханням надіслати інструктора у справі крою і шиття, до товариства «Січ» у США з проханням скласти пожертви для жіночого товариства у Рівному⁶¹. Управа за підписами голови П. Багринівської та секретаря А. Горохович послала «Привітання з радісним «Христос Воскрес» всім сестрам-галичанкам. Кожне свято Воскресіння, що ми його переживаємо спільно як дві сестринські організації, плекає і воскрешує у наших душах все більшу свідомість того, що ми доньки однієї матері, що всі ми винні їй багато»⁶².

Пожавлення роботи волинського Союзу українок, що супроводжувалося зростанням інтересу громадськості до товариства, лише посилило невдоволення з боку польської влади. Членам організації доводилося працювати під пильним наглядом поліції та старост, почастишали перевірки з боку місцевого управління. У 1931 р. Союз українок у Рівному опинився у скрутному становищі: не було ні голови, ні секретаря, ні управи. За таких умов не могло бути мови про конструктивну діяльність. Жінки вирішили скликати надзвичайні збори, метою яких було обрати працездатну управу і відійти від небезпечних ідей про самоліквідацію союзу. Обрана головою управи П. Багринівська взяла на себе обов'язок зберегти організацію та активізувати її роботу⁶³.

Однак взаємини з владою ускладнювалися, тому у лютому 1937 р. П. Багринівська підготувала прохання до УПР у справі захисту інтересів жіночих організацій перед адміністративними органами. Щоправда, Головна управа відхилила цю пропозицію, щоб напередодні святкування 10-річчя волинського Союзу українок не загострювати і без того напружені стосунки з місцевою владою⁶⁴.

Для провідної жіночої організації Волині 1937 р. позначився заборонами створення нових філій, неможливістю організації курсів, проведенням масових заходів. Ось як висловлювалися з цього приводу у листі до Львова Парасковія Багринівська і Антоніна Горохович: «Скільки ж то праці можна було б зробити, якби все залежало тільки від нас. Щодня до нас звертаються за допомогою заложити філію, приїхати на курси, виголосити реферат, і так майже щодня. Серце болить від думки, що всі ці люди знайдуть поміч, інструкції, фундації не від нас, а від когось іншого. Пропонують закладати «Коло господинь» навіть нам». У цьому ж листі авторки повідомляли про погрози влади закрити товариство та висловлювали пересторогу щодо листування, яке могло стати офіційним доказом співпраці з Союзом українок Галичини для міс-

⁶¹ Держархів Рівненської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 5 зв.

⁶² Там само, спр. 2, арк. 40.

⁶³ У Союзі Українок // Українська нива – 1931. – 15 листопада. – С. 4.

⁶⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 5-7.

цевої польської влади. Остання пильно стежила за організаційними зв'язками союзняк, оскільки вважала що «Малопольщу точить черв'як шовіністичний, а на волинській землі мусять жити два «братніх народи»⁶⁵.

Погрози рівненського старости виявилися недаремними. Поступово, одна за одною, з розпорядження властей почали закривати філії волинського Союзу українок. Оскільки відкриття кожної філії проводилося окремо з дозволу адміністрації, то й закривалися вони аналогічно. Досвід ліквідації українських товариств адміністрація волинського воєводи Генрика Юзевського вже мала, заборонивши «Просвіту» та українські кооперативи, які належали до Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) з центром у Львові.

Після ліквідації філій і гуртків Союзу українок у повітових містах і селах, небезпека нависла над центральним товариством у Рівному. В кінці травня 1938 р. представниками староства розпочалася перевірка за вже напрацьованим сценарієм. У результаті, діяльність Союзу з усіма відділеннями та гуртками була заборонена. Офіційними причинами закриття значилися відсутність касових книг за 1927-1929 рр., збалансованих бюджетів за період 1929-1932 рр., що ускладнювало можливість контролю за ними з боку влади; наявність у списках членів союзу неповнолітніх осіб; належність до нього жінок, у минулому заарештованих за участь у нелегальних організаціях; наявність речових доказів про співпрацю й ідеологічні зв'язки із галицьким Союзом українок.

Головна управа Союзу українок у Рівному не змиралася з таким станом речей. 8 червня 1938 р. вона звернулася до Волинського воєводського управління з проханням щодо оскарження постанови Рівненського повітового старости про закриття товариства у міністерстві внутрішніх справ у Варшаві⁶⁶. Однак офіційної відповіді так і не отримала. Очевидним було те, що вирішувати питання на користь Союзу адміністрація не збиралася. Волинянки не змогли відстояти своєї організації. П. Багринівська під тиском обставин відмовилася від керівництва товариством, що ще більше ускладнило ситуацію. Намагання інших членів Головної управи, насамперед Антоніни Горохович, відстояти товариство успіху не мали.

Прихід у вересні 1939 р. радянської влади на територію Волині унеможливив функціонування будь-яких громадських організацій, які працювали за часів Другої Речі Посполитої. З перших днів існування нова влада почала знищення традиційних українських політичних та громадських інституцій. Масового характеру набуло переслідування та фізичне усунення діячів української культури, громадських активістів.

Після приходу Червоної армії М. Багринівський виїхав у німецьку зону окупації. П. Багринівська, вслід за своїм чоловіком, поїхала до Львова,

⁶⁵ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 1, оп. 51, спр. 1128, арк. 5.

⁶⁶ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 447, арк. 42.

плануючи потрапити за кордон, однак обставини змусили її повернутися. Розуміючи всю складність ситуації, вона перейшла на нелегальне становище, ночувала в квартирах своїх знайомих. Органи НКВС встановили тотальний контроль у місті з метою виявлення політичних та громадських активістів. 13 травня 1940 р. було заарештовано «літню жінку з сивим волоссям, пофарбованим у жовтий колір»⁶⁷. Це була голова Союзу українок у Рівному Парасковія Багринівська.

Більшовицька влада вважала, що вся місцева інтелігенція заражена націоналістичною ідеологією, тому її діячів зараховували до зрадників, шпигунів, звинувачували у поширенні антирадянської пропаганди. Така доля спіткала й Парасковію Іванівну. Попереду були довготривалі допити, приниження та звинувачення. Колишні члени Союзу українок в Рівному Людмила Яківна Дзівак (народилася у 1901 р. у м. Гоща, проживала у Рівному по вулиці Пушкінській, 11), Надія Гаврилівна Саблій (народилася у 1893 р., проживала по вулиці Пушкінській, 23), які проходили в справі як свідки, категорично відкидали всі звинувачення щодо антирадянської діяльності Парасковії Іванівни, однак це не могло вплинути на вже вирішену долю заарештованої⁶⁸.

Під час перебування П. Багринівської у рівненській в'язниці виник інцидент з грішми, зашитими в її пальті. Парасковію Іванівну звинуватили у тому, що вона дала хабар п'ять рублів золотом наглядачеві тюрми з умовою її звільнення⁶⁹, проте сама заарештована відкидала подібні звинувачення і свідчила, що віддала гроші наглядачеві без будь-яких прохань.

Допити, жажливі умови утримання вплинули на стан здоров'я літньої жінки, який різко погіршився. Представники тюремної влади змушені були створити медичну комісію для обстеження хворої. Комісія у складі лікарів Френкерберга і Гоффенберга та начальника санчастини в'язниці Андермака 8 серпня 1940 р. провела медичне обстеження та дійшла висновку: «Тривожний стан з маніакальними ідеями переслідування»⁷⁰. Начальник УНКВС у Рівненській області прийняв рішення до моменту видужання хворої тимчасово припинити слідство і відправити ув'язнену в психіатричну лікарню.

29 березня 1941 р. судово-психіатрична комісія Київської психіатричної лікарні дійшла висновку, що Багринівська страждає «психозом у формі важкої психогенної реакції депресивно-параноїдного характеру» та потребує перебування у психіатричній лікарні⁷¹.

⁶⁷ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 2768, арк. 9.

⁶⁸ Там само, арк. 16-17.

⁶⁹ Там само, арк. 19.

⁷⁰ Там само, арк. 28.

⁷¹ Там само, арк. 33.

З початком німецько-радянської війни М.Багринівський повернувся на Волинь для з'ясування настроїв місцевого населення. У своєму звіті він зазначав, що людність з ентузіазмом стає до національної роботи, пам'ятає Петлюру та чекає на повернення його уряду і українського війська⁷². Ймовірно, у цей час Парасковія Іванівна вийшла на волю. Після війни подружжя проживало у США⁷³.

У травні 1953 р. далеко від дому помер Микола Устимович Багринівський⁷⁴. Похорон відбувся 5 травня 1953 р. у Денвері (штат Колорадо), про що повідомила у газеті "Свобода" його дружина⁷⁵.

28 лютого 1994 р. помічник прокурора Рівненської області виніс ухвалу, що справа П. І. Багринівської припинена за реабілітуючими ознаками згідно статті 193 КПК УРСР⁷⁶.

⁷² Українська політична еміграція 1919-1945. Документи і матеріали / Ред. колегія: Ю.А. Левенець, В.А. Смолій та ін. Упоряд.: В.С. Лозицький (керівник), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 928 с. + 16 с. іл. – С. 711.

⁷³ Енциклопедія українознавства. – Т. 1. – С. 81.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Свобода. – 1953. – Ч. 103. – 7 травня.

⁷⁶ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 2768, арк. 34.

СЕРГІЙ БАЧИНСЬКИЙ

Четверо синів були гордістю Василя Петровича Бачинського (1853 – 1898), колишнього капітана російської армії, та його дружини Олімпіади Іванівни (1858 – 1943 рр., до заміжжя Іллічевська), що походила з родини наказного гетьмана Іллічевського і гетьмана Виговського¹. Голова родини був меценатом, тому мав царські привілеї – безкоштовно навчати своїх дітей. Четверо його синів закінчили Орловський Бахтіна кадетський корпус. Долі їх склалися по-різному, хоча революційні події торкнулися кожного.

Старший син Євген служив підпоручником царської армії. У 1905 р. за повстання Осовецької фортеці (нині – територія Польщі) був заарештований і ув'язнений у «Крестах» (тюрма у Санкт-Петербурзі). Після втечі з в'язниці дістався до Франції, був фундатором Українського клубу в Парижі. У 1910 р. брав участь у вічах на Буковині, виступав на захист української мови, за що знову був заарештований. Звільнившись, виїхав до Франції, пізніше – до Швейцарії. У роки Першої світової війни працював представником Союзу визволення України (СВУ) у Швейцарії. За призначенням Директорії наприкінці 1918 р. став консулом УНР у цій країні. Був представником митрополита УАПЦ Василя Липківського у Західній Європі². Як посланець УАПЦ брав участь у Всесвітньому церковному конгресі у Стокгольмі. У 1929 р. закінчив теологічний факультет Женевського університету. Працював журналістом при Лізі Націй, багато писав в українських та зарубіжних часописах, допомагав видавати журнал «Розбудова нації». З 1939 р. був директором допомогового комітету Українського Червоного Хреста на чужині, підтримував українських емігрантів після Другої світової війни. У 1955 р. став єпископом УАПЦ. Помер у 1978 р. у Швейцарії³.

Інший син – Борис – у роки революції перебував у Києві, працював у господарському відділі УНР, був технічним працівником на Трудовому конгресі. Супроводжував архів Трудового конгресу до м. Станіславова. У зв'язку із виїздом УНР до Польщі, через Гусятин-Жмеринку-Одесу повернувся до Дніпропетровська, де жила мати⁴. Працював бухгалтером в аптечному управлінні. У 1924 р. був заарештований органами ДПУ і засуджений до 7 років позбавлення волі. Навесні 1938 р. заарештований вдруге, звинувачений в утворенні контрреволюційної організації, у закордонних зв'язках. 24 жовтня 1938 р.

¹ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина / Михайло Бачинський. – Львів, 2004. – 250 с. – С. 12.

² Наріжний Симон. Українська еміграція. 1919-1939. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Частина перша. – Прага, 1942. – 368 с. – С. 38.

³ Стрельський Г. В. Бачинський Євген Васильович / Г. В. Стрельський // Енциклопедія історії України. – Том 1. А – В. – Київ: Наукова думка, 2005. – С. 208–209.

⁴ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 58 зв. – 59.

Військова колегія Верховного суду СРСР засудила Бориса Бачинського до розстрілу. Реабілітований посмертно⁵.

Найменший з братів – Леонід – після закінчення кадетського корпусу та Київського університету жив у Києві. Був старшиною армії УНР. Охороняв поїзд, яким евакуюювався уряд УНР до Вінниці і Кам'янця–Подільського. У Кам'янці–Подільському працював асистентом в Українському державному університеті. Після приходу більшовиків був заарештований, але йому вдалося звільнитися і перейти радянсько-польський кордон. Перебував у таборі інтернованих військ УНР у Тарнові. Почав активну роботу з організації Пласту. З 1923 по 1929 р. жив на Закарпатті, що було у складі Чехословаччини, розбудовував пластові гуртки, редагував журнал «Пластун». Після вислання з Чехословаччини переїхав до Швейцарії, звідти до Перемишля, де обійняв посаду директора гімназії, пізніше – жіночого інституту, писав праці про пластунські організації. У роки Другої світової війни переїхав до м. Ярослава, був директором торгівельної школи. Емігрував до Німеччини, пізніше до США. Помер у 1989 р. у пансіонаті для одиноких людей⁶.

З Волинню було пов'язане життя Сергія Васильовича Бачинського, який народився у 1887 р. у м. Катеринославі, нині Дніпропетровську (хоча фігурує і

*Сергій Бачинський
у с. Новий Двір біля Рівного.
1932 р.*

інша дата народження – 1879 р.)⁷. Як вже згадано, Сергій Бачинський навчався у Орловському кадетському корпусі. Михайло Бачинський у книзі спогадів про свого батька зазначає, що згодом той вступив у Петербурзі до Михайлівського артилерійського училища, але через хворобу очей не закінчив його, перейшовши до Санкт-Петербурзького лісового інституту⁸. У студентські роки Бачинський поділяв ідеологію соціалістів-революціонерів, ставши у 1904 р. членом цієї партії. Він виступав на зібраннях студентів, систематично об'їжджав села Катеринославщини, писав прокламації, організовував партійні осередки. Активна політична діяльність призвела до поліцейних переслідувань. У 1906 р. Сергій Бачинський змушений був залишити навчання, а пізніше ви-

ЦДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 63 зв. – 59.

⁷ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина...; Михайло Бачинський «Сірюють у сумерках півночі шатра...». До силвети Леоніда Бачинського (1896 – 1989) / Михайло Бачинський. Львів, 2009. – 268 с.

⁸ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С. 15 – 17.

⁹ Там само. – С. 19.

їхав за кордон, у Францію⁹, де закінчив математичний факультет університету в Парижі і агрономічний інститут у Тулузі¹⁰. У Франції займався літературною, публіцистичною діяльністю, дописував у різні часописи, тут одружився, тут народилася старша дочка Ганна (по чоловікові Козивертова)¹¹.

Після Лютневої революції Сергій Бачинський повернувся в Росію, а звідти в Україну. Приїхавши влітку 1917 р. до Катеринослава, став головою губернського комітету українських есерів¹². На з'їзді есерівської партії у липні 1917 р. був обраний головою обласного комітету УПСР, що означало керівництво Катеринославським, Херсонським і Таврійським комітетами, входив до складу ЦК УПСР¹³. Редагував часописи «Селянин», «Селянська спілка», у серпні 1917 р. долучився до видання партійного органу під назвою «Степова Україна», 18 номерів якого побачило світ¹⁴.

Від Катеринославського виборчого округу за списками Селянської спілки – Селянського союзу був обраний до Всеросійських Установчих зборів¹⁵. Серед інших, обраних до Установчих зборів, у грудні 1917 р. виїхав до Києва, належав до УЦР. З червня 1917 р. по квітень 1918 р., як представник УПСР, брав участь у роботі Малої Ради¹⁶. У Києві Бачинський редагував газету українських соціал-революціонерів «Боротьба». Видання було великого формату, оскільки друкувалося у типографії «Киевлянина» і зберегло розмір цієї газети¹⁷. Пізніше «Боротьба» залишилася пресовим органом лівих есерів, які отримали назву боротьбисти¹⁸.

Між партійними фракціями в УЦР тривала не лише міжпартійна, але й внутріпартійна боротьба. Криза охопила найбільшу партію УПСР, у якій утворилося дві непримиренні течії – ліва і права. Група українських лівих есерів на чолі з членами УЦР М. Полозом, О. Шумським, П. Любченком та іншими вимагали утворення лівоесерівського уряду і замирення з Радянською Росією. Ввечері 16 січня 1918 р. майже вся ліва група керівних діячів УПСР була заарештована і ув'язнена. Арешт здійснював комендант Києва соціал-демократ Ковенко, який з відділом «вільного козацтва» з'явився у приміщенні

⁹ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 88.

¹⁰ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 4 зв. – 5; Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С. 21.

¹¹ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С. 22.

¹² ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 95.

¹³ Там само, арк. 98.

¹⁴ Там само, арк. 238.

¹⁵ Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – К., 1998. – 255 с. – С. 227.

¹⁶ Там само. – С. 231.

¹⁷ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 114.

¹⁸ Там само, арк. 117.

УЦР тоді, коли відбувалася нарада парламентської фракції УПСР. Він оголосив про арешт сімох членів УПСР і двох соціал-демократів. Оскільки останніх в залі не було, то заарештували лише есерів – О. Сіверо-Одоевського, С. Бачинського, О. Шумського, М. Полоза, Г. Михайличенка, Г. Ткаля і А. Овчаренка – згідно заздалегідь складеного списку, а також О. Зарудного, А. Приходька і А. Полонського, які приєдналися до них із солідарності. Дев'ять з десяти заарештованих були членами ЦК УПСР, а О. Зарудний був міністром земельних справ УНР. Саме в цей день, 16 січня, на вечірньому засіданні УЦР мала поставити на затвердження склад уряду лівої орієнтації. Зрозуміло, що описана подія перешкодила цьому. Не виключено, що така ситуація була спровокована правими силами в УЦР та уряді. Заарештованим загрожував розстріл, однак за умов їх було випущено з в'язниці за відсутністю доказів злочину¹⁹.

Після розпуску УЦР Бачинський виїхав до Катеринослава. Не сприймаючи гетьманську владу, організовував з'їзди селян Катеринославської губернії, літував проти гетьманщини. З вигнанням гетьманців, видавав у Катеринославі газету «Республіканець», яка виходила до кінця 1918 р.²⁰. Зайняття Катеринослава більшовицькими військами Бачинський вважав порушенням прав українського народу на самовизначення, тому у цей час кінцево розійшовся з більшовицькою ідеологією²¹.

Прихильно поставився до відновлення Другої УНР і тісно співпрацював з Директорією. Сергій Бачинський був обраний до скликаного у січні 1919 р. у Києві Трудового конгресу. Для участі у роботі депутати конгресу розбились на фракції, найбільшу з них (до 150 делегатів) створила Селянська спілка, що об'єднувала українські соціалістичні партії. Керівну роль у Селянській спілці відігравали соціалісти-революціонери, які на конгресі розкололись на три течії: ліві, центр, праві. Секретарем президії Трудового конгресу від Селянської спілки було обрано С. Бачинського²². Відомо, що на форумі був проголошений Акт Злуки УНР та ЗУНР. Знаменно, що з галицького боку декларацію зачитав Лев Бачинський, а з боку Наддніпрянської України – Сергій Бачинський. Вони були далекими родичами, адже родина Сергія Васильовича походила з Галичини, з Самбірщини. Ці двоє людей з однаковими прізвищами і родоводом ніби символізували соборність України.

С. Бачинський, як перший секретар президії Трудового конгресу, готував резолюцію про поточний момент, за яку проголосувало 9/10 учасників

¹⁹ Гошуляк І. Л. Про причини поразки Центральної Ради / І. Л. Гошуляк // Український історичний журнал. – 1994. – Вип. 1 (№ 394). – С. 31 – 44. – С. 40 – 41.

²⁰ ІДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 125, 127, 140.

²¹ Там само, арк. 214.

²² Малюта О. В. Всеукраїнський Трудовий конгрес як представницький орган українського народу в Другій Українській Народній Республіці / О. В. Малюта // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 7. – 212 с. – С. 199–207.

форуму. 28 січня 1919 р. було схвалено текст резолюції про владу, внесеної С. Бачинським (узгоджена з делегацією ЗО УНР, більшістю фракції УПСР та Селянської спілки), як проект тимчасової конституції України. В цьому документі оголошувалось про вимушене тимчасове припинення діяльності Трудового конгресу через наступ більшовицьких військ на Київ²³. У час роботи конгресу Сергій Бачинський вийшов з партії есерів²⁴.

Разом з іншими діячами Директорії він 2 лютого 1919 р. переїхав з Києва до Вінниці, де знову включився в активну політичну роботу. Друга УНР перебувала у надзвичайно складній зовнішньополітичній ситуації. Ще у кінці грудня 1918 р. на півдні України висадилися французькі дивізії, а також англійські, грецькі, румунські й польські частини загальною чисельністю близько 60 тис. осіб. Хоча Директорія опублікувала ноту-протест у формі відкритого листа, війська Антанти захопили чорноморське узбережжя аж до лінії Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон. Друга УНР опинилася у протистоянні з ворожими силами майже по всьому периметру кордонів. На заході – поляки, на півночі і сході – російські більшовики, на півдні – білогвардійські війська Денікіна.

У цій ситуації Директорія УНР скликала нараду у Вінниці, на якій, поряд з Винниченком, Петлюрою, Швецем, Макаренком, Чехівським, Мазепою, був присутній, як секретар Трудового конгресу, Бачинський. Обговорювалося питання про переговори з військовим командуванням Антанти. Маючи власну думку про ситуацію, яка склалася, Бачинський зауважив, що неконструктивно вести перемовини одночасно з більшовиками і Антантою, на що отримав відповідь, що саме так робиться політика²⁵.

Сергія Бачинського включили до складу української делегації на переговорах у Бірзулі, оскільки він вільно володів французькою мовою. 6 лютого українська делегація у складі С. Остапенка (голова), І. Мазепи, С. Бачинського, О. Грекова, М. Корчинського і двох секретарів домогалася визнання Антантою суверенітету України, допомоги в боротьбі з більшовиками й допущення делегації УНР до участі в роботі Паризької мирної конференції. Начальник штабу французьких військ полковник Фрейденберг у вагоні, який належав командуванню Антанти, висунув низку вимог²⁶. Вимагалася реорганізувати Директорію та уряд, вивести з них Винниченка, Петлюру й Чехівського, створити армію для боротьби з більшовиками й підпорядкувати її союзному командуванню. Однією з умов була тимчасова передача залізниць та фінансів України під контроль Франції. Питання про державну незалежність України мала вирішити Паризька мирна конференція. Ці вимоги викликали обурення

²³ [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

²⁴ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 134, 143.

²⁵ Там само, арк. 145.

²⁶ Там само, арк. 146.

в учасників Директорії, але, зважаючи на зовнішньополітичну скруту, було вирішено: не приймати запропонованих умов, однак продовжити пошук шляхів до порозуміння з французами.

У лютому 1919 р. С. Бачинський, як товариш міністра закордонних справ, брав участь у переговорах з Антантою в Одесі. Після чого отримав неприємну місію повідомити про антантівські вимоги Винниченка, який у відповідь звинуватив його особисто у виникненні такої ситуації²⁷.

Після наполягань Антанти Винниченко оголосив про свій вихід з Директорії і виїхав за кордон, Петлюра призупинив своє членство в УСДРП. Ці кроки мали продемонструвати поступки Директорії. Крім того, 13 лютого 1919 р. було створено новий, несоціалістичний кабінет міністрів на чолі з С. Остапенком, прихильником союзу з Антантою. Рівночасно були перервані безуспішні переговори української делегації на чолі з С. Мазуренком з РНК РСФРР у Москві, розпочаті ще в середині січня.

Усвідомлюючи складність зовнішньополітичної ситуації, розуміючи настрій французьких солдат, які прагнули швидше мобілізуватися і повернутися додому, Бачинський написав лист приватного характеру С. Петлюрі. У ньому він виклав своє бачення роботи комісії в Одесі: «Ви не чекайте ніяких результатів у плані визнання України Антантою, у плані технічної допомоги для армії. Я це вам пишу не як учасник комісії, я пишу вам як Бачинський»²⁸. Сергій Васильович згадував, що передав лист через Бориса Штейнгеля, але Петлюра його не одержав, оскільки більшовики арештували барона, а знайдений лист надрукували у пресі. Пізніше газета «Киевская жизнь» сповістила, що барон Борис Федорович Штейнгель загинув від рук більшовиків в Одесі²⁹.

У березні з'ясувалося, що в Антанти немає сил для розгортання широкомасштабних воєнних дій в Україні. Внаслідок більшовицької пропаганди її війська розкладалися. У березні під тиском Червоної армії вони залишили Херсон і Миколаїв, а на початку квітня – Одесу.

С. Бачинський, виконавши свою місію в Одесі, виїхав до Румунії, пізніше через Чернівці до Станіславова, де здав усі документи, заявивши, що його робота як члена комісії завершена. Після цього самостійно дістався Чорткова, а звідти у червні 1919 р. Кам'янця-Подільського³⁰. За цей час відбулися кардинальні зміни у складі Директорії, на чолі якої після від'їзду її учасників за кордон, став С. Петлюра, а черговим головою уряду І. Мазепа. У Кам'янці-Подільському Сергій Бачинський був запрошений на спільне засідання гали-

²⁷ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 148 – 151.

²⁸ Там само, арк. 155.

²⁹ [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://www.oldkyiv.org.ua/data/steinheil.php?lang=ua>

³⁰ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 158.

чан і придніпровців, на якому було прийняте рішення про вступ Петрушевича до Директорії і перехід армії УГА у розпорядження Петлюри³¹.

Бачинський співпрацював у газеті «Трудова громада», яка виходила у Кам'янці-Подільському. Однак основною для Сергія Васильовича стала наукова і викладацька робота в Українському державному університеті. Він працював деканом сільськогосподарського, пізніше природничого факультету, розробив і читав різні навчальні курси. Видав у 1919 р. окремою брошурою лекцію «Народня школа во Франції», написав підручник з «Тригонометрії», підготував курс лекцій «Енциклопедія математики»³².

У створеній в університеті друкарні вийшов підручник «Слов'янознавство», на обкладинці зазначалося: «Підручник до лекцій по слов'янознавству, читаних року 1918-1919-го на історико-філологічному факультеті». Тут же було поміщено ще одне уточнення, яке свідчило, що дозвіл на публікацію книжки дав професор С. Бачинський і видрукувана вона у друкарні К-ПДУУ³³. При університеті діяло Наукове товариство, яке складалося з двох секцій – історико-філологічної і секції точних наук. Секретарем другої, яка нараховувала 20 дійсних членів і 1 члена-співробітника, був С. Бачинський. Він підготував доповідь «Сільськогосподарська механіка в школі», з якою виступав на секції. У березні 1920 р. при університеті відкрили метеостанцію, котра під керівництвом С. Бачинського займалася дослідженнями погоди. Результати спостереження за температурою повітря, опадами, переміщенням повітряних мас друкувалися у пресі³⁴.

Не полишав Сергій Васильович і політичної діяльності, як і раніше, переймався проблемами селянства. За його свідченнями, у Кам'янці-Подільському в 1920 р. була створена Селянська соціалістична партія (ССП). До складу ЦК ССП, який нараховував 5 осіб, входив Бачинський. Один з членів ЦК Чайківський написав проект партійної програми і статуту. Кінцево ці програмні партійні документи були надруковані у Тарнові у кінці 1921 р.³⁵

Восени 1920 р. Кам'янець-Подільський залишався, по-суті, останнім оплотом Директорії і уряду УНР. Розуміючи, що місто займуть більшовики, частина інтелігенції вирішила емігрувати до Польщі. Офіційною причиною переїзду Бачинського до Кракова стало наукове відрядження, видане універ-

³¹ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 160 – 161.

³² Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С. 52 – 54.

³³ Чорній В. Перший український підручник зі слов'янознавства Михайла Драй-Хмари / Володимир Чорній // Проблеми слов'янознавства. – 2010. – Вип. 59. – С. 201 – 207. – С. 201.

³⁴ Завальнюк О. М. Формування і діяльність Наукового товариства Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 62–72.

³⁵ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 164.

ситетською владою Кам'янця-Подільського³⁶. Побувши короткий час у Кракові, Бачинський переїхав до Тарнова, куди перебралися урядові структури, армія, Петлюра і інші відомі українські діячі. На листопад 1920 р. у Польщі перебувало 65 українських послів, 14 міністрів, близько 1680 урядовців, 3500 офіцерів, 11500 солдатів. Українців розмістили в кількох таборах для інтернованих³⁷.

«Тарнівський період» Сергія Бачинського тривав близько п'яти місяців і був позначений активною роботою. Як представник ССП він увійшов до законодавчого органу (предпарламенту) Ради Республіки, обраного 9 січня 1921 р. різними українськими партіями і групами, що делегували на установчі збори по три-чотири особи. Основним завданням новоствореної установи було об'єднання всієї української еміграції для боротьби у союзі з Польською державою проти Радянської України. Одночасно Рада Республіки займалася формуванням національного війська, підготовкою законів і директив для майбутньої УНР. При РР існували міністерства, зокрема військове міністерство на чолі з Ю. Тютюнником, міністерство освіти на чолі з І. Огієнком, міністерство внутрішніх справ на чолі з В. Прокоповичем. Уряд очолював А. Ливицький.

І. Мазепа, один з активних учасників українського національного державотворення, писав, що в перші місяці свого існування (лютий – квітень 1921 р.) Рада Республіки в значній мірі посприяла оздоровленню еміграційного життя у Польщі та інших країнах Європи. Своїм існуванням вона допомогла Державному Центру УНР врятуватись від передчасного занепаду³⁸.

Президію Ради Республіки очолив Іван Феценко-Чопівський, товаришем голови став Пилип Пилипчук, Сергій Бачинський був обраний секретарем³⁹. Його робота, з одного боку, носила канцелярський характер, з другого, він підписував усі документи, редагував протоколи, підбирав матеріал до кожного засідання, зачитував закони, листи, які приходили на ім'я Ради Республіки⁴⁰. Президія Ради Республіки 25 березня 1921 р. опублікувала «Ноту до народних представників держав світу»⁴¹, а 12 квітня 1921 р за підписом Феценка-Чопівського, Пилипчука і Бачинського було прийнято «Універсал Ради Республіки до українського народу», де наголошувалося, що РР знаходиться в еміграції тимчасово і закликалося до боротьби з радянською владою на території

³⁶ Там само, арк. 166.

³⁷ Беднаржова Т. Степан Сірополко – подвижник українського шкільництва / Т. Беднаржова. – Львів, 1998. – С. 9.

³⁸ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К., 2003. – С.446.

³⁹ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939) / О. Колянчук – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. – 276 с. – С. 36.

⁴⁰ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 170.

⁴¹ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С. 190–194.

України. Ще одним важливим документом став регулямін Ради Республіки від 30 березня 1921 р. за підписом Фещенка-Чопівського і Бачинського⁴².

Відсутність однаковості у поглядах на майбутнє України та єдності дій серед представників різних партій негативно позначилось на внутрішній ситуації у Раді Республіки. Ще більше загострив ситуацію Ризький договір між Польщею та Радянською Росією, підписаний у березні 1921 р. Після цього робота урядових структур набувала конспіративного характеру, офіційній діяльності Раді Республіки на території Польщі не надавалось гарантій⁴³. Відтоді засідання цього представницького органу відбувались нелегально. 3 серпня 1921 р. Голова Директорії видав декрет про завершення роботи Ради Республіки першого скликання. З 5 серпня 1921 р. почав функціонувати новий уряд на чолі з П. Пилипчуком, який підтвердив припинення повноважень парламенту через відсутність необхідного кворуму. Останній чотирнадцятий пленум Ради Республіки завершився 5 серпня 1921 р.⁴⁴ Після ліквідації Ради Республіки всією діяльністю еміграції почав займатися організований у Варшаві Український центральний комітет (УЦК).

Надії на повернення до батьківщини українська політична еміграція пов'язувала з підготовкою рейду в УСРР, де навесні 1921 р. розгортався повстанський рух. Маючи доступ до всієї кореспонденції, контактуючи з різними людьми, Бачинський раніше інших зрозумів, що перебування української еміграції в Польщі буде довшим, ніж планувалося спочатку. Він вирішив поспілкуватися з військовими, від яких у значній мірі залежало перебування еміграції в Польщі – генералами Тютюнником і Сальським. Юрко Тютюнник намалював картину швидкого повернення в Україну, але Бачинський був невдоволений цією розмовою, вважав, що генерал занадто оптимістично змальовує ситуацію⁴⁵. Як показало життя, Сергій Васильович виявився правий: Другий зимовий похід завершився 21 листопада 1921 р. трагічним розгромом військ повстанців під Базаром.

У квітні 1921 р., після розмови з Петлюрою, Бачинський черговий раз утвердився в думці, що перебування еміграції на території Польщі буде значно тривалішим, як уявлялося раніше⁴⁶. Таким чином, він не бачив причин залишатися у Тарнові, відтак склав з себе повноваження першого секретаря Ради Республіки і виїхав на Волинь. Головою ЦК ССП став Чайківський.

⁴² ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 172.

⁴³ Фещенко-Чопівський І. 220 днів Ради Республіки – Предпарламенту УНР на еміграції в Тарнові / Іван Фещенко-Чопівський. – Львів; Республіка Комі; Дубно : Б. в., 2002. – 69 с. – С. 30-31.

⁴⁴ Малюта О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі у 20-40-і рр. ХХ ст.: боротьба за національну державність як форму організації повсякденного життя української еміграції / О. Малюта // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика : Зб. ст. на пошану проф. П. П. Гудзенка. Вип. 12. – Київ, Ін-т історії України НАН України, 2007. – 502 с. – С. 287 – 308.

⁴⁵ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 3.

⁴⁶ Там само, т. 1, арк. 177; т. 2, арк. 3 зв.

С. Бачинський 1 травня 1921 р. через Львів вирушив до Кременця, де перебували інші українські політичні емігранти. Тут Сергій Бачинський зустрічався з Бідновим, який тоді служив у духовній консисторії, контактував з Трепетом і Грабовим⁴⁷. Пізніше комунікував з іншими емігрантами, котрі переїхали на Волинь, зокрема з Багринівським (у Рівному), Ковалевським, Пилипчуком, Тимошенком (у Луцьку). Дуже коротко бачився з Сальським, який був на Волині. З багатьма емігрантами Бачинський розходився у політичних поглядах, за винятком Тимошенка, тому контакти були, як згадував Сергій Васильович, епізодичні.

Шляхом листування він підтримував зв'язки з Іваном Огієнком, пересилаючи до Варшави для публікації статті наукового характеру з історії Волині, дописував до місячника «Рідна мова» (1933-1936 рр.), «Наша культура» (1935-1937 рр.)⁴⁸, перекладав українською праці Дарвіна «Походження видів», «Роль дощових черв'яків»⁴⁹.

Сергій Васильович, будучи людиною надзвичайно обдарованою і високопрофесійною, долучився до роботи Українського наукового інституту (УНІ-В), який виник у 1930 р. у Варшаві на чолі з О. Лотоцьким, а з 1939 р. – Л. Яковлівим. За дев'ять років працівники інституту видали 54 томи наукових праць у 14 серіях, 13 томів творів Т. Шевченка (із 16 запланованих)⁵⁰. Сергій Бачинський контактував з Павлом Зайцевим щодо видання творів Т. Шевченка⁵¹.

«Кременецький період» діяльності Сергія Бачинського тривав з травня 1921 р. до вересня 1923 р. Щоб забезпечити себе матеріально, він влаштувався у Союз кооперативів Кременецького повіту, організувавши там культурно-видавничий відділ⁵². Заснував читальню українських газет, кооперативний журнал «Зоря кращого», інформаційно-довідкове бюро для селян, юридичне бюро (завідувач адвокат Г. Степура, пізніше жив у Луцьку), сприяв утворенню бібліотеки, розширенню книжкової і канцелярської торгівлі, став одним із засновників інструкторсько-кооперативного відділу, завідувачем якого був емігрант Яким Грабов⁵³. Поряд з іншими кооперативними діячами, серед яких було багато наддніпрянських емігрантів, у 1922 р. брав участь у Кооператив-

⁴⁷ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 216.

⁴⁸ Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939 / E. Wiszka. – Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. – 324 s. – S. 185, 207.

⁴⁹ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 4.

⁵⁰ Швидкий В. Олександр Лотоцький : учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.) / В. Швидкий – К., 2002. – С. 207 – 208.

⁵¹ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 4.

⁵² Там само, т. 1, арк. 23 – 24, 178.

⁵³ Там само, т. 2, арк. 5.

ному з'їзді у Кременці⁵⁴. У цей час Бачинський надрукував кілька брошур (про історію Кременця, опис шкіл, історичних пам'ятників Кременецького повіту), видавав книжечки для дітей.

Будучи людиною комунікабельною, він спілкувався з багатьма людьми, дописував у різні видання, підписуючи замітки і статті десятками псевдонімів. Постійно виступав з рефератами, викладав на літніх курсах для вчителів народних шкіл Кременецького, Дубенського, Здолбунівського повітів (щоліта упродовж двох років), короткий період головував у місцевій «Просвіті», встиг написати історію цього товариства, організовував виставки, сприяв утворенню українського хору і українського театру⁵⁵.

Кременецьким товариством «Просвіта» була реалізована спроба випуску періодичного просвітянського видання. Наприкінці 1922 р. члени товариства вирішили видавати альманах літератури і громадського життя «Віра». У травні 1923 р. альманах був надрукований, мав блакитну обкладинку, обсяг 40 аркушів, складався з поезій, спогадів. Однак він так і не побачив світ, бо поліція конфіскувала всі видрукувані примірники⁵⁶.

Сергій Бачинський долучився до вшанування Т. Шевченка, увійшов до складу утвореного Громадського комітету, жертвував на справу особисті кошти. Зрештою це дозволило кременецькій «Просвіті» видати у 1922 р. у друкарні братів Юзефових «Малий Кобзар. Учїтеся брати мої!..» Тараса Шевченка та біографію поета. Частину тиражу безкоштовно роздавали місцевим школам. За активну роботу в «Просвіті» і з нагоди 35-ліття Сергія Бачинського Рада кременецької «Просвіти» ухвалила нагородити його ювілейною адресою⁵⁷.

Оселившись на Волині, познайомившись з особливостями життя українців в умовах Польщі, Бачинський зрозумів, що для створення осередків ССП тут немає передумов. Проект програми ССП був написаний для російських умов, які кардинально відрізнялися від польських. Він вважав, що потрібно змінювати програму, щоб бути ближче до місцевих умов, а керівники партії в Тарнові (Чайківський) та в Парижі (Косенко) не хотіли змін. Відтак, Бачинський вийшов з числа членів партії⁵⁸.

Як власноручно писав у свідченнях Бачинський, у 1922 р. польська влада за посередництва волинського воєводи і кременецького старости запропонували йому йти на вибори до сейму, поставивши умову: «визнання, що український народ історично пов'язаний з польським народом, а Волинь є одвічно

⁵⁴ Наріжний Симон. Українська еміграція. 1919-1939. – С. 317.

⁵⁵ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 5 зв.

⁵⁶ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Борис Савчук. – Рівне: Ліста, 1996. – 148 с. – С. 63.

⁵⁷ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С. 81 – 82.

⁵⁸ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 179.

польським краєм»⁵⁹. Однак, Бачинський відмовився балотуватися у депутати, мотивуючи це тим, що він ще недостатньо добре знає Волинь і йому не по душі бути «призначеним послом». Очевидно основною причиною було те, що він не поділяв поставлену йому умову.

Як наслідок непоступливості Бачинського, послідували перешкоди з боку польків: йому заборонили виїжджати з Кременця, для цього потрібно було отримувати пропуск, що забирало багато часу і грошей. Кілька разів його обшукували і арештовували, але відпускали, часто за проханням директора Союзу кооперативів Михайла Панькевича, який був у хороших взаєминах з кременецьким старостою. З часом перебування Бачинського у Кременці ставало все більше проблематичним. Під тиском польської адміністрації його звільнили з Союзу кооперативів. Будучи ображеним, він критично писав про своїх наступників: «29 квітня у Кременці відбулися загальні збори Союзу кременецьких кооперативів, скликаних з приводу того, що Рада і Правління Союзу зліквідували все, що було придбане попереднім складом. Одним словом старівщина з п.п. Козубським, Александровичем, попанувавши щось коло широкую, вилетіла з «тріском», показавши свою повну нікчемність»⁶⁰.

Після того, як емігранти заговорили про зловживання у кременецькому Союзі кооперативів і проголосували за відсторонення Надзірної ради, польська поліція 8 серпня 1922 р. без ордерів заарештувала емігрантів Трепета, Грабова, Романченка, Біднова і доставила їх до кременецького старости Робакевича, який «стукуючи по столу почав вимагати від них підписати карти шлю. Біднов і Грабов підписали, а Трепет і Романченко категорично відмовилися підписувати». Після цього всіх чотирьох відправили до постерунку. Навечері під конвоєм поліції їх відправили на вокзал. У врученій Романченку картці азилу було зроблене виправлення дати приїзду до Польщі зі слів «до 12 квітня 1920 р.» на після «12 жовтня 1920 р.»⁶¹.

Закінчивши на початку вересня 1923 р. курси для вчителів, Сергій Бачинський переїхав до Острога⁶². Отримав роботу вчителя у семикласній українській школі, яка знаходилася поруч з радянським кордоном, недалеко від місця торгівлі між Польщею і СРСР (так звана «галь»). Оскільки школа знаходилася у прикордонній смузі, для пересування потрібно було постійно брати пропуск. За спогадами Бачинського, він переглядав радянські газети (правда, застарілі), які йому давали учні, чії родичі служили біля галь. Торговці пропонували своє посередництво для контактів з родичами в СРСР, але

⁵⁹ ІДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 6 зв.

⁶⁰ Кременчанин. Кооперація в Кремянеччині // Дзвін. – 1923. – 12 травня. – С. 3.

⁶¹ В Волині // Діло. – 1922. – 10 вересня. – С. 3.

⁶² ІДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 7.

Бачинський був надзвичайно обачним, боявся зашкодити близьким людям в Радянській Україні. Саме в Острозі він владнав своє особисте життя, одружився на вчительці Марії Никанорівні Білошицькій, уродженці м. Острога⁶³.

У прикордонній смузі знаходилося дві будови острозького Союзу кооперативів. Бачинського обрали головою Наглядової ради Союзу, органу, що контролював діяльність правління і ніс відповідальність перед польською владою. До складу правління увійшли спритні ділки: «розчищення цього спекуляційного гнізда забрала у мене багато часу і додало мені неприємностей і ворогів» – писав Бачинський⁶⁴. Він ставив питання про закриття «дутих» кооперативів, як наслідок число кооперативів зменшилося наполовину⁶⁵.

Після Бачинського головою Наглядової ради став Євген Архипенко, агроном, колишній міністр народного господарства УНР. Однак він не затримався на довгий час в Острозі. Пізніше Союз кооперативів було перетворено в Кооперативний банк⁶⁶.

Сергій Васильович, крім кооперативної праці, багато часу і зусиль віддавав культурно-освітній діяльності. Він налагодив роботу в Острозькій «Просвіті»: переписав книги у бібліотеці, врегулював їх видачу, написав коротку історію цього товариства⁶⁷. Умови праці були складними, адже потрібно було знаходити контакти з членами «Просвіти», які належали до різних партій. Крім того підбірка книг у бібліотеці, проведення просвітнянських заходів пильно контролювалися польською адміністрацією.

Викладаючи природничі науки у школі, Бачинський з навчальною метою організував екскурсії повітом. У результаті зібрав багато матеріалів про стан шкільництва, історію окремих містечок (Острога, Межиріччя і т. д.). Його статті на освітню тематику публікували у «Рідному краї», «Ділі», «Громадському голосі», у «Листах з Просвіти», що дратувало польську владу. Як наслідок, знову послідували обшуки, хоча поліція не знаходила чогось конкретного для притягнення його до відповідальності⁶⁸.

За власноручними свідченнями Бачинського, у кінці літа 1924 р. польська адміністрація розпочала процеси проти українців, яких звинувачували у планах підняти повстання проти Польщі з метою приєднання Волині та Галичини до СРСР. Подібну організацію у кількості 43 осіб на чолі з С. Бачинським було «викрито» в Острозі. Послідував арешт, втрата роботи у школі. Слідство вела прокурорська влада з Варшави. Військовим прокурором виявився

⁶³ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С. 85.

⁶⁴ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 8- 8 зв.

⁶⁵ Там само, арк. 11 зв.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само, арк. 8 зв.

⁶⁸ Там само, арк. 9.

шайомий Бачинського ще з часів УНР. Грамотно вибудований захист завершився звільненням всіх 43 учасників процесу і вибаченням перед Бачинським за непорозуміння. Українські послы внаслідок цих подій звернулися із запитом до польського уряду, вказуючи «як арештовують у Польщі»⁶⁹.

Після цього Бачинський короткий час працював репетитором у родині Михайла Панькевича у с. Тилявка Кременецького повіту, займаючись з двома його молодшими братами. Одночасно читав реферати у місцевих кооперативах на тему сільськогосподарських машин.

Болісно реагував Сергій Бачинський на «зміновіхівство», не вважав можливим власне повернення до Радянської України. У 1924 р. він писав: «10 листопада виїхали зі Здолбунова у Большевію три петлюрівські головачі: Михайло Калюжний, Василь Чуднівський і Лотоцький, що працювали у книгарні «Відбудова», а Калюжний був головою «Просвіти». Коли «смена вех», то разом змінна моралі»⁷⁰.

У вересні 1925 р. дружину Бачинського перевели на роботу у Кременецький повіт: спочатку до с. Юськівці біля Ланівців, а через півроку до с. Биківці біля Шумська. Сергій Васильович влаштувався директором правління у Рільничому господарському товаристві у Кременці. Його робота полягала у консультуванні селян, наданні порад покупцям сільськогосподарських машин, штучних добрив, посівного матеріалу. Крім того, він виїздив на закупку великих партій машин до Любліна⁷¹.

Пропрацювавши у Рільничому товаристві півтора року, до його ліквідації, він виїхав у с. Биківці, почав займатися вирощуванням лікарських трав і продовжував консультувати селян. Крім того, допомагав у роботі агрономічного відділу газети «Народний вісник», яка виходила у Луцьку.

Важливою стороною діяльності Сергія Бачинського у міжвоєнний період була журналістська праця. Маючи досвід роботи у пресі на початку ХХ століття, він дописував практично в усі українські газети в Польщі. Писав, головним чином про становище школи⁷², публікував фельєтони наукового характеру і масу кореспонденції про те, як живуть селяни. «Українська трибуна» у Варшаві⁷³, соціал-демократична газета «Вперед», львівські газети «Діло» та «Рідний край», «Народний вісник» у Луцьку – такий неповний перелік видань, на шпальтах яких вміщувалися замітки Сергія Бачинського.

У липні 1927 р. Бачинського викликали до Луцька для опису організованої великими власниками сільськогосподарської виставки, у якій брали участь

⁶⁹ ЦДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 9 зв. – 10.

⁷⁰ Міцевий. Петлюрівські «соціалісти» // Дзвін. – 1924. – 15 листопада. – С. 3.

⁷¹ ЦДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 10 зв.

⁷² Міцевий. Наша школа // Дзвін. – 1925. – 29 травня. – С. 4; С. Б. Царство тьми. м. Дубровиця Сарненського повіту // Дзвін. – 1925. – 10 лютого. – С. 4.

⁷³ Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939. – S. 227.

майже виключно поляки-осадники. Описуючи виставку, автор акцентував увагу на роботі сільськогосподарських машин. Бачинський брав участь у запуску в роботу тракторів та інших машин, написавши кілька статей власних спостережень.

Не будучи включеним у активне політичне життя, Бачинський водночас слідкував за ситуацією у регіоні. Він критично оцінював діяльність Партії українського народного єднання (ПУНЄ) і її очільника Івана Гореміки-Крупчинського⁷⁴, водночас дописуючи до газети «Дзвін» – пресового органу Української народної партії (УНП) Володимира Оскілка.

У вересні 1927 р. Бачинського призначили директором жіночої гімназії у Дермані. Вона розміщувалася у великій будівлі, що належала місцевому православному монастиреві. Отримавши право від польського міністерства освіти реформувати гімназію, Бачинський швидко зрозумів, що став іграшкою поміж міністерством і митрополитом Діонісієм. Митрополит прагнув посилити релігійний вплив на виховання молоді, а міністерство намагалося перетворити українську школу, під виглядом агрономічної, на польську. Незважаючи на погрози влади, Бачинський залишив цю роботу, провівши кілька десятків лекцій, організувавши концерти для місцевих селян⁷⁵.

Його знову чекала агрономічна робота: у 1928 р. він влаштувався помічником повітового агронома у трьох гмінах: Лановецькій, Білозерській і Барсуківській. Бачинський проводив досліді з штучними добривами серед селян і осадників чотирьох сіл: Великі Дедеркали, Ланівці, Білозерка і Барсуки. Результати своїх спостережень він опублікував у спеціальній англійській пресі. У Барсуках Сергій Бачинський зустрівся з секретарем правління гміни Степаном Скрипником, дізнавшись від нього про утворення філії УЦК. Однак Бачинському не пропонували участі в їх роботі⁷⁶.

Навесні 1929 р., отримавши польське громадянство (обивательство), Бачинський влаштувався агрономом у Рівненський повіт і одночасно очолив дослідну станцію у с. Новий Двір біля Рівного. На цій посаді він пропрацював до 1935 р., кожного року об'їжджаючи 2-3 гміни, читаючи реферати селянам. У підсумку виголосив близько 1000 рефератів на сільськогосподарську тематику. У вересні 1929 р. у новозбудовану школу с. Новий Двір перевели вчителювати дружину Бачинського.

У цей час в рамках «волинського експерименту» польська адміністрація сприяла створенню мішаних за національним складом організацій, зокрема «Рільничого товариства», «Волинського союзу сільської молоді», проте вони переважно існували на папері. У поліційних звітах константувалося: «Ідея

⁷⁴ Місцевий. Цікаве віче // Дзвін. – 1926. – 11 квітня. – С. 4.

⁷⁵ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 13 – 13 зв.

⁷⁶ Там само, арк. 14 зв.

Волинського союзу сільської молоді з своїми вічними конкурсами телят і поросят і зі своєю тьм'яною і нещирою національною політикою не імпонувала польській молоді. Натомість українська молодь захоплена ідеологією націоналістичною та ідеями інтернаціоналу»⁷⁷.

За підтримки воеводи Г. Юзевського, на виборах 1930 р. більшість одержав мішаний за національним складом Безпартійний Блок співпраці з урядом, утворений для сприяння діяльності Ю. Пілсудського. С. Бачинський увійшов до його складу. На прохання Микити Бури, який очолював філію Волинського українського об'єднання – проурядової політичної партії на Волині у Рівному⁷⁸, Сергій Бачинський сприяв відкриттю Просвітянської хати у с. Новий Двір⁷⁹. Всі члени Просвітянських хат підписували декларацію, що означало автоматичну належність до ВУО. Основними формами роботи ВУО та її культурно-освітніх філій були публічні виступи, збори, утворення просвітянських організацій, бібліотек, хорових, драматичних і спортивних гуртків. Для реєстрації Просвітянської хати потрібно було зібрати 15 підписів. Метою цієї організації було об'єднання тих, хто стояв на принципі лояльності до польської влади, поширення культурно-освітньої роботи, спільного представництва українців і поляків у місцевих установах⁸⁰. При Просвітянській хаті було утворено драматичний гурток, адже селяни любили співати, брати участь у театральних виставах. Крім того, драмгурток був джерелом доходів Просвітянської хати, яка щорічно мала сплачувати від 40 до 100 злотих Окружній управі ВУО. Найбільш поширеними формами роботи були Шевченківські дні, академії на честь Пілсудського, Петлюри, вистави, вечірки для молоді⁸¹.

Бачинський був присутній на конгресі ВУО у Рівному, хоча активної участі в ньому не брав, слухав доповіді керівників партії – Скрипника, Тимошенка, Волкова, Ковалевського. «Ніяких спеціальних повноважень від ВУО не мав і не прагнув до цього, хоча міг мати, якщо б цього хотів» – писав С. Бачинський⁸². Скромність і надзвичайна працездатність характеризувала його у середовищі уенерівської еміграції на Волині.

Подекуди на Волині створювалися Народні доми – місця, де могли збиратися просвітяни, діяв драмгурток. Місцева школа, як правило, не дозволяла проводити заходи у своїх приміщеннях, хіба при умові отримання цілкового доходу. Крім того більшість шкіл були польськими, тому проводити

⁷⁷ Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego. 1892-1981 / J. Kęsik. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 214 s. – S. 123.

⁷⁸ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4234, арк. 164 зв.

⁷⁹ ІДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 16 зв.

⁸⁰ Там само, арк.17.

⁸¹ Там само, арк. 21, 25 зв.

⁸² ІДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 1, арк. 208.

українські заходи вони не бажали. Наголосимо, що утворенню Народних до- мів усіяко перешкоджала польська влада, до цього додавалися значні фінан- сові труднощі.

Під впливом Микити Бури і Степана Скрипника Сергій Бачинський увійшов до українського клубу «Рідна хата» у Рівному⁸³, контактував з по- дібними організаціями в інших містах воєводства. 24 травня 1936 р. у клубі «Рідна хата» у Ковелі він взяв участь у святкуванні з нагоди 10-ї річниці смерті С. Петлюри, де поряд з Михайлом Кратом, Михайлом Тележинським, Гнатом Стаднюком, Йосипом Мацюком, ділився спогадами про Головного атамана⁸⁴.

У приміщенні клубу «Рідна хата» у Рівному виступали польські, україн- ські діячі з Варшави, Луцька, читали доповіді, організовували дискусії. Бачин- ський, будучи людиною освіченою і маючи великий життєвий досвід, виступав у дискусіях. Так, після доповіді Т. Голувка, у якій наголошувалося, що українці повинні нарівні з поляками брати участь у всіх державних і громадських спра- вах і інституціях, Бачинський звернув увагу посадовця, що «українці у банках, старостах, не кажучи вже про воєводства чи міністерства займають у кращо- му разі посади кур'єра чи сторожа». На що Голувко відповів, що власне й по- ставлено завдання змінити подібне становище. Пізніше Бачинський отримав зауваження від старости, що він не повинен так різко виступати і таким чи- ном ставити запитання⁸⁵. Загострене почуття справедливості Бачинського не влаштувало польську владу. Врешті його звільнили з посади агронома, не виплативши грошей за кілька місяців. Він звернувся до суду, де зміг відстояти свої права: зарплату виплатили, хоча 10 % він віддав адвокатові.

У кінці літа 1936 р. сім'я Бачинських переїхала у с. Межирічі біля Кор- ця⁸⁶. Не маючи державної роботи, Сергій Васильович поринув у культурно- освітнє життя: організував кілька вистав, заснував безкоштовну читальню, виписував українські газети («Новий час», «Сільський господар», «Пасічник», «Українська Нива»), очолював Товариство пасічників. Як завжди, був енер- гійнішим за інших членів товариства і не відмовлявся від чорнової роботи. Він включився у боротьбу за відкриття Просвітянської хати у Межирічах. Два роки рівненське староство не хотіло реєструвати цю організацію, вважаю- чи, що кількість Просвітянських хат у Рівненському повіті і так завелика; за період 1933-1939 рр. на території цього повіту було зареєстровано 49 Про- світянських хат⁸⁷. Активісти шість разів подавали документи на реєстрацію

⁸³ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 14.

⁸⁴ Тризуб. – 1936. – №25/26. – С. 3.

⁸⁵ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 15.

⁸⁶ Там само, арк. 15 зв.; Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С.103.

⁸⁷ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4234, арк. 164 зв.

Просвітянської хати. Староста погрожував виселити Бачинського з Волині, якщо він не перестане добиватися відкриття хати, драмгуртка і проведення шкільних занять⁸⁸. Просвітянську хату в Межирічах вдалося відкрити лише тоді, коли змінився рівненський староста. Зареєстрована вона була 18 серпня 1937 р. на чолі з Єлісеєм Духневичем. На 20 березня 1938 р. організація об'єднавала 14 членів⁸⁹. Просвітянська хата знаходилася у будинку, де жив церковний дзвонар Москаленко, який з'явився у селі після 1920 р.⁹⁰ Цілком ймовірно, що він належав до унерівської еміграції. У хаті організували читання газет, рефератів. За гроші, зібрані під час вистав, Управа виписала комплект додатків до «Нового часу» і комплект «Для самоосвіти» (дешеві книжки для народу). Сергій Бачинський писав: «Я хотів розшевелити межиріцьке болото, тобто ту ситуацію, яка мене давила серед селянського населення, і часто був битий, тобто не міг добитися того, щоб місцеві селяни приходили і читали, приходили і слухали... І чим далі, тим гірше. Просвітянська хата не мала грошей, єдино добре проходили вистави драмгуртка... А між тим, я щиро хотів що-небудь зробити для свого темного народу»⁹¹.

В умовах польської держави культурну діяльність важко було відділити від політики: читання української легальної газети вважалося справою політичною, тому Бачинський постійно був під наглядом поліції. За тиждень до початку Другої світової війни Сергія Бачинського і Данила Бондаря виселили з прикордонної зони. У довідці-характеристиці на С. Бачинського, виданій головою Межиріцького районного виконавчого комітету, засвідчувалося, що перед війною він був висланий польською владою у м. Луцьк⁹².

Бачинський писав, що поселився він у с. Красне біля Луцька, а з початком війни вирішив повернутися до родини. У Межирічі повернувся коли село вже було зайняте радянськими військами. У дорозі пережив німецьке бомбардування, рятувався від розправи поляків-осадників біля Клевая і Тучина⁹³.

На початках приходу Червоної армії українські активісти отримували різні посади. Так, член ВУО, колишній вїйт Межиріцької гміни Іван Підстригач став головою Межиріцького тимчасового правління, Павло Демидюк – завідувачем фінвідділом, Єфим Ільчук завідував лісовим відділом, Олександр Іпатчик – шкільним відділом, Данило Бондар – земельним відділом⁹⁴. Сергія Бачинського призначили директором школи, обрали до правління профспі-

⁸⁸ ІДЛ СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 27 зв.

⁸⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 19, спр. 164, арк. 201 - 398; спр. 522, арк. 27 - 28.

⁹⁰ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4234, арк. 17.

⁹¹ ІДЛ СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 28 - 28 зв.

⁹² Там само, т. 1, арк. 247 зв.

⁹³ Там само, т. 2, арк. 29 зв.

⁹⁴ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4233, арк. 147.

ки. Поселився він у с. Велика Харуча, за три кілометри від Межирічів, зміг перевести туди дружину⁹⁵. Сергій Васильович з притаманим йому ентузіазмом і відповідальністю організував курси для неписьменних, залучивши всіх неписьменних віком до 50 років, власноручно переписував дітей, які мали ходити до школи, брав участь у роботі сільської ради⁹⁶.

Як свідчать власноручні покази Сергія Бачинського, він цілком осмислено залишився на Волині, хоча розумів, що його можуть заарештувати⁹⁷. У нього було кілька можливостей залишити Волинь і виїхати за кордон. Ще живучи у Биківцях, Бачинський прочитав у газеті «Діло», що до Луцька з Канади має приїхати український письменник Петро Карманський, який працював вчителем гімназії. Бачинський звернувся до Карманського з проханням влаштувати його вчителем у Канаді. Секретар прислав з Канади лист, де повідомляв вартість проїзду та іншу інформацію. Однак проти переїзду була родина Бачинського, і він залишився⁹⁸.

У 1932 р. у Парижі відбувся конгрес ентомологів і спеціалістів з хвороб рослин, на який Сергій Васильович надіслав дві замітки. До складу оргкомітету входив його колишній вчитель Прюне, котрий вислав запрошення приїхати до Парижа. Однак виїхати Бачинському не вдалося, адже, з одного боку, він не отримав знижок на придбання закордонного паспорта, з іншого, проти була дружина. У Франції, де Бачинський жив до 1917 р., у нього залишилися старі зв'язки, до яких могли додатися нові знайомства серед емігрантів уряду УНР. У Франції жила його заміжня дочка з сім'єю, колишній партійний соратник Косенко, який завідував інформаційним бюро українців у Парижі. «Виїхавши у Францію, я, можливо, і не повернувся б назад» – писав Бачинський, але знову не склалося⁹⁹.

Перед початком війни, у вересні 1939 р., Бачинський дізнався від керівника ВУО Сергія Тимошенка, що Волинь має відійти до СРСР. Сергій Васильович був переконаний, що якби він виявив бажання, то міг би виїхати на захід разом з Тимошенком¹⁰⁰.

Крім того, у нього була можливість отримати німецький паспорт, щоб цілком легально виїхати з німцями. Я. Малиновський, який у міжвоєнний період очолював контрольно-розвідувальний пункт другої секції (відділу) Генерального штабу Військового міністерства уряду УНР в еміграції, спочатку

⁹⁵ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина... – С. 126.

⁹⁶ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 30.

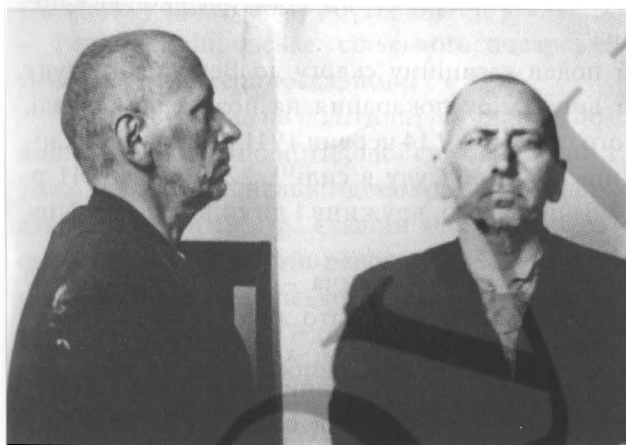
⁹⁷ Там само, арк. 45.

⁹⁸ Там само, арк. 40.

⁹⁹ Там само, арк. 42.

¹⁰⁰ Там само, арк. 43 зв.

« Корці, пізніше в Острозі¹⁰¹, як член репатріаційної комісії отримав повноваження вирішувати з представниками Німеччини питання евакуації за кордон німців-колоністів. Принагідно він вербував і відправляв на територію зони німецького впливу українців. Підтримуючи зв'язок зі С. Скрипником. Я. Малиновський, за погодженням з І. Підстригачем, проводив вербовку бажаючих виїхати з навколишніх сіл. Пропонував виїхати і С. Бачинському¹⁰². «Якщо я не виїхав, то тільки тому, що не хотів їхати» – писав Бачинський. Причин було кілька: «Я жив у еміграції і знав, що значить бути емігрантом. Сім'я залишалася на Волині і могла мати неприємності, я не хотів розривати відносини з сім'єю. Головне добре знав німців і їх ставлення до українського народу ще за часів гетьманщини. Німцям я не вірю і їх не люблю, і переїзджати до них жити не хотів»¹⁰³.

*Сергій Бачинський після арешту органами НКВС.
Весна 1940 р.*

Небажання знову стати емігрантом дорого обійшлося Сергію Васильовичу. 29 лютого 1940 р. його заарештували працівники УНКВС у Рівненській області. Висунули звинувачення за статтями 54-2 і 54-11 КК УРСР і відправили до УНКВС у Харківській області. У той же день були заарештовані інші українські активісти, жителі с. Межирічі: Данило Бондар, 1894 р. н., Павло Демидюк, 1889 р. н.,

Микита Олевський, 1895 р. н., Василь Горохович, 1886 р. н., Євген Горохович, 1916 р. н., Іван Тижук, 1895 р. н., Володимир Пивоварчук, 1895 р. н.¹⁰⁴. Арештованих звинувачували у розбудові ВУО, Просвітянської хати, Товариства «Українська школа», називали куркулями, а М. Олевському пригадали, що він служив писарем при штабі 1-ї бригади в армії Петлюри¹⁰⁵. Особою нара-

¹⁰¹ Сідак Володимир. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі у міжвоєнний період / Володимир Сідак // Воєнна історія. – 2002. – №3-4 [Електронний ресурс]. – Місце доступу: // www.warhistory.ukrlife.org

¹⁰² Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4233, арк. 148.; ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 44.

¹⁰³ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 44 – 44 зв.

¹⁰⁴ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4233, арк. 5–7 зв.

¹⁰⁵ Гам само, арк. 55-84.

дою при НКВС СРСР від 16 грудня 1941 р. всі заарештовані були засуджені до 10 років ув'язнення у ВТТ¹⁰⁶. Микита Олевський помер в ув'язненні 16 жовтня 1942 р.¹⁰⁷, інші повернулися у рідне село після війни. У 1991 р. всі були реабілітовані.

15 листопада 1940 р. Бачинський і матеріали його справи за розпорядженням комісара державної безпеки 3-го рангу Серова з оперативних міркувань був затребуваний у 2-й відділ УДБ НКВС УРСР. У зв'язку з тим, що «робота» з Бачинським позитивних результатів не дала, справа була передана у слідчу частину НКВС УРСР¹⁰⁸. Сергій Васильович, як завжди у житті, виявив принциповість, не міг йти проти власної совісті.

Утримували Сергія Васильовича Бачинського у тюрмі УДБ НКВС УРСР у м. Києві¹⁰⁹. Київський обласний суд 24 травня 1941 р. за ст. 54-13 з санкції ст. 54-2 КК УРСР оголосив вирок: вища міра покарання – розстріл з конфіскацією всього належного йому майна¹¹⁰.

У той же день Бачинський подав касаційну скаргу до Верховного суду УРСР, у якій просив замінити вищу міру покарання на позбавлення волі. Однак, Судова колегія Верховного суду УРСР 14 червня 1941 р. залишила скаргу без задоволення, а вирок Київського облсуду в силі¹¹¹. 22 червня 1941 р. вирок було виконано¹¹². Родину Бачинського, дружину і дітей вивезли у Північно-Казахстанську область¹¹³.

Син Сергія Бачинського – Михайла Сергійовича – зміг отримати повідомлення про трагічну долю батька через багато років. Місце поховання Сергія Бачинського залишається невідомим, хоча з великою долею ймовірності можна стверджувати, що похований він у Биківнянському лісі. Згідно висновку прокуратури Київської області від 4 травня 1992 р. С. Бачинський реабілітований, як такий, на кого поширюється дія ст. 1 Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р.¹¹⁴.

¹⁰⁶ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4233, арк. 255-261.

¹⁰⁷ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4234, арк. 123.

¹⁰⁸ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 46.

¹⁰⁹ Там само, арк. 76.

¹¹⁰ Там само, арк. 97зв. – 98.

¹¹¹ Там само, арк. 102-104.

¹¹² Там само, арк. 112.

¹¹³ Бачинський Михайло. Сергій Бачинський. Спогади сина...

¹¹⁴ ГДА СБУ, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 114.

АНАНІЙ ВОЛИНЕЦЬ

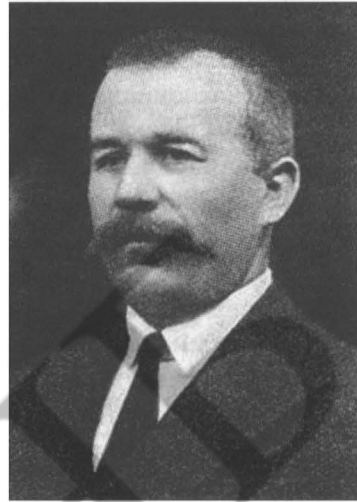
Серед діячів УНР, які опинилися в 20-30-х рр. ХХ ст. на Волині в якості політичних емігрантів, був організатор Вільного козацтва, отаман. Гайсинського повіту, полковник Ананій Волинець.

Народився Ананій Волинець 1 жовтня 1894 р. у селі Карбівці Гайсинського повіту Подільської губернії (нині Вінницька область). Вчився у церковно-парафіяльній та однокласній народній школі. У 1908 р. закінчив двокласне училище у повітовому місті Гайсин, у 1916 р.

Верхньодніпровське сільськогосподарське училище на Катеринославщині¹.

Великий вплив на політичні погляди А. Волинця справили події Першої світової війни і Української національно-демократичної революції. У квітні 1917 р., ставши членом Української партії соціалістів-революціонерів, він був призначений секретарем новоствореного Гайсинського революційного комітету. Поруч з іншими, брав участь у скликанні з'їздів робітників і селян, організації курсів українознавства, долучився до формувань Вільного козацтва. З 1919 р. був у дієвій армії УНР, партизанів проти більшовицьких військ².

Після поразки революції був інтернований в обозі №5 табору Щипйорно³. Цей табір знаходився у підміській місцевості Каліша, займав площу в 10 моргів і міг вмістити до 7 тисяч полонених. Восени 1921 р. до Щипйорна було переведено військовий шпиталь, родини українських офіцерів, солдат армії УНР. У 1922 р. сюди відправили більшість інтернованих українських вояків з ліквідованого табору в Стшалкові⁴. Певний час Ананій Гаврилович проживав у передмісті Тарнова. Пошуки роботи у Західній Україні та поліційний нагляд за уенерівськими емігрантами призвели до затримання і арешту Волинця. У грудні 1922 р. визволитися з рівненської в'язниці йому допоміг Володимир Оскілко, добре знайомий з часів революції.

Ананій Волинець у Рівному

¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921) / Я. Тинченко. – Київ : Темпора, 2007. – 536 с. – С. 83.

² Коваль Р. Трагедія отамана Волинця / Роман Коваль, Кость Завальнюк. – Київ : Діокор, 2002. – 288 с. – С. 13.

³ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 5.

⁴ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). – С. 124.

Ананій Волинець поселився у Рівному на підставі карти азилу, яку отримав через староство 30 травня 1924 р. за №697. Наголосимо, що польська поліція постійно стежила за Волинцем, вважаючи його ненадійним і «відомим своїм неприхильним ставленням до Польської держави»⁵.

У цей час колишній генерал-хорунжий армії УНР, командуючий Північною групою військ Директорії Володимир Оскілко організував на Волині Українську народну партію, вважаючи її продовжувачем справ Української народної партії (соціалістів-самостійників), установчий конгрес останньої відбувся ще у грудні 1917 р.

Діячі УНП брали участь у парламентських виборах 1922 р., хоча успіху не мали. Пізніше Ананій Волинець напише: «Коли у 1922 р. УНП виступила як окрема група на виборах до Союму зі своєю листом, то ані психологія мас, ані власні інтелектуальні сили партії не давали гарантії, що вибори будуть корисні для партії, що вдасться провести до Союму своїх партійних членів. Атмосфера була занадто наелектризована. З одного боку, самі українські маси, виведені з рівноваги революцією, війнами і посяною більшовиками анархією, з другого боку, агітація блокістів з 16-и, підперта інтелектуальними силами «Закордоту» і Комінтерну з великими матеріальними засобами, з третього – слабкість Польської держави взагалі, а зокрема на Східних Землях, де панував для підтримання престижу державної влади винятковий стан...»⁶.

Керівники УНП, зокрема Волинець, критикували діяльність українських послів – членів УНР Волині, звинувачували їх у прихильності до більшовицьких ідей, поборювали також «Просвіти», і одночасно закликали українські сили до об'єднання⁷. Подібна суперечливість лише шкодила як самій партії, так і загальноукраїнському рухові в цілому на території Польщі.

Програвши виборчу кампанію, УНП не припинила організаційної роботи. 22 квітня 1923 р. у м. Рівному вийшло перше число пресового органу УНП – газети «Дзвін»⁸. З часом рівненський «Дзвін» став виходити двічі на тиждень, мав 2000 екземплярів накладу і приблизно 500 платних передплатників, хоча постійно переживав фінансові труднощі⁹. Редактором «Дзвону» був Володимир Оскілко, а у середині 1925 р. цю посаду зайняв Володимир Гетнер¹⁰.

Організаційні збори партії під назвою «Українська Народна Партія» відбулися 17 травня 1923 р. у м. Рівному. На зборах були присутні Володимир Оскілко, Йосип Мацюк, Йосип Біденко, Ананій Волинець, Юстин Петров,

⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 103 зв.

⁶ Волинець А. Під східним гіпнозом // Дзвін. – 1925. – Ч. 114. – 31 березня. – С. 1.

⁷ А. В. Де наше учительство? // Дзвін. – 1925. – Ч. 99. – 26 січня. – С. 2.

⁸ Перед конгресом УНП // Дзвін. – 1925. – Ч. 118. – 24 квітня. – С. 1.

⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 25, арк. 10.

¹⁰ Там само, спр. 19, арк. 174.

Володимир Гетнер, Віктор Хвостов¹¹. Ананій Волинець став секретарем Управи партії¹². Діяльність УНП відбувалася у складних умовах політики національної асиміляції, репрезентованої народовими демократами (ендеками), які виступали за створення однонаціональної Польської держави. Головним завданням новоутворена партія вважала «домагання перебудови Річипосполитої Польської на федералістичних засадах»¹³.

На III партійній конференції у м. Рівному 4 жовтня 1925 р. наголошувалося: «Польські політики відкинули засаду федералізму, проголошену у хвилі повстання Польщі на руїнах окупаційних імперій і свою державу з многонаціональним складом побудували не на засадах демократизму і пошанування прав територіальних меншостей (українців, білорусів і ін.), загартованих міжнародними трактатами і конституцією 17 березня 1921 р. – а на засаді сильного над слабшим... III Конференція Української Народної Партії рішуче протестує проти упослідження нашої нації і трактування її як етнічної маси, ...домагається повних політичних прав для українського народу, замешкуючого, як територіальна більшість на Східних Землях Польщі шляхом проголошення національно-територіальної автономії, як переходового етапу до федеративного устрою Польщі»¹⁴.

На вищеназваній конференції Ананій Волинець був обраний до керівного органу – партії. Він долучився до активної організаційної роботи з розбудови партійних осередків, секретарюючи на загальних зборах громад УНП у Здолбунівському повіті¹⁵, у селах Новомильськ, Здовбиця¹⁶ та інших.

УНП вітала травневий переворот Юзефа Пілсудського, сподіваючись на реалізацію федералістських ідей, задекларованих Маршалом. Управа УНП на засіданні 25 травня 1926 р. постановила: «Домагатися передачі найвищої влади в державі у руки Маршала Йосипа Пілсудського» і вислала на його ім'я телеграму: «Управа УНП іменем Народу Українського Східних Земель вітає Тебе, Вождю, в тому історичному переломі, що збройно доконаний в обороні потоптаних правди і справедливості... Український Народ уважає, що нова Польща не буде для нього мачухою і він здобуде повноту своїх прав, за гарантованих в національно-територіальній автономії Східних Земель»¹⁷. Однак,

¹¹ Програма Української Народної Партії (С-С) // Дзвін. – 1924. – Ч. 74. – 4 жовтня. – С. 2.

¹² Дзвін. – 1924. – Ч. 82. – 29 листопада. – С. 1.

¹³ Програма Української Народної Партії (проект). Прийнятий управою УНП 18 червня 1925 р. // Дзвін. – 1925. – Ч. 134. – 23 червня. – С. 2.

¹⁴ Постанови III передконгресової Конференції Української Народної Партії у м. Рівному в день 4 жовтня 1925 року // Дзвін. – 1925. – Ч. 171. – 17 жовтня. – С. 1.

¹⁵ З партійного життя // Дзвін. – 1925. – Ч. 126. – 22 травня. – С. 3-4.

¹⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 18, арк. 57.

¹⁷ Постанова Управи Української Народної Партії // Дзвін. – 1926. – Ч. 192. – 30 травня. – С. 1.

менше ніж за місяць після цього, 19 червня 1926 р. був вбитий Володимир Оскілка і діяльність партії фактично припинилася.

Частина діячів УНП належала до уенерівської еміграції і переймалася їхніми проблемами. На шпальтах газети «Дзвін» вміщувалася спеціальна рубрика «До організації української еміграції». Ананій Волинець, сам будучи емігрантом, знав труднощі, з якими зіштовхувалися наддніпрянці, оселившись у Польщі, зокрема на Волині. Намагаючись допомогти їм в облаштуванні, оформленні на роботу, він працював в Українському громадянському комітеті допомоги емігрантам, утвореному 16 березня 1924 р. у м. Рівному з ініціативи Володимира Оскілка. Члени комітету намагалися збирати пожертви для інтернованих в таборах, зокрема оголосили двохтижневу збірку на Волині у пасхальні дні¹⁸, збірку під гаслом «Волинь – емігранту» у вересні 1924 р.¹⁹. Однак, складна економічна ситуація в краї, бідність і безземелля основної частини місцевого українського населення не давали можливості розгорнути активну роботу і надати допомогу нужденним.

У той же час відозви і діяльність членів Українського громадянського комітету допомоги емігрантам у Рівному викликали пильну увагу польської поліції, яка вважала, що «не виключено, що під гаслом Українського громадського комітету проводиться антидержавна діяльність»²⁰. З приводу змісту виданої у жовтні 1924 р. Волинцем відозви до українського населення «Громадяне!» проти нього почалося слідство по статті 129 кримінального кодексу²¹.

Свою політичну і громадянську позицію Ананій Волинець виявляв на шпальтах «Дзвону», куди дописував статті, вірші, замітки. У написаному 1925 р. вірші «Емігрант» прочитуються труднощі емігрантської долі, туга за залишеною батьківщиною²². Ананій Волинець писав:

*«Взяти б прапор жовто-синій
І гукнуть на цілий край:
Гей, хто з духом соколиним
Проти ката вирушай!
Взять би... На що? І для кого?
Хто почує поклик мій? Лише гомін відізветься
У пустелі голосній»²³.*

Піднімаючи проблему української політичної еміграції, А. Волинець наголошував: «Польща була і є тереном найчисельнішої і може найбільш розпо-

¹⁸ Громадяне! // Дзвін. – 1924. – Ч. 52. – 19 квітня. – С. 1.

¹⁹ Дзвін. – 1924. – Ч. 71. – 13 вересня. – С. 3.

²⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 8.

²¹ Там само, арк. 102.

²² Дзвін. – 1925. – Ч. 93. – 6 січня. – С. 2.

²³ Там само.

неної української еміграції... По ліквідації тодішніх центрів – Тарнів – Ченстохов та інтелігенція, свідомі своєї національної честі, що стоїть непохитно на старих позиціях незалежності України і вірять у конечну перемогу своїх ідей, рішилися шукати шляхів для збереження і розвитку українських культурних цінностей. Одна частина осіла у гостинній Празі, де, за допомогою чехословацького уряду, заснувала низку культурно-громадських установ великої національної вартості. Друга частина української ідейної еміграції розпоросилася по всіх закутках світу, шукаючи шматка хліба насущного... Як перебувають наші люди в Польщі? Тяжко про це говорити! Сум огортає душу, коли подумати, що маса тут розкиданих живуть, так би мовити, в одиночку, день за днем, відірваних від своїх організаційних осередків. Живуть впроголодь, бо яку-небудь, саму невибагливу працю досить трудно знайти. Здається, ніде наші люди не бідують так, як тут...»²⁴.

На сторінках «Дзвону» А. Волинець писав вірші з нагоди релігійних, національних свят, зокрема «До Різдва Христового»²⁵, «Христос Воскрес»²⁶, «Перед образом Т. Г. Шевченка»²⁷. Поетичні рядки автора демонстрували його переживання за долю України:

*«Замовкли радісні дзвони...
На кожнім кроці перепони...
Кругом кордони на Вкраїні,
А Україна вся в руїні...»²⁸*

А. Волинець був автором низки статей на антибільшовицьку тематику, про зовнішньополітичну ситуацію тогочасного світу, аналізував ставлення Англії, Німеччини, Франції, США до СРСР. Об'єднуючою думкою його публікацій було твердження, що «Українська Народна Партія вестиме рішучу боротьбу тут, в Польщі, створюючи цим єдиний антикомуністичний фронт»²⁹.

Ананій Гаврилович виступав і з критикою польської влади, зокрема він писав: «Східні землі стали незаживаючою раною і раною гангреновою... Польща своїм нерозумінням своєї ролі на Сході в умовах повоєнних, в часі проголошення великих гасел самовизначення народів, замість того, щоб стати центром консолідуючим і направляючим слов'янську думку, в боротьбі з азіатсько-московським, – створює у себе всередині конгломерат ворогуючих поміж собою народів...»³⁰.

²⁴ А. В. З життя української еміграції // Дзвін. – 1925. – Ч. 140. – 14 липня. – С. 2.

²⁵ Волинець А. До Різдва Христового // Дзвін. – 1925. – Ч. 93. – 6 січня. – С. 1.

²⁶ Волинець А. Христос Воскрес // Дзвін. – 1924. – Ч. 53. – 28 квітня. – С. 1.

²⁷ Волинець А. Перед образом Т. Г. Шевченка // Дзвін. – 1924. – Ч. 47. – 15 березня. – С. 1.

²⁸ Волинець А. З циклу : Велика Руїна // Дзвін. – 1924. – Ч. 90. – 26 грудня. – С. 2.

²⁹ Волинець А. Наш фронт // Дзвін. – 1924. – Ч. 83. – 2 грудня. – С. 1.

³⁰ А. В. «Кресо́ва Рада» // Дзвін. – 1924. – Ч. 88. – 19 грудня. – С. 1.

«Внутрішня кон'юнктура в Польщі, а особливо повна безпрограмовість у східному питанні є сприяючим чинником не для нас, а для тієї частини українських мас, які орієнтуються на Схід, ідуть за платними агентами Москви... – наголошував А.Волинець. – Вся більшовицька система держиться на ЧеКа, а ЧеКа на терорі. Польським чинникам треба поважно, як того вимагає час і інтереси держави, зупинитися над східним питанням. Півміри не допоможуть, а заганняння хвороби в середину однієї частини організму нищить, як відомо, весь організм»³¹.

Глибоке розуміння економічних проблем засвідчував виступ Ананія Волинця «Аграрна реформа» на партійній конференції. Промовець чітко визначив, що незабезпеченість селян землею стала основною причиною соціальної революції 1917 р. в Росії. У першій частині доповіді він охарактеризував становище селян на підросійській Україні під владою Романових, наголосивши, що проблему безземелля і малоземелля селян сповна використали більшовики. У другій частині реферату зупинився на принципах тогочасного землеволодіння в СРСР, а у третій частині докладно проаналізував аграрні відносини в Речі Посполитій. «Раціональне проведення аграрної реформи шляхом парцеляції великої земельної власності з одночасною ліквідацією сервітутів і комасацією роздріблених ґрунтів, заспокоїло б земельний голод і радикально вплинуло б на економічні відносини як на східних землях, так і цілій державі, але розпорядчий закон про земельну реформу до цього часу не виданий» – констатував Ананій Волинець. Водночас він критикував осадницьку колонізацію: «Кількість землі, що перейшла до рук українського населення східних земель до 1924 р. у порівнянні із земельною площею, розданою осадникам, не відповідає в процентному відношенню українського і польського населення краю». Загалом, зазначив доповідач, земельної реформи, як такої немає, бо лише осадництво підтримується державою, а закон про аграрну реформу, відповідно фінансовану і доступну для всього хліборобського населення, до цього часу не виданий³².

На насичений фактичним матеріалом та добре продуманий виступ Волинця дещо скептично відреагували соратники по партії, для яких, вірогідно, основним був політичний аспект реферату, а не його зміст. Так, Нестеровський охарактеризував його, як «дисертацію на магістра агрономії», а Оскілко сказав, що «реферат годиться до агрономічної комісії, а не для конференції»³³.

А. Волинець з гіркотою писав: «Положення нашого селянина є катастрофічним: селянин не може сплатити всіх податків, немає прибутку зі свого господарства аби забезпечити свої найперші потреби (купити чоботи, відремон-

³¹ Волинець А. Арешти // Дзвін. – 1925. – Ч. 116. – 7 квітня. – С. 1.

³² Протокол II конференції УНП (С-С) 23 листопада 1924 року // Дзвін. – 1924. – Ч. 83. – 2 грудня. – С. 1.

³³ Там само.

увати сільськогосподарські знаряддя, придбати сіль, сірники і т. п.). Що ж до потреб культурних, то про них зовсім не приходиться говорити»³⁴.

Розуміючи важливість розвитку української кооперації, він усіляко сприяв її організаційному становленню³⁵. З метою економічного полегшення становища місцевого селянства було утворено Волинський селянський банк, який належав до Союзу польських кооперативів у Варшаві. Ананій Волинець входив до Наглядової ради банку³⁶.

Про те, що Волинець був хорошим психологом, розумів менталітет українського селянина, який по-своєму сприймав революційні події, свідчить опублікована у «Дзвіні» коротка новела про Петра Крамаренка – «червоноармійця одного з міст Правобережної України, одного з перших фронтовиків, політрука більшовицького полку», його «просвітління» в церкві напередодні Різдва, коли «Крамаренко очунав і йому стало страшно, ...яким безглуздя, яким страшним обманом, яким кровавим кошмаром було його життя, по комуністично-соціалістичним нормам»³⁷.

Опубліковані замітки Ананія Волинця засвідчують, що він активно підтримував ідею українізації Православної церкви у Польщі, поділяв погляди Арсена Річинського³⁸. Критикував Ананій Гаврилович ідею утраквізму, розуміючи роль вчителя і складну освітню ситуацію на Волині: «Від учителя фактично залежить виховати душу дитини в бажаному напрямі, дати чи прищепити той чи інший ідеал. Від учителя залежить написати на чистому фоні дитячої душі ті чи інші ідеї, змалювати таку або іншу картину... Ненормальні політичні умови на Східних Землях в Польщі привели українську школу до повного занепаду, майже до ліквідації... Ми з боєм і сумом мусимо ствердити, що майже загубили учительство і втратили свою школу»³⁹.

На сторінках «Дзвону» А. Волинець писав про нищення духовних, культурних цінностей, наголошуючи, що «проблема в тому, що повоєнна відбудова, матеріальне і духовне відродження українців проходить в умовах чужої державності... Наш нарід у час аеропланів, радіо і підводних човнів має до 80% неписьменних у той час, як інші народи давно зняли це питання з порядку денного». Автор декларував утворення у Рівному українського товариства «Світло»⁴⁰, культурно-освітньої філії УНП, утвореної 16 лютого 1925 р.⁴¹.

³⁴ А. В. Господарче положення нашого села // Дзвін - 1925. - Ч. 100. - 30 січня - С. 2.

³⁵ А. В. На кооперативні теми // Дзвін. - 1925. - Ч. 115. - 3 квітня. - С. 1.

³⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 25, арк. 10.

³⁷ Волинець А. Щось сильніше від нас // Дзвін. - 1925. - Ч. 93. - 6 січня. - С. 1-2.

³⁸ А. В. Теорія і дійсність // Дзвін. - 1925. - Ч. 94. - 9 січня. - С. 2.

³⁹ А. В. Де наше учительство // Дзвін. - 1925. - Ч. 95. - 13 січня. - С. 1-2.

⁴⁰ А. В. «Світло» // Дзвін. - 1925. - Ч. 106. - 20 лютого. - С. 1.

⁴¹ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1017, арк. 2.

Однак, через низку об'єктивних і суб'єктивних обставин це товариство так і не змогло в повній мірі розгорнути свою роботу.

Об'ємну статтю Ананій Волинець присвятив діяльності Миколи Міхновського. Пишучи про кристалізацію української політичної думки у кінці XIX ст., автор наголошував, що саме Міхновський «перший сформулював самостійницьку ідеологію, дав їй теоретичну підставу і обґрунтування, здвинув українську справу з мертвої точки, поставив питання просто і відверто, обґрунтував його історично, рішуче порвав з «всеросійською» метрополією»⁴². Вважаючи його одним із ідейних лідерів УНП, Волинець писав: «Втрата Міхновського – це катастрофа... Цей розум ще не був вичерпаний, його енергія ще не вигасла, його дух ще горів...»⁴³.

Життя Ананія Волинця ускладнилося після вбивства у 1926 р. лідера УНП Володимира Оскілка. Серед членів управи наростали внутрішні суперечності, розпочалася боротьба за лідерство, що в кінцевому результаті призвело до зникнення партії, припинення виходу у світ газети «Дзвін»⁴⁴.

18 вересня 1926 р. рівненський староста у звіті воєводському урядові писав про діяльність УНП: «Після смерті Оскілка наступив виразний розлам між найближчими співробітниками вбитого керівника – Романенком, Волинцем і Біденком. Волинець і Біденко фактично усунули Романенка, який виконував функції заступника голови партії від діяльності, а 12 липня 1926 р. у зв'язку з їхньою підтримкою з'явилася кандидатура на голову партії деякого Одарченка»⁴⁵. У звітах польської поліції навіть говорилося «про поширення чуток, що Волинець є можливим посередником вбивства Оскілка»⁴⁶, що «Волинець і Біденко використали вбивство Оскілка для посилення своїх впливів в УНП»⁴⁷.

З цього часу активізується увага польської поліції до особи Волинця. Повітовий комендант 29 липня 1926 р. на ім'я рівненського старости писав, що з політичної точки зору і питання державної безпеки «перебування Й. Біденка і А. Волинця на території Рівненського повіту, як прикордонного, є небажаним з огляду на їх вороже ставлення до Польщі»⁴⁸, а староста Рівненського повіту просив «видати розпорядження з метою виселення Волинця і Біденка до центральних воєводств»⁴⁹.

⁴² А. Во-ць. Микола Міхновський (В другі роковини трагічної смерті 3.05.1924 року) // Дзвін. – 1926. – Ч. 188. – 2 травня. – С. 2-3.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 1, спр. 3040, арк. 41-43.

⁴⁵ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1135, арк. 124.

⁴⁶ Там само, спр. 550, арк. 104.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само, арк. 131 зв.

⁴⁹ Там само, арк. 104.

Однак, після довготривалого стеження, слідчий відділ Рівненської повітової поліції у звіті до старости 12 грудня 1930 р. все ж прийшов до висновку, що «останнім часом А. Волинець, що мешкає у Рівному по вулиці Уланській, 19, усунувся від політичного життя і не проводить жодної діяльності»⁵⁰.

Радянська влада постійно слідкувала за діяльністю Ананія Волинця на Волині, підозрюючи його у спробах формування антибільшовицьких загонів⁵¹.

У кінці 20-х рр., відійшовши від активної політичної діяльності, Волинець активізував роботу щодо організації мережі селянських кооперативів, товариств самопомоги. Він сприяв утворенню кредитних товариств у Оржеві, Олександрії, Гощі та інших містечках і селах⁵². У 1928-1931 рр. працював санітарно-ветеринарним контролером при магістраті Рівного, з цих заробітків утримував родину⁵³.

Поліція не залишала у спокої Ананія Гавриловича. Так, першим комісаріатом поліції у Рівному проти нього проводилося розслідування про хабар. Названа справа з'явилася внаслідок складеного рапорту секретарем магістрату Садовським і контролером магістрату Махцевічем⁵⁴. Однак, слідство проти А. Волинця було анульоване через нестачу ознак злочину⁵⁵.

Активізація політичної діяльності наддніпрянських емігрантів на Волині, які схилилися до проурядової позиції, розпочалася після травневого перевороту Ю. Пілсудського та започаткованого Генриком Юзевським «волинського експерименту». Волинський воєвода для налагодження польсько-українських взаємин шукав порозуміння та підтримки у середовищі вихідців із Наддніпрянщини, сприяв утворенню у Луцьку регіональної проурядової партії Волинського українського об'єднання. Ананій Волинець став членом Головної управи партії від міста Рівного та Головної ради ВУО від Рівненського повіту⁵⁶, секретарював на округовому з'їзді ВУО у березні 1935 р.⁵⁷. У цей час він продовжує дописувати в українські газети, зокрема у жовтні 1931 р. у листі до Петра Певного просить зарахувати його кореспондентом «Української ниви» (пресовий орган ВУО) на Рівненщині⁵⁸.

⁵⁰ Там само, арк. 134.

⁵¹ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи і матеріали. – С. 347.

⁵² Коваль Р. Трагедія отамана Волинця / Р. Коваль, К. Завальнюк. – С. 92.

⁵³ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 143.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само, арк. 157.

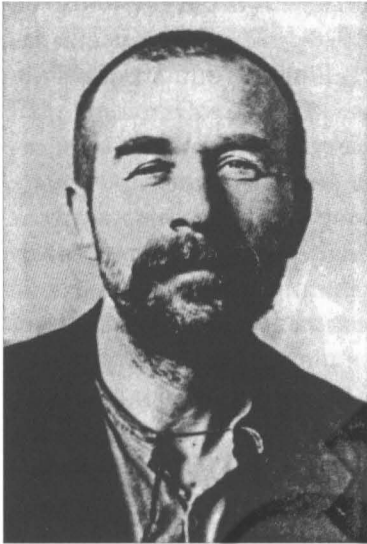
⁵⁶ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 11, арк. 3.

⁵⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 20, спр. 841, арк. 48.

⁵⁸ Держархів Волинської обл., ф. 199, оп. 2, спр. 3, арк. 45.

Ананій Волинець підтримував зв'язки з представниками унерівської розвідки, зокрема з Іваном Трейком-Хайнацьким – сквирським отаманом періоду 1919-1920-х рр., який проживав у с. Самостріли, полковником армії УНР Іваном Литвиненком, Тарасом Боровцем⁵⁹.

У 1935 р. родина Волинців переїхала на постійне місце проживання у с. Басів Кут під Рівним, де «купили на скромні заощадження незакінчений будинок із садивою, обтяжений боргами». Ананій Гаврилович працював контролером-інкасатором міської електростанції, канцеляристом у будівельному відділі магістрату Рівного. На цій посаді його застала Друга світова війна⁶⁰.

Ананій Волинець після арешту органами НКВС. Початок 1940 р.

Після приходу у 1939 р. на Рівненщину радянської влади, А. Волинця двічі заарештовували. Перший раз у жовтні 1939 р., коли через 10 днів відпустили. Другий раз – у січні 1940 р. Після вироку кримінальної колегії Вінницького обласного суду Ананія Гавриловича Волинця 14 травня 1941 р. розстріляли⁶¹.

Таким чином, Ананій Волинець, будучи представником унерівської еміграції, долучився до активної суспільної діяльності міжвоєнної Волині, засвідчив свою громадянську позицію на сторінках міжвоєнної української періодичної преси, належав до УНП, пізніше ВУО. А. Волинець переймався економічними проблемами місцевого селянства, намагався допомогти в облаштуванні унерівським емігрантам, послідовно займав антибільшовицьку позицію, актуалізував на сторінках преси політичні, економічні, освітні, культурні проблеми української спільноти в Польщі. За свою діяльність А. Волинець заплатив життям: був розстріляний напередодні німецько-радянської війни.

⁵⁹ Коваль Р. Трагедія отамана Волинця / Р. Коваль, К. Завальнюк... – С. 97-98.

⁶⁰ Там само. – С. 100.

⁶¹ Там само. – С. 118.

АНТОН КЕНТРЖИНСЬКИЙ

Потужною та діяльною установою на території міжвоєнної Волині була Рівненська «Просвіта». Маючи власне приміщення, бібліотеку, володіючи рухомим та нерухомим майном на 30 тисяч злотих, вона утворювала власні філії, гуртки, секції. Один із засновників «Просвіти» у Луцьку І. Власовський зазначав, що метою товариства є «ширення освіти і національної свідомості серед українського народу і обстоювання перед всіма це його право»¹.

Ініціатором створення Рівненської «Просвіти» був Федір Сумневич, який входив до першої Ради товариства, підписав у 1917 р. його перший статут. З біографії Ф. Сумневича відомо про його належність до УЦР, роботу рівненським повітовим (1917 р.) та волинським губернським комісаром (1918-1919 рр.). При його грошовій допомозі і за кошти інших просвітян було закуплено близько 1000 книжок, що започаткувало утворення бібліотеки товариства². Федір Сумневич, будучи уродженцем Поділля, опікувався проблемами українських політичних емігрантів у Польщі, зокрема у червні 1921 р. очолив філію Центрального бюро біженців у Тернополі³. Пізніше емігрував до Чехословаччині, де керував Українською селянською спілкою, у 1926 р. працював асистентом кафедри соціології, згодом економіки та правознавства УВПІ ім. М. Драгоманова. У 1929 р. за власним бажанням залишив Чехословаччину та повернувся на Волинь, віддаючи свій досвід та знання для розвитку української кооперації⁴.

Активістом і секретарем Рівненської «Просвіти» з 1921 р. і до її закриття польською владою у 1929 р. був Антон Кентржинський, який народився у 1892 р. у с. Козлин Дубенського повіту⁵. Розпочавши свою трудову діяльність як волосний писар (1913-1915 рр.), при гетьманській владі та за часів Директорії УНР він служив помічником секретаря повітового комісара. Після поразки Української національно-демократичної революції Антон Кентржинський з дружиною Оленою Григорівною (з дому Орловська) та сином Богданом (народився 22 лютого 1919 р.) стали політичними емігрантами. Родина Олени Григорівни походила з Поділля, її батько Григорій Орловський працював нотаріусом в Ушиці, мати була вчителькою (померла молодою, тому трьох дочок

¹ Власовський І. Луцька «Просвіта». 10 років просвітницької праці. 1918-1928 рр. / І. Власовський. – Львів, 1928. – 82 с. – С. 8 - 9.

² Савчук Б. Волинська «Просвіта». – С. 30.

³ Павленко М. Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України (1921-1923) / Микола Павленко // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 107-111.

⁴ Зубко О. Викладачі-подільці Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1923-1933) // О. Зубко // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 246-248.

⁵ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 650, арк. 2-3, 14.

у родині виховувала бабуся). В Ушиці Олена Кентржинська закінчила гімназію та педагогічні курси.

Разом з адміністративними структурами та армією УНР родина Кентржинських перебувала у Старокостянтинові, Кам'янці-Подільському, пізніше виїхала до Ченстохови, де знаходилося багато цивільних біженців та інтерновані українські вояки⁶.

У Ченстохові та околицях міста під назвою Страдом під час Першої світової війни були збудовані бараки, в яких у листопаді 1920 р. поселили групу працівників державної адміністрації УНР, службовців Міністерства військових справ, біженців⁷. 29 серпня 1921 р. у листі до тодішнього міністра, уродженця Волині, П. Пилипчука наголошувалося: «Становище Ченстохови дуже важке. Зараз маємо 1000 чол., цими днями до нас переводять з Седльця до 800 чол., багато повертається з робіт, а на зиму повернеться більшість. До нас також приїжджають звільнені з Тарнова. Коли будемо зимувати, то у Ченстохові буде до 3000-3500 чол., треба підготуватися»⁸. Нагадаємо, що Пилип Пилипчук був міністром в урядах В. Чехівського та С. Остапенка. Влітку-восени 1919 р. очолював надзвичайну Дипломатичну місію уряду УНР у Варшаві, у 1921 р. працював заступником голови Ради Республіки у Тарнові, головою Ради народних міністрів і міністром фінансів УНР в екзилі (1921-1922 рр.). З 1922 по 1925 р. був професором Українського (таємного) політехнічного інституту у Львові. У 1925 р. переселився до Луцька, працював інженером, активно займався громадською роботою: був засновником та головою Товариства ім. Лесі Українки, членом правління «Рідної хати»⁹. Майбутньому провітязинину Антону Кентржинському для переїзду із Ченстохови до Рівного потрібен був спеціальний дозвіл польської влади. Отримати його допомогло те, що він був уродженцем Волині. Молода сім'я змогла поселилися у Рівному за адресою вул. Заблоцького, 13, а її голова влаштувався на роботу секретарем спочатку до адвоката Дайчмейстера, а пізніше Олександра Карпинського, який, крім адвокатської практики, очолював повітову «Просвіту»¹⁰.

Олександр Карпинський народився на Підляшші, закінчив юридичний факультет Московського університету, працював у Чернігівському окружному суді, з 1917 р. – товариш секретаря внутрішніх справ УНР¹¹, пізніше – член

⁶ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 650, арк. 8.

⁷ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). – С. 96-97.

⁸ ЦДАВО, ф. 3680, оп. 1, спр. 1, арк. 11.

⁹ Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т. 2 / Редкол. : Л. А. Губерський (голова) та ін. - К.: Знання України, 2004. – 811 с. – С. 294; Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). – С. 36; Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 56, арк. 219.

¹⁰ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 650, арк. 9.

¹¹ Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – С. 235.

ради Міністерства закордонних справ Української Держави, посол Української Держави в Польщі. З 1922 р. проживав у Рівному, був обраний сенатором від Блоку національних меншин (1922-1927 рр.), очолював Український сеймовий клуб, займався адвокатською та громадською роботою¹². Співпраця і дружні стосунки Антона Кентржинського з Олександром Карпинським тривали до смерті останнього у 1929 р.

За часів головування О. Карпинського «Просвіта» переймалася освітою українських дітей, проблемами вчителів, створювала бібліотеки, поширювала українські книги, проводила театральні вистави, надавала юридичну допомогу населенню, сприяла заснуванню кооперативів, влаштовувала різноманітні курси. Труднощі у роботі були викликані не лише переслідуваннями з боку польської поліції, дошкуляли внутрішньоукраїнські суперечки. Перша половина 20-х рр. у регіоні позначилася боротьбою між головою Української народної партії соціалістів – самостійників (УНП с-с) Володимиром Оскілкою (*Володимир Оскілко народився у 1892 р. у с. Городок біля м. Рівне, вчитель за фахом, отаман армії УНР, командуючий Північною групою військ УНР, організатор невдалого заклоту проти Симона Петлюри у Рівному в квітні 1919 р., керівник Української народної партії соціалістів-самостійників, був вбитий за нез'ясованих обставин у 1926 р.*) і головою Рівненської «Просвіти» сенатором Олександром Карпинським. «Оскілко протиставляється Рівненській «Просвіті», з якою веде боротьбу за впливи на місцеве українське населення» – наголошували польські чиновники у звіті про суспільні рухи на території повіту¹³.

Однак, незважаючи на труднощі, «Просвіта» інтенсивно розвивалася, її філії очолювали відомі українські діячі. Так, з Рівного до Здолбунова виїхав Антон Нивинський, який, разом з дружиною, письменницею Галиною Журбою активізували громадське, суспільне, культурне життя містечка, сприяли поширенню тут просвітницького руху¹⁴. А. Нивинський народився у 1890 р. у с. Тинне у родині службовця, закінчив Рівненську гімназію, був керівником Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) у Рівному та Здолбунові. Галина Журба (псевдонім, справжнє прізвище Домбровська Галина Маврикіївна, народилася у 1888 р. на Поділлі) належала до подвижників української національної ідеї, уособлювала наддніпрянську політичну еміграцію. У 1920 р. вона назавжди залишила Київ, виїхавши разом з військами УНР на територію Польщі. Першим етапом її емігрантського життя стала Волинь (Рівне та Здолбунів). Видавництво «Книгоспілка» ще у 1919 р. видало збірку

¹² Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 20, арк. 284; Власюк О. В. Представники Волині у польському парламенті першого скликання / О. В. Власюк // Слов'янський вісник: збірник наукових праць. – Випуск 14. – Рівне, 2012. – С. 20 - 25. – С. 21.

¹³ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 19, арк. 154.

¹⁴ Там само, спр. 3, арк. 120.

оповідань «Похід життя», що утверджувала Г. Журбу як талановитого прозаїка імпресіоністичної школи. На Волині, а з 1933 р. у Львові, куди переїхало подружжя, побачили світ нові твори: сценічний етюд «Маланка» (1921 р.), повісті «Зорі світ заповідають» (1933 р.), «Революція іде» (1937 р.). А. Нивинський (псевдонім Антін Чекмановський) опублікував у 1938 р. у львівському видавництві «Батьківщина» збірку оповідань «Віки плывуть над Києвом»¹⁵.

Польська влада з великою підозрою ставилася до діячів «Просвіти», встановлювала за ними пильний контроль. Поліція постійно інформувала про неприхильне ставлення «Просвіти» до польської держави¹⁶. На всіх культурно-просвітницьких заходах були присутні представники поліції або адміністрації, а їх протоколи та програми відсилалися до староства і поліції. 10 січня 1928 р. рівненське староство розпочало люстрацію діяльності повітової «Просвіти» та її філій. З 10 по 15 січня було проведено перевірку філій у Корці, Межирічах, Самострілах, Сапожині, Майкові, Дулібах, а з 15 січня розпочато люстрацію рівненської централі¹⁷. Періодичні заборони Рівненської «Просвіти» та її філій завершилися остаточною ліквідацією товариства у 1929 р.

Після встановлення радянської влади просвітняни відразу опинилися у полі зору каральних органів, почалися арешти. Серед інших був заарештований і А. Кентржинський, який на допиті 1940 р. вважав на потрібне пояснити слідчому: «Просвіта» не була націоналістичною організацією, а швидше національною, яка ставила за мету поширення української культури, підняття загальноосвітнього рівня українців, що жили у Польщі. «Просвіта» займалася створенням читалень, драматичних гуртків, організувала вечори, присвячені українським національним святкам. Читальні виписували газети і журнали всіх українських видавництв і політичних партій, як УНДО, УРСП, УСДП, Сельроб»¹⁸.

Однією з основних ланок роботи «Просвіти» була підтримка українського шкільництва, адже у Другій Речі Посполитій наступ на українську школу носив державницький характер. Зміни в характері шкільництва на Волині зумовило впровадження «Закону щодо забезпечення засад організації шкільництва» від 31 липня 1924 р., відомого як «закон Станіслава Грабського». Згідно цього закону польські і українські школи однієї місцевості об'єднувалися в утравістичні, запроваджувалися шкільні плебісцити, наслідки яких завчасно планувалися шкільними та державними органами, проводилися в умовах поліцейського терору, шантажів та підкупів.

¹⁵ Дем'янчук Г. Антін Нивинський (Чекмановський) : «Рятуй нас, пресвята Софіє!» // Дем'янчук Г. Воскреслі для життя: Літературні силуети / Г. Дем'янчук. – Рівне: Оріана, 1998. – С. 5 - 13.

¹⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 490, арк. 4; ф. 33, оп. 4, спр. 3, арк. 22.

¹⁷ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 29, арк. 51.

¹⁸ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 650, арк. 17.

Утраквізація шкільництва загострила польсько-українські стосунки, викликала спротив української громади Волині, хоча б тим, що в законі та деклараціях було запроваджено термін «руський, русинський» щодо української мови. Про утиски прав і свобод українського населення у галузі освіти говорили парламентарі, представники політичних партій, громадських організацій, не стояла осторонь і «Просвіта».

На підставі розпорядження Міністерства релігійних визнань і публічної освіти від 7 січня 1925 р. з нового навчального року було закрито семикласну загальну українську школу. У приміщенні повітової «Просвіти» 13 вересня відбулося зібрання шкільного батьківського комітету (за участі 120 осіб). О. Карпинський висловив жаль щодо закриття школи, зазначивши, що «шкільний куратор Волинського воєводства, належним чином не зрозумів розпорядження міністерства, у якому повідомлялося, що українська школа не може існувати у місцевостях, де немає 25% українського населення, однак куратор не взяв до уваги, що у закритій школі вчилася 400 дітей не тільки з м. Рівного, але й навколишніх сіл, переважно дітей українських селян»¹⁹.

Сенатор пропонував домагатися відновлення закритої школи, зокрема звернутися з протестами до Міністерства релігійних визнань і публічної освіти, до Ліги Націй у Женеві, а між тим утворити приватну школу у приміщенні української гімназії по вулиці Директорській у Рівному, чи вчити дітей у приватних будинках групами до 10 учнів. Він звертався до батьків, щоб не віддавали своїх дітей до жодних інших шкіл.

Керівник шкільної секції при «Просвіті» Антон Кентржинський наголосив на труднощах відновлення закритої школи, підтримав думку про звернення з протестом до уряду і Ліги Націй, запропонував утворити приватну школу на 140 дітей. Його пропозиція ввести податок на користь відкриття приватної школи знайшла розуміння: присутні зібрали на цю мету 42 злотих і 18 грошей. Звичайно, відновлення закритої школи було проблематичним навіть з фінансової точки зору: навчання дітей у державних школах коштувало до 30 злотих у місяць, плата у приватній школі була б набагато більшою, що було недоступним для більшості українців.

Після дискусій на засіданні одноголосно ухвалили текст протесту до Ліги Націй і уряду, у якому наголошувалося на успіхах закритої школи, говорилося, що вона була взірцевою не лише у Рівному, а й у всій Волині. Було прийнято ухвалу про тимчасове відкриття приватної української школи у церковному приміщенні по вулиці Міцкевича, де містилося Російське товариство добротинності²⁰. Однак відновити школу у тодішніх умовах було неможливо, адже за 1925-1926 навчальний рік було закрито 301 школу з українською мовою навчання; у 366 школах запроваджувалася двомовність.

¹⁹ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1017, арк. 87.

²⁰ Там само.

Освітня ситуація на Волині залишалася складною увесь міжвоєнний період. Тут не існувало жодної державної школи з українською мовою навчання, українці мусили обмежуватися трьома приватними гімназіями: у Рівному, Луцьку і Кременці. Рівненська українська приватна гімназія була відкрита у 1923 р. завдяки старанням директора Ф. Пекарського, української громадськості, насамперед «Просвіти». Викладачі гімназії виховали плеяду талановитої патріотичної молоді. Тут вчилися діти місцевої української інтелігенції, серед них Богдан і Тарас Кентржинські. Антон Кентржинський був секретарем і бухгалтером гімназії, його дружина Олена проводила активну роботу в батьківському комітеті, одночасно працюючи в Управі місцевого Союзу українок²¹.

Громадськість, українські посли постійно порушували перед польською владою питання удержавлення української гімназії у Рівному. З цією метою у листопаді 1935 р. було створено комітет, в який увійшли С. Скрипник, М. Бура, Н. Ішук, А. Кентржинський, директор гімназії Я. Бичківський та інші²². Однак, всі намагання перевести приватну гімназію на державну так і залишилися мріями.

Поряд з освітою та школою громадські діячі Волині вели боротьбу за розбудову кооперації, що давало можливість українцям захищати власні економічні інтереси у складних умовах тодішньої польської дійсності. Перші кооперативи на Волині виникли на початку 20-х рр., активний розвиток кооперативного руху розпочався з середини 20-х рр., а вже наприкінці 1920-х рр. на Волині існувало близько 300 сільськогосподарських і кредитних колективів, які об'єднували понад 25 тис. членів²³.

Антон Кентржинський, як і інші представники політичної української еміграції і місцевої інтелігенції, добре розуміли важливість кооперативного руху. На сторінках друкованого органу Рівненської «Просвіти» він писав: «Наш український нарід дуже багато тратить на тому, що не має кооперативів і не цікавиться кооперативною справою. Коли б у кожному селі була кооператива і коли б наш нарід продавав і купував через свої кооперативи все те, що він продає і купує через приватних крамарів і посередників, то всі ті бариші залишилися би у кооперативі і то був би належний спосіб складання громадського фонду. А то був би такий громадський фонд, що вистачило б не тільки на книжку та школу, а можна було б будувати свої фабрики»²⁴.

Кооперативи, як і «Просвіти», об'єднували свідомих селян, сповнених ідеями перетворень. Крім суто економічних, кооперація виконувала інші важливі функції – виховувала у населення ощадливість, підприємливість, сприяла

²¹ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 650, арк. 15.

²² Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 74, арк. 314.

²³ Baginski Bronislaw. Spoldzielczosc na Wolyniu / Bronislaw Baginski. – Luck, 1927. – S. 16, 58, 75-77.

²⁴ Вісті з Рівненської «Просвіти». – Рівне. – 1925. – 1 січня. – № 5. – С. 1-2.

економічній освіченості населення. 2 лютого 1925 р. у м. Рівному за участі 32 осіб, переважно членів УНП, відбулося організаційне засідання «Волинського селянського кооперативного банку», прийнято його Статут і обрано Ревізійну комісію²⁵. Цей банк утворився завдяки старанням лідера Української народної партії Володимира Оскілка. «Банк мав мати величезне економічне значення, його завданням було б взяти активну участь у майбутній передвиборчій акції. Створити такий банк значило б стати на власні ноги, були б кошти і на українські часописи і на інші роботи» – підкреслювалося у ситуаційному рапорті²⁶.

У ситуаційному рапорті за період від 17 до 21 березня 1925 р. наголошувалося: «Вже до тисячі осіб вписалися у члени Банку, склали на користь управління по 35 злотих... Серед осіб, вписаних у члени Банку, є ті, які належать до Просвіти і були її відомими діячами, популярними на Волині і Поліссі»²⁷.

Волинський селянський кооперативний банк належав до Союзу польських кооперативів у Варшаві, нараховував 252 члени, закладний капітал складав 9324 злотих. 10 квітня 1925 р. отримав 15000 злотих позички від Селянського банку у Варшаві²⁸. За період з половини 1926 до лютого 1927 р. операції банку склали біля 3.500.000 злотих обороту. Банк мав філії в Острозі (керівник Гловацький), Здолбунові (Огородник), Костополі (Степанович) і Дубровиці (Козик)²⁹.

Зміни у керівництві банку були викликані загибеллю В. Оскілка та занепадом УНП. 27 листопада 1927 р. у Рівному під керівництвом Ф. Пекарського відбулося надзвичайне зібрання членів банку у присутності 58 членів і 20 запрошених гостей. Після звіту було обрано новий склад Наглядової ради банку, до якої увійшли: директор української приватної гімназії Федір Пекарський, професор цієї ж гімназії Михайло Гуцуляк, член «Просвіти» і її секретар Антон Кентржинський, вчитель школи у Клевани Іван Оболонський, як заступник – вїт рівненської гміни Микита Буря. Аналіз нового складу Наглядової ради банку засвідчував переважаючі впливи «Просвіти» і сил, прихильних до УНДО. У зв'язку з цим колишній фактичний керівник банку, секретар УНП Ананій Волинець оголосив про вихід з цієї партії³⁰.

Головою правління і бухгалтером Волинського селянського кооперативного банку у м. Рівне став Антон Кентржинський, який отримував за свою роботу 100 злотих і оплату квартири³¹.

²⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 15, арк. 59.

²⁶ Там само, спр. 3, арк. 120.

²⁷ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1017, арк. 9.

²⁸ Там само, спр. 1220, арк. 5.

²⁹ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 25, арк. 10.

³⁰ Там само, спр. 28, арк. 175.; ф. Р-2771, оп. 2, спр. 650, арк. 15.

³¹ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 650, арк. 10.

У кінці 20-х рр. ХХ ст. 43 українських кооперативи і 44 філії «Просвіти» на території Волинського воєводства перебували під впливом УНДО³². Політичні симпатії Антона Кентржинського були пов'язані з цією партією. Староста Рівненського повіту 19 вересня 1928 р. писав до воєводського уряду: «Рівненська «Просвіта» з її 90 філіями охоплена впливами УНДО, керівник Олександр Карпинський належить до УНДО, як і його заступник Антон Кентржинський і переважаюча частина Управи...»³³.

Напередодні парламентських виборів 1928 р. УНДО у блоці з «Сельсоюзом» і безпартійними йшли на вибори під № 18. А. Кентржинський брав активну участь у передвиборчій кампанії, входив до складу Українського виборчого комітету Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся. Слідчий поліцейного відділу Рівненського повіту 18 липня 1928 р. у таємній інформації до повітового старости писав: «До виборів відомими членами УНДО на терені повіту були: колишній сенатор Олександр Карпинський, Антон Кентржинський...»³⁴.

Переслідування «Просвіт», кооперативних організацій, підпорядкованих РСУКу та інших організацій з галицьким родоводом активізувалося в умовах «волинського експерименту» Г. Юзевського і призвело до помітного зменшення впливів УНДО. Політична і просвітницька діяльність Антона Кентржинського не залишилася поза увагою польської поліції, яка називала його «гайдамакою першого сорту», а у лютому 1928 р. виселила за межі Волинського воєводства³⁵.

У 30-х роках А. Кентржинський основну увагу зосередив на кооперативній роботі, одночасно працюючи у приватній українській гімназії. Бував на зібраннях «Просвітанської хати» (культурно-освітньої філії проурядової партії ВУО), на урочистостях, присвячених пам'яті Симона Петлюри, але не належав до числа їх організаторів³⁶. Після приходу радянської влади з ініціативи голови Тимчасового правління Горбатенка Кентржинському доручили організувати місцеву райспоживспілку³⁷. Однак роботу на новому місці перервав арешт 23 березня 1940 р. А. Кентржинського утримували у Рівненській в'язниці, пізніше перевели у Дубно. На допитах він визнавав свою належність до «Просвіти», до кооперації, але звинувачення слідчих НКВС у належності до ВУО чи ОУН категорично відкидав³⁸.

³² Держархів Рівненської обл., ф. 100, оп. 1, спр. 1298, арк. 11 - 12.

³³ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1274, арк. 6 - 7.

³⁴ Там само, спр. 1274, арк. 5.

³⁵ Кучерепа М. Українські національні партії на Волині (1921-1939 рр.). Документи і матеріали. Частина 2 / М. Кучерепа, Я. Цецик. - Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. - 304 с. - С. 47, 111.

³⁶ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 650, арк. 18.

³⁷ Там само, арк. 16.

³⁸ Там само, арк. 29-30.

Особою нарадою при НКВС СРСР 29 березня 1941 р. за статтею 54-10 ч.2, 54-11 КК УРСР Антон Кентржинський «за участь у антирадянській націоналістичній діяльності» був ув'язнений у ВТТ на 8 років³⁹. Існують неперевірені дані, що згодом, за невідомих обставин, він був вбитий. Рішенням заступника прокурора Рівненської області від 19 жовтня 1989 р. Антон Кентржинський, як такий, що потрапляв під дію ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи з відновлення справедливості щодо жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і початку 50-х рр.», був реабілітований⁴⁰.

Дружину Олену Кентржинську з сином Тарасом вивезли у Казахстан. Згодом Тарасові, разом з армією Андерса, вдалось потрапити на Захід, а після війни виїхати до Польщі. Олена Кентржинська пробула на засланні довгих 15 років, після чого дісталась до сина Тараса, а згодом вони обоє опинилися у Швеції, де на той час жив і працював старший син Богдан Кентржинський.

Богдан і Тарас закінчили Рівненську гімназію, були здібними учнями. Богдан вступив на гуманістичний відділ Варшавського університету. Одночасно, з 1937 р., слухав лекції у Варшавській високій школі журналістики, у 1938-1941 рр. перебував в університетах Франкфурта-на-Майні, Осла і Берліна. Наприкінці 1930-х рр. став членом ОУН. У липні 1941 р. головою Проводу українських націоналістів призначений уповноваженим ОУН у Фінляндії, співпрацював з українськими редакціями канадського і італійського радіо, радіо «Визволення» (Мюнхен), був кореспондентом американського агенства «Асошіейтед прес», лондонської газети «Дейлі телеграф», копенгагенської «Політикен» та ін.

Після Другої світової війни фахово займався історією, став відомий як автор численних праць з історії України XVII-XVIII ст. У 1951 р. в Українському вільному університеті у Мюнхені захистив докторську дисертацію на тему «Союз Карла XII з Мазепою в освітленні найновішої шведської історіографії» під керівництвом професора Бориса Крупницького, працював у Стокгольмському університеті⁴¹.

Богдан Кентржинський у 1969 р., у 49-річному віці, помер у Стокгольмі від хвороби серця. У далекій Скандинавії померла 30 жовтня 1977 р. і Олена Кен-

³⁹ Там само, арк. 40.

⁴⁰ Там само, арк. 41.

⁴¹ Герасимова Г. П. Кентржинський Богдан / Г. П. Герасимова / Енциклопедія історії України. – Том 4. – Ка-Ком. – Київ: Наукова думка, 2007. – С. 172-173; Черченко Ю. Листування Богдана Кентржинського в архіві ОУН у Києві / Юрій Черченко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 11. – Національний університет «Острозька академія», Українське Історичне Товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. – Острого: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2008. – 540 с. – С. 366 -374.

тржинська⁴². На жаль, наукові праці Богдана Кентржинського, що публікувались у Швеції, ще не перекладені українською мовою. В архіві ОУН у Києві зберігаються документи, пов'язані з діяльністю Б. Кентржинського як члена ОУН⁴³.

Розбудова громадського, політичного, кооперативного життя на Рівненщині у міжвоєнний період була можлива через активну роботу багатьох представників інтелігенції, як місцевих уродженців, так і емігрантів з Великої України. Серед них достойне місце займає родина Кентржинських. Однак, напевне, найбільшим досягненням цієї сім'ї стало виховання синів Богдана і Тараса, які у далекій Скандинавії поширювали і захищали українську національну ідею, гідно продовжили справу своїх батьків.

⁴² Згадка про сл. п. Олену Кентржинську // Наше життя. Our life. Видає Союз Українок Америки – Червень 1978. – С. 33. [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://www.scribd.com/doc/.../Our-Life-1978-06>

⁴³ Черченко Ю. Документи Богдана Кентржинського в архіві ОУН у Києві. [Електронний ресурс]. – Місце доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uashch/2009_13/S\(173-190\).pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uashch/2009_13/S(173-190).pdf)

ОЛЕКСАНДР КОВАЛЕВСЬКИЙ

Як вже зазначалося, після поразки Української національно-демократичної революції найчисельніший осідок української політичної еміграції сформувався у Польщі. Саме тут почав діяти Державний центр УНР в екзилі, створений відповідно до закону УНР «Про Тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» від 12 листопада 1920 р.

9 січня 1921 р. С. Петлюра, після проведення консультацій з соціалістами-демократами, соціалістами-революціонерами, соціалістами-федералістами, народними-республіканцями, соціалістами-самостійниками, підписав ухвалений Радою народних міністрів УНР «Закон про Раду Республіки». Рада Республіки, як тимчасовий парламент, мала визначати зовнішню та внутрішню політику УНР на базі тих політичних сил, які емігрували з території України. Офіційно вона існувала із 3 лютого до 5 серпня 1921 р. у м. Тарнів.

Після підписання Польщею Ризького мирного договору державні структури УНР почали ліквідуватися. З квітня 1921 р. засідання Ради Республіки відбувалися напівлегально, а згодом вона припинила своє існування. До несприятливих зовнішньополітичних обставин додалися серйозні суперечності у середовищі політичних сил, які сформували Раду Республіки, а також життєві проблеми, пов'язані з безробіттям і виїздом членів Ради в інші країни.

У відкритті 3 лютого 1921 р. Ради Республіки і в її подальшій роботі брав участь Олександр Ковалевський¹, який у березні того ж року увійшов до складу Вищої військової ради (ВВР) Генштабу². До того він був міністром земельних справ в уряді В'ячеслава Прокоповича, працював в уряді Пилипа Пилипчука³, займав посаду міністра преси і пропаганди у кабінеті Андрія Лівницького⁴.

Олександр Олександрович Ковалевський народився у 1890 р. У молоді роки був членом петербурзької Української громади, редагував часопис «Український студент»⁵. Згадував, що у 1910 р. у Петербурзі українська молодь налагодила перші контакти з Т. Голувко та іншими польськими політичними діячами. З того часу Ковалевський вважав Голувка, Стемповського, Юзевського «людьми доброї волі, які підтвердили це у період української державності, так і після її поразки»⁶.

У роки революції був одним із засновників Української народно-республіканської партії (УНРП). Крім О. Ковалевського, лідерами цієї партії лібераль-

¹ ГДА СБ України, Київ, ф. П, спр. 69848, т. 2, арк. 2.; Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ ст.) / В. Піскун. – К.–Нью-Йорк : МП Леся, 2006. – 672 с. – С. 136.

² Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). – С. 38.

³ ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 46, арк. 14.

⁴ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ ст.). – С. 131.

⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 300.

⁶ Там само, спр. 56, арк. 365 зв.

ного напрямку, утвореної у Києві у 1918 р. були Є. Архипенко, П. Пилипчук, К. Вронтовський-Сивошапка та ін. УНРП виступала за українську державність, проти федеративного зв'язку з Росією, вбачала основним завданням боротьбу з більшовизмом і анархією. У програмі партії визначалося вирішення аграрного питання (шляхом примусового викупу державою поміщицьких земель), забезпечення нормальних умов комерційної та фінансової діяльності підприємств. 20 січня 1919 р. ЦК партії ухвалив резолюцію про сучасний момент, у якій містилися вимоги реорганізувати Раду народних міністрів УНР у Комітет національної оборони, реорганізувати армію, встановити сильну владу та ін. 29 квітня 1919 р. члени УНРП спільно із соціалістами-самостійниками заарештували у Рівному членів уряду УНР, підтримавши переворот отамана В. Оскілка⁷.

Участь у студентських страйках, Першій світовій війні, Українській національно-демократичній революції формували світогляд та життєву позицію Олександра Ковалевського. Пізніше він напише: «Коли я мав вовчий білет у кишені за студентський страйк, все інше мені видавалося за краще. Але коли довелося марширувати під час світової війни по Галичині, в обличчі щоденної смерти, отой вовчий білет не видавався мені вже неможливим до знесення тягарем. Коли ж я попав у самий вир революції, війна видалася мені, як приємна прогулянка. Усе в житті – дуже відносне...»⁸.

З 1921 р. Олександр Ковалевський проживав у Польщі, підтримував тісні контакти з утвореним у Варшаві Українським центральним комітетом (УЦК), що представляв інтереси української уенерівської еміграції перед польською владою. Головним уповноваженим УЦК по реєстрації українських емігрантів у Волинському воєводстві був призначений Данило Ковпаненко, а його заступником Олександр Ковалевський⁹. Крім того, він був заступником головного уповноваженого УЦК по збору національного податку¹⁰. Питання сплати національного податку стояло досить гостро, адже для організаційної праці та допомоги українській еміграції необхідні були кошти. Представники УЦК наголошували: «Чи вже ж така тяжка річ – заплатити два відсотки з місячного прибутку? Часу не має? Грошей шкода? На жаль, мусимо сконстатувати, що число емігрантів, які свій обов'язок виконують – таке невелике, що їх по пучках перелічити можна...»¹¹.

⁷ Довідник з історії України У 3 т. / І. З. Підкова, Р. М. Шуст. – К.: Генеза, 1993. – Т. 3.

⁸ Волинське слово. – 1937. – №1. – 1 січня. – С. 3.

⁹ Вісті УЦК. – 1924. – Ч. 3. – Листопад. – С. 4.

¹⁰ Електронний архів військової місії УНР у Польщі 1919-1932 рр. Інститут Юзефа Пілсудського в Америці [Електронний ресурс]. – Місце доступу: // <http://www.pilsudski.org/archiwa/dokument.php?nopav=1&nrgar=701&nrzesp=7&sygn=4&handle=701.180/6052>

¹¹ Вісті УЦК. – 1923. – Ч. 2. – 1 листопада. – С. 3.

Як результат співпраці українських емігрантів з місцевим українським населенням на початку 20-х рр. на Волині утворюється ціла низка споживчих та кредитних кооперативів. До зростання ролі та значення кооперативних спілок призводили нестача державних коштів, високі кредитні ставки. Окрім суто економічних, кооперація виконувала інші важливі функції – виховувала у населення ощадливість, підприємливість, чесність, почуття християнської любові до ближнього, сприяла економічній освіченості населення. При активній участі уенерівської еміграції виникли і розвивалися три найбільших кредитних кооперативи: «Українбанк» у Луцьку, «Самопоміч» у Ковелі і «Український кооперативний банк» у Кременці та споживчі кооперативи – «Споживчий кооперативний союз» у Кременці, «Народний кооператив» у Ковелі та інші¹².

Олександр Ковалевський працював у відділі кооперативного банку, згодом очолив правління Українського кооперативного банку у Луцьку (Українбанк), який був утворений 5 жовтня 1924 р. з метою надання коротких і середньотермінових позичок жителям навколишніх сіл і містечок. Кооперативи на Волині отримували фінансову допомогу з боку влади. Так, на придбання землі й налагодження виробництва Українбанку в Луцьку було видано 2,5 млн. злотих кредиту¹³.

Банк допомагав громадським організаціям, зокрема у 1928 р. цілком покрити витрати на ремонт спільного з «Просвітою» приміщення¹⁴. Співпраця О. Ковалевського з Луцькою «Просвітою» виявлялася у його активній участі у просвітянських заходах. 23 березня 1930 р. він виступив з рефератом на Тарасовому святі, зупинився над двома талантами Шевченка – поетичному та малярському. Оперуючи широким матеріалом, Ковалевський аргументував тезу, що обидва покликання Шевченка мали виняткове, але різне епохальне значення¹⁵.

Олександр Ковалевський багато зусиль покладав на розбудову української кооперації. Під його керівництвом 6 червня 1926 р. у Луцьку в приміщенні Українського кооперативного банку відбулося зібрання представників українських кооперативів за участі 20 осіб у справі організації районної кооперативної філії і закладення у Луцьку філії «Народної торгівлі» з центром у

¹² О. К. Українська еміграція і кооперативний рух на Волині // Вісті УЦК. – Ч. 10. – 1927. – Березень. – С. 42-45.

¹³ Васюта І. Політична історія Західної України (1918-1939) / Іван Васюта. – Львів : Каменяр, 2006. – 335 с. – С. 200.

¹⁴ Сладковська Т. Поширення «Просвітами» Волині ідеї кооперації як форми позашкільної роботи / Тетяна Сладковська // Часопис української історії / За ред. доктора істор. наук. проф. А. П. Коцура. – К., 2011. – Вип. 19. – 132 с. – С. 12-18.

¹⁵ Діло. – 1930. – 5 квітня. – С. 6.

Львові¹⁶. 20 жовтня 1929 р. він організував зібрання Українбанку в Луцьку і в Рожищах Луцького повіту з метою утворення там молочарень¹⁷.

Труднощі і проблеми мав кооператив «Праця» у с. Колки Луцького повіту¹⁸. Саме Ковалевський сприяв його відродженню. Він вважав, що причиною фінансових проблем було нераціональне проведення кооперативної роботи через нефаховість працівників, їхнє захоплення політичними, а не господарськими справами (кооперація «Праця» була під впливом «Сельробу-Єдність»). Ковалевський попереджав про небезпеку політичної діяльності у кооперативах і рільничих спілках, вважаючи, що це може наразити місцеве населення на неприємності з боку влади. 5 серпня 1929 р. у приміщенні місцевого відділу Українбанку в Колках відбулася господарська конференція за участі 20 осіб. Директор говорив про користь банку для населення, закликав селян долучатися до банківських відділів, агітував записуватися на господарські курси, сприяв проведенню 14 вересня 1929 р. кооперативного свята¹⁹.

У річних загальних зборах Українського кооперативного банку в Луцьку 3 серпня 1930 р. взяло участь 70 представників, які представляли всі гміни повіту. О. Ковалевський у звіті наголосив, що порівняно з 1928 р. власні капітали банку збільшилися на 38%. На 1 січня 1930 р. банк об'єднав 2002 особи, а його фонди склали 75248 зл. Як результат клопіткої роботи Українбанк патронував розвиток кооперації у Луцькому повіті, мав два відділення у Колках і Рожищах, з його допомогою виникло більше 50 кооперативів першого ступеня, переважно споживчих²⁰.

Одночасно О. Ковалевський співпрацював з філією «Сільського господаря» у Луцьку, яка перебувала у той час під впливом УНДО (голова філії В. Островський), зокрема, 2 лютого 1930 р. у черговий раз був обраний її членом²¹. Крім того, він був обраний до Ради РСУКу від північно-західних земель²².

Крім кооперативно-господарської діяльності, Олександр Ковалевський долучався до громадської та політичної роботи, що поживалася напередодні парламентських виборів 1928 р. У Ковелі 17-18 грудня 1927 р. відбулася конференція українських діячів Волині у кількості 32 осіб щодо утворення Українського громадянського комітету у Ковелі. До бюро Виконавчого ко-

¹⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 21, арк. 33.

¹⁷ Там само, спр. 43, арк. 304 зв.

¹⁸ Діло. – 1930. – 9 травня. – С. 5.

¹⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 43, арк. 21.

²⁰ Діло. – 1930. – 16 серпня. – С. 6.

²¹ Діло. – 1930. – 9 лютого. – С. 2.

²² Там само. – 19 лютого. – С. 5.

мітету увійшло 7 осіб: голова – Олександр Ковалевський з Луцька, заступники – Дмитро Барченко з Ковеля і Данило Ковпаненко з Рівного, секретар – інженер Пилип Пилипчук з Луцька, скарбник – Дмитро Романенко з Ковеля та члени – Антон Стрижевський, колишній полковник української армії, інструктор «Просвіти» у Володимирському повіті, і Степан Скрипник з Кременця. Всі названі діячі були уенерівськими емігрантами. На засіданні визначені уповноважені на кожний повіт, ухвалені дві резолюції. Перша засвідчувала, що «розпорошення українців на політичні партії не дає можливості отримати той максимум, який дає Конституція і використання доброї волі травневого уряду, який зробив певні зрушення на користь українців». Друга закликала «не йти на вибори разом з жидами, а створити чисто український список, який представляє всі українські національні угруповання без блоку меншин»²³. Вищеназвані резолюції, як і в цілому позицію діячів комітету, гостро критикувала українська національна преса, звинувачуючи їх у прислужництві польській владі.

Питання участі у виборах до сейму і сенату обговорювалося 12 січня 1928 р. у Луцьку на з'їзді волинських делегатів Українського народного комітету (УНК). На зібранні були присутні Ковалевський з Луцька, Карнаухов з Рівного, Барченко з Ковеля, Ігнатович з Дубенщини та інші. Після довготривалих дискусій ухвалено рішення не брати участі у тогочасних виборах до законодавчих органів з огляду на «невиконання урядом висунутих Українським Народним Комітетом умов, а саме: оголошення повної рівноправності українського населення; дозвіл на відкриття вищих і середніх українських шкіл з публічними правами; утворення українського університету у Львові; асигнування більших кредитів на розвиток української кооперації і на культурно-освітні цілі; українізація православної церкви»²⁴. Отже, УНК відмовився від самостійної виборчої діяльності, оголосивши про саморозпуск.

Уенерівські емігранти приєдналися до утвореного у Луцьку 15 січня 1928 р. Українського господарського об'єднання (УГО), яке проголосило підтримку кандидатів, що співпрацювали з урядом²⁵. УГО приєдналося до створеного у 1927 р. для підтримки прихильників Ю. Пілсудського Безпартійного блоку співпраці з урядом (BBWR).

Саме у цей час Олександр Ковалевський кінцево визначився зі своєю політичною позицією, адже на початках він симпатизував УНДО і співпрацював з газетою «Діло». «Під час виборів 1928 р. був кандидатом у перших місцях зі списку УНДО у Луцькому окрузі. До «Діла» писав до останніх днів виборів,

²³ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 28, арк. 231.

²⁴ Там само, спр. 29, арк. 47.

²⁵ Кучерепа М. Волинь і Холмщина у виборах до парламентів Другої Речі Посполитої / Микола Кучерепа // Українці Холмщини і Підляшшя : історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Зб. наук. праць. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 568 с. – С. 57.

проводячи кампанію проти політичного табору, до якого потім долучився. Про ці факти свої минувшини і зміни політичної орієнтації Ковалевський, як видається, забув» – закидали йому пізніше автори газети «Діло»²⁶. На сторінках редактованого ним часопису «Волинське слово» він часто полемізував з галицькими політиками, у відповідь на звинувачення П. Дуніна–Борковського з приводу підтримки ідеї «сокальського кордону», захищав ВУО, хоча і визнавав, що «ми не владні валити сокальські стовби»²⁷.

Після поїздки до Галичини у 1937 р. Ковалевський, у відповідь на закиди, що він «закордонець», казав: «Це закордонець переслідувало мене цілий час, як мара; наддніпрянці – це «закордонці»... З формального боку я являюсь громадянином Речипосполитої, з фактичного називаюся українцем і там, де стою на українській землі, є моя батьківщина. З географічного – походжу з Великої України...». У кінцевому результаті приходив до висновку: «Земля інша, інший і нарід»²⁸.

Передвиборча діяльність у 1930 р. позначилася для Олександра Ковалевського арештом²⁹. Однак суд не знайшов підстав для ув'язнення і українські діячі Ковалевський, Власовський, Островський, Вишнівський вийшли на волю³⁰. У цей час Ковалевський остаточно вирішив долучитися до групи «Української ниви»³¹, яка вірила у можливість співпраці з поляками, особливо після приходу до влади Ю. Пілсудського.

Санаційний уряд після травневого перевороту 1926 р. створював сприятливі умови для діяльності на Волині петлюрівців, виділяючи для них концесії, даючи посади в державних і місцевих адміністраціях, господарських, культурних осередках. Перед петлюрівською еміграцією ставилося завдання: налагодити контакти з місцевою громадою та працювати над новим порядком життя українців на Волині³².

Саме середовище лояльно налаштованих українських діячів стало опорою волинському воєводі Генрику Юзевському, ініціатору «волинського експерименту». Серед планів воєводи було утворення проурядово налаштованої української політичної партії. Такі думки співпали з ініціативами групи «Української ниви», серед якої значною була частка унерівської еміграції. У червні 1931 р. відбувся установчий конгрес нової партії – Волинського

²⁶ Нагадування недавнього минулого Олександрю Ковалевському // Діло. – 1934. – 3 грудня.

²⁷ О. К. Без містики // Волинське слово. – 1938. – 13 листопада. – С. 3.

²⁸ О. К. Фікції й дійсність // Волинське слово. – 1937. – 12 серпня. – С. 2.

²⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 49, арк. 40.

³⁰ Діло. – 1930. – 29 листопада. – С. 2.

³¹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 300.

³² Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929 / R. Torzecki. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. – 468 s. – S. 249-251.

українського об'єднання, яка офіційно оголосила лояльність до польської держави, а її діячі виявили готовність співпрацювати з місцевою адміністрацією Генрика Юзевського³³.

Олександр Ковалевський, відомий на той час економіст і публіцист, став одним із активістів ВУО – входив до Головної управи партії, обраної на Установчому конгресі³⁴. Однак більш виражену позицію в партії він почав займати з другої половини 30-х років у зв'язку з персональними змінами у керівному складі організації. У червні 1936 р. ВУО очолив Сергій Тимошенко, замінивши Петра Певного, а Олександр Ковалевський став головним редактором партійного пресового органу – газети «Українська нива»³⁵.

Спочатку «Українська нива» (1926-1936) виходила у Варшаві раз на місяць, а після перенесення редакції до Луцька – тричі на тиждень. Управа ВУО звернулася із заявою до повітового старости з проханням перейменувати часопис, і з 1 січня 1937 р. він почав виходити під новою назвою «Волинське слово»³⁶. Газети «Українська нива» та її наступниця «Волинське слово» друкувались тиражем 1500–2000 екземплярів, що було досить багато, подібні тиражі мали польські газети. Зрозуміло, така ситуація стала можливою, тому що редакція зважала на кон'юнктуру і дотримувалася визначеного соціального замовлення. Воеводський уряд Г. Юзевського навіть надавав фінансову допомогу цим виданням³⁷.

Газета, як і партія в цілому, мала багато політичних опонентів, як серед польського, так і серед українського населення. Ірина Левчанівська згадувала: «На польські гроші почала виходити газета «Українська нива», яку не лише порядний українець, але й ті польські прибічники, яких у нас називали хрунцями, не читали. Цю газету брали лише на базар, бо була дешева, велика і з цупкого паперу...»³⁸. Більш об'єктивну оцінку, на нашу думку, дав Сергій Бачинський: «Мало читали «Українську ниву», адже 9/10 статей там були полемічного характеру, які селяни не любили читати»³⁹.

Незважаючи на критику і неприйняття частиною населення, проурядова преса публікувала матеріали, які декларували проблеми української громади. Вважаємо, що це було заслугою О. Ковалевського. Так, у статті «Ми і польське громадянство» підкреслювалося: «Ми не маємо жодного наміру виконувати

³³ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 5, арк. 1-12.

³⁴ Там само, спр. 7, арк. 5.

³⁵ Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie. 1921-1939 / W. Mędrzecki.- Wrocław, 1988. - S. 156.

³⁶ Держархів Волинської обл., ф. 36, оп. 13а, спр. 785, арк. 3.

³⁷ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 1895, арк. 92.

³⁸ Левчанівська І. Далеке і близьке: нариси, статті / І. Левчанівська. - Луцьк: Надстир'я, 2000. - С. 64-65.

³⁹ ГДА СБУ, Київ, ф. П, спр. 69848, т. 2., арк. 21.

роль громадян другої категорії»⁴⁰, а у статті «Політика залізних нервів» наголошувалося: «Ми є і хочемо бути рівноправними громадянами Польщі, а з цього випливають не лише обов'язки, але й наші права»⁴¹.

Провладні тенденції на шпальтах «Волинського слова», порівняно з її попередницею, дещо послабилися, що було наслідком реорганізації ВУО і активної громадянської позиції Олександра Ковалевського. З його ініціативи газета друкувала статті, в яких все сміливіше порушувалися проблеми українців Волині, відстоювалися національні інтереси.

Редактор «Волинського слова» часто розмірковував над питаннями національної політики в польській державі: «Нацполітика в державі, що не має суцільної етнічної маси, є незмірно важливою проблемою. Вона рішає не тільки внутрішню силу держави, але й значення останньої на світовій арені. Вона рівнож визначає шляхи державного розвитку не тільки в сучасному, але й в майбутньому» – писав він. Редактор критично ставився до національної політики ендеків: «Нацполітика у відродженій Річипосполитій виразно завершила в бік відбудови «панства народоного» – однієї держави з одним народом, де інші етнічні групи мусили цілковито зіллятися з провідним польським населенням. Ця політика стала послідовно провадитися на всіх ділянках державного життя. Особливо – на шкільному відтинку, де знайшла своє завершення у відомому законі Станіслава Грабського»⁴².

Підсумовуючи результати «теорії народоної демократії», Ковалевський зазначав: «Українського питання немає. Зрештою, його не було й бути не може. Щодо населення, що замешкує південно-західні й північно-східні землі Річипосполитої, – є воно «руським» чи «русинським», а само себе вважає за «тутейших» – поліщуків, волиняків, холмщаків, лемків, гуцулів тощо. Отож регіональну культуру цих племен до певної міри можна навіть підтримати. Натомість український рух треба за всяку ціну поборювати, бо такого руху немає... Такий сенс модерної чорносотенної теорії в українському питанні. І чи ви будете перегортати «наукові твори» Дмовського, Грабського або народоців молодшої генерації, чи переглядатимете «публіцистику» на українські теми... у «народоїв пресі» смисл буде той самий, що впливав з «теорії» старого чорносотенства... Модерне польське чорносотенство має непереможний вплив на думання польського громадянства взагалі, а особливо – в українській справі»⁴³.

⁴⁰ Українська Нива. – 1936. – 12 липня.

⁴¹ Там само. – 6 грудня.

⁴² О. К. «Нацполітика в Річипосполитій» // Волинське слово. – 1937. – 29 липня. – С. 1.

⁴³ Ковалевський Олександр. Модерне чорносотенство / О. Ковалевський // Волинське слово. – 1937. – 11 лютого. – С. 2.

Великі надії О. Ковалевський покладав на табір пілсудчиків, поділяючи тези Ю. Пілсудського у національній політиці: «Травневий переворот притягнув до влади нових людей іншої психіки, як і іншого інтелекту. Ті, що провадили боротьбу в ім'я визволення власного народу, не могли бути гробарями інших народів... Вони розуміли, що метою єдиної держави з єдиним народом не збудувати великодержавної Речипосполитої». Хоча бачив Олександр Ковалевський зміни, що сталися у національній політиці після смерті Ю. Пілсудського: «Ті, хто був усунутий у тінь травневим переворотом, вийшли на денне світло. І знову залунало гасло єдиної держави з єдиним народом. Наступ пішов у двох напрямках: проти режиму й проти національних меншин. Ми завжди прагнули провадити чесну національну політику, відділяючи те, що лежить у компетенції центральних органів влади, від того, що входить в обсяг управнень місцевої влади».

На сторінках часопису редактор чітко визначав завдання, які відстоювали представники українського проурядового табору Волині:

«Наші постулати є наступні:

У зв'язку з закінченням праці мішаної Комісії по скликанню Помісного Собору Православної Церкви вважаємо за остаточне якнайскорішу реалізацію цієї справи по думці Грамоти Президента Речипосполитої з 1930 р. Одночасно підкреслюємо наше бажання, щоб усунуто було всі штучні перешкоди в процесі розмосковлення православної Церкви, що відбувається на Волині.

Стан української кооперації на Волині з огляду на її розподіл поміж кількох Ревізійних Союзів, є остільки господарчо ускладнений, що найпильнішою справою являється його негайне впорядкування. Єдине розв'язання бачимо у створенні Волинського Ревізійного Союзу, як ідейного центру кооперації.

Якнайскоріше упорядкування шкільної справи взагалі, а зокрема підтримка українського приватного шкільництва й уможливлення його поширення.

Всебічне zatrudнення української працюючої інтелігенції й безробітних українців взагалі у всіх державних, самоврядових і приватних установах на Волині. Особливо актуальною є потреба обсадження українцями гмінних урядів з огляду на їх безпосередню близькість до населення... Матеріальна допомога з боку державного скарбу українським громадським організаціям, що провадять культурно-освітню працю⁴⁴.

Врешті редактор чітко сформулював завдання, які поділяла значна частина уенерівської еміграції на Волині: «Українська справа для кожного громадянина Речипосполитої української національності має два аспекти: міжнародний – це повстання над Дніпром Незалежної України й внутрішній – це осягнення найширшого національного розвитку в межах Польської держави»⁴⁵.

⁴⁴ О. К. «Нацполітика в Річипосполитій» // Волинське слово. – 1937. – 29 липня. – С. 1.

⁴⁵ О. К. Без містики // Волинське слово. – 1938. – 13 листопада. – С. 3.

О. Ковалевський, обмірковуючи місце Волині у національній політиці польської держави, зважав на особливості її національної, релігійної структури, геополітичне становище: «Волинь розуміється не є і не може бути державою в державі, що керується власними правами чи загородовим вархольством. Але Волинь не є і не може бути трактована, як звичайна провінція Речіпосполитої, бо має цілком відмінний геополітичний (виділ. по тексту) характер. Сусідує вона з державою, що має єдиний у світі державний устрій з тенденцією поширення його на цілий світ; замешкує її 80% населення, що являється етнічним продовженням народу, якого втягнуто в орбіту отого своєрідного й небезпечного політичного устрою; ісповідує це населення ту релігію, що має тенденцію в кожному історичному моменті поширитися на східні простори Європи, несучи з собою певну політичну ідею; цією ідеєю, як досі, була ідея договору 1920 р. Усі ці політичні, етнічні, релігійні й господарські властивості Волині роблять з неї своєрідний відтінок Речіпосполитої, що вимагає від державної адміністрації спеціальної політичної підготовки й виразного ідейного наставлення»⁴⁶.

Олександр Ковалевський видрукував значну кількість передовиць, які, як правило, підписував ініціалами «О. К.». Серед них «Провідникові українського народу (6 червня 1937. – №20), «Несамовиті церковні тіні» (15 квітня 1937. – №15), «Нацполітика в Річипосполитій» (29 липня 1937. – №23), «Програма є конечністю» (22 серпня 1937. – №24), «Декілька полемічних уваг» (1 жовтня 1937. – №28), «Голос трагічної зневіри» (8 жовтня 1937. – №29), «На українському відтинку Речіпосполитої» (28 листопада 1937. – №35), «Найближчі завдання громадянства на Волині» (3 липня 1938. – № 19 (56), «Самоуряд і громадянство» (31 липня 1938. – №21 (58), «Православна церква на переломі» (4 грудня 1938. – № 33 (70) та інші.

На шпальтах часопису вміщувалися статті з критикою більшовицької влади, що було одним з основних напрямків газети: «Большевики залюбки наводять дані про стан освіти в Радянському Союзі. Є він вищий від царських часів. Але навіть коли б у большевиків не було ані одного неграмотного – є це без значення, бо жадна освіта не може заступити цілковитого браку пошани до людської гідності, до тієї людини, що є підставою існування комуністичної держави... Можливість самостійного думання – це є найбільш смертельний гріх у Радянському Союзі. І, справді, чорносотенство – чи старе чи модерне – ненавиділо й ненавидить думку»⁴⁷. Статті антибільшовицького спрямування

⁴⁶ О. К. Що таке є Волинь? // Волинське слово. – 1938. – 11 вересня. – С. 1.

⁴⁷ Ковалевський Олександр. Модерне чорносотенство / О. Ковалевський // Волинське слово. – 1937. – 4 лютого. – С. 2.

Ковалевський публікував на сторінках львівської газети «Діло»⁴⁸. Автор розмірковував над змістом комуністичної ідеї, визначав її наслідки для України, вважав, що протистояти їй має націоналізм і прогнозував: «Рано чи пізно вони дійдуть до рішального бою»⁴⁹.

Як і більшість уєнерівських емігрантів, Ковалевський болісно реагував на трагедію українського села в 30-х роках, ставши одним з організаторів Волинського громадського комітету допомоги голодуючим (ВГКДГ) в Радянській Україні. Він секретарював на зборах щодо утворення названого комітету, входив до складу його Управи. Незважаючи на намагання західноукраїнської громади допомогти голодуючим в Радянській Україні, рятункові комітети не могли досягти успіху, адже сталінський уряд не визнавав факту голоду й не приймав будь-якої допомоги.

В умовах напруження міжнародної ситуації Ковалевський у 1939 р. писав: «СРСР – це є відмінний світ, що є грізний своєю безкрайністю, своїми несподіванками, своїм людським матеріалом, своєю руйнівницькою динамікою... Кожний конфлікт з СРСР – це не змагання ідей, що хочуть і мають право жити; це боротьба з дивоглядом, що намагається навколо себе все знищити»⁵⁰.

Друкував Ковалевський статті на міжнародну тематику, зокрема у статті «Мир чи війна» розмірковував над становищем європейських країн у боротьбі за світове лідерство⁵¹. «Боротьба двох блоків є боротьбою англосаксонського й германського світу за право на світовий ринок. Це боротьба протилежних господарських систем: однієї, що народилася на початках ХІХ століття й охопила своїм павутинням весь світ, і другої, що прокладає собі шлях після світової війни. Третього не дано»⁵². Редактор передбачав долю українських територій «з огляду на те, що український масив поділений поміж чотирьох держав, може статися, що українці виступатимуть по обох боках барикади, але рівнож може бути, що виступатимуть вони лише по одній стороні. У кожному разі нейтральним український нарід не буде, бо немає власної держави»⁵³.

⁴⁸ Ковалевський Олександр. На Сході – без змін / О. Ковалевський // Діло. – 1930. – 1 серпня. – С. 1-2; 2 серпня. – С. 1-2; Ковалевський Олександр. «Індустріалізація» і «колективізація» / О. Ковалевський // Діло. – 1930. – 3 серпня. – С. 1-2; 5 серпня. – С. 3; 6 серпня. – С. 2; Ковалевський О. Диктатура Сталіна / О. Ковалевський // Діло. – 1930. – 3 грудня. – С. 2-3.

⁴⁹ Ковалевський О. Між двома силами. Про комунізм на Сході і капіталізм на Заході / О. Ковалевський // Діло. – 1930. – 7 серпня. – С. 1.

⁵⁰ Ковалевський Олександр. Марш на Україну чи її визволення? / О. Ковалевський // Волинське слово. – 1939. – 19 січня. – С. 2.

⁵¹ Ковалевський Олександр. Мир чи війна / О. Ковалевський // Волинське слово. – 1938 – 31 липня. – С. 3.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

О. Ковалевський ділився своїми враженнями щодо подій української революції, розмірковував над причинами її поразки, намагався дати їй оцінку. Обмірковуючи діяльність УЦР, він писав: «Українське суспільство виявило велику політичну зрілість, якщо спромоглося у часи революційного заколоту покликати єдину провідну організацію. Але мусимо ствердити, що воно зробило й основну помилку, не висуваючи в характері чолового завдання своєї української політико-державної концепції»⁵⁴.

Аналізуючи зміст Третього універсалу УЦР, наголошував: «Не всякий історичний документ є добрий, тому що він є український. І тому, хоч би який ми мали сентимент до тієї доби, що зробила з українського питання проблему світового значення, залишаючи до майбутнього всі двері відчиненими, маємо обов'язок оцінити в такому документі позитивні моменти й одкинути моменти негативні. Цілий тягар Третього Універсалу полягав у проголошенні соціальних гасел: він скасував приватну власність, зводив восьмигодинний робочий день... Перше гасло відштовхнуло від Центральної Ради цілу землевласницьку верству, таку традиційно міцну на Україні й не здобуло хліборобської голоти; друге – не промовило до серця робітничій клясі... Третій універсал був великою й трагічною помилкою Центральної Ради, що коштувало українській справі стратою війська. Своєрідність Третього універсалу полягала у тому, що він під українською формою ховав чужі ідеї». Автор підсумовує: «Без конфлікту ідей не можна було прийти до української державності, а українська автономія навіть у формі федеративної республіки в умовах більшовицької дійсності стала фікцією»⁵⁵.

З оцінкою Третього універсалу О. Ковалевський виступив у клубі «Рідна хата» у Луцьку 20 листопада 1937 р. Він звернувся до присутньої молоді з закликком пам'ятати, що «нація – це всі стани, в гармонійному їх поєднанні. Коли ми програли справу української державності, це у значній мірі з'ясовується ставкою на один лише стан»⁵⁶.

Часто розмірковував Олександр Ковалевський на тему літературної творчості і критики. Висловлював власні враження про твір Уласа Самчука «Кулак»: «Як визначний представник молодого покоління Улас Самчук, до певної міри, відчиняє нам його душу, малює провідні ідеали, зазначає шляхи, якими це покоління йти збирається». Однак, Ковалевському далеко не все подобалося у цьому творі: «Кулак» Уласа Самчука – це не кулак, це не підприємець, не піонер, не творець нового життя. Це тільки лантух порожніх слів...». Підсумовуючи, редактор пише: «Звання письменника дала Самчукові «Волинь».

⁵⁴ Ковалевський Олександр. Помилка чи дієва конечність / О. Ковалевський // Волинське слово. – 1937. – 18 березня. – С. 3.

⁵⁵ О. К. Двадцятиліття трагічної помилки // Волинське слово. – 1937. – 21 листопада. – С. 1.

⁵⁶ Третій Універсал // Волинське слово. – 1937. – 28 листопада. – С. 2.

Дальніші його літературні спроби стоять у величезній художній диспропорції до «Волині». Характеризують їх поспіх, «масова продукція» і немає в них творчого нутра»⁵⁷. Думається, що причиною подібної критики була проблема «батьки – діти», ідеї нерозуміння між молодшим і старшим поколінням. Це визнавав і сам Ковалевський: «Ми свого молодого покоління не знаємо і не розуміємо. Правда, воно прийняло ідею державної незалежності, але його світоглядний розгін є надзвичайно великий – від шкурницької аполітичності до револьвера і бомби включно»⁵⁸.

В іншій статті на цю ж тематику Ковалевський критикував літературну збірку В'ячеслава Лашенка «Два шляхи», видану у Празі, праці Володимира Самійленка. Пишучи про творчість Олени Теліги, зауважував: «Стаття О. Теліги «Про силу через радість» заслуговує на увагу – хоч би тому, що нас цікавить внутрішній світ сучасної української молоді»⁵⁹.

Розмірковуючи про творчість Юрія Липи, редактор писав: «Це письменник, який робить перші літературні кроки, тому вони непевні... Почнемо від «нотатника», його написано з безумовним літературним хистом. Навіть тоді, коли одне оповідання обіймає більшу половину книжки, а на решту новел припадає кілька карток, мусимо визнати, що очі автора вміли бачити, а серце – відтворити фотографічні враження»⁶⁰.

Окрему статтю редактор присвятив творчості Федора Дудка, акцентуючи, що автор «зависнув поміж двох поколінь», «а між тим є правдивий і до того ж цікавий письменник, ...зумів кількома творами вирізьбити свій стиль», детальніше зупинився на аналізі історичного твору Ф. Дудка «Великий Гетьман», присвяченому Іванові Мазепі⁶¹.

Активна позиція О. Ковалевського виявилася під час роботи Надзвичайного крайового з'їзду ВУО в Рівному 7 листопада 1937 р. Його доповідь «Засади українського церковно-громадського руху» засвідчила глибоке розуміння ролі і значення Православної церкви для української громади в Польщі. Доповідач чітко визначив головні труднощі у вирішенні релігійного питання: ментальність державної влади, ментальність ієрархії і ментальність православної маси. О. Ковалевський відзначав, що у церковних відносинах велику роль відіграють психологічні моменти, саме тому, на його думку, незважаючи на зусилля українського громадянства, протягом кільканадцяти років не відбулося ніяких змін. Редактор підкреслював: «Церква була, є і буде школою

⁵⁷ Ковалевський Олександр. На літературно-громадські теми / О. Ковалевський // Волинське слово. – 1937. – № 24. – 12 серпня. – С. 4.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само. – С. 3.

⁶⁰ Там само. – 17 жовтня. – С. 3.

⁶¹ Там само. – 31 жовтня. – С. 3.

морального виховання, що дає духовне задоволення, кріпить надію і підтримує національний дух. Силою, що з'єднує віруючі маси і міцно тримає їх біля своєї Православної церкви є національна ідея, що лягла в основу церковно-громадського руху на Волині»⁶².

Про глибину розуміння О. Ковалевським релігійних проблем свідчить чітке визначення основних етапів церковно-громадського руху 20-30-х років. Він зауважував, що православне населення негативно оцінює половинчасті заходи уряду щодо врегулювання релігійних проблем, метою ж є «ідея соборного начала в житті Православної Церкви»⁶³. «Православне населення невдоволене всякими півмірами, а тим більше фактами про повернення православної ієрархії на старі шляхи. Головне завдання – скликати Помісний Собор Православної церкви»⁶⁴ – писав редактор «Волинського слова».

О. Ковалевський був учасником різних громадських заходів, які проводилися на Волині. Зокрема, 14 березня 1937 р. на святі приуроченому Шевченковим дням у Луцьку, виступив з промовою «Вернімо до Шевченка». Був заступником голови Управи Волинського українського театрального товариства, установчі збори якого відбулися 3 січня 1932 р.⁶⁵. Товариство проводило концерти, лекції, організовувало конкурси на кращу п'єсу, конкурси хорів, підтримувало аматорські гуртки. О. Ковалевський постійно наголошував на потребі реорганізації українського театру в сучасному стилі, зберігаючи при цьому його побутово-історичний характер, з огляду на те, що «на Волині велика затребуваність на вистави побутового і національно-історичного характеру». Констатував, що незважаючи на складні умови життєдіяльності театру, його артисти ставлять вартісні вистави⁶⁶.

Розмірковуючи над національною ідеєю, яка об'єднала б український народ, він із гіркотою зауважував: «Національна ідея – це спільне добро всіх українців; усі українці прагнуть її здійснення: отже об'єднання мусить охоплювати зусилля всіх українців... І нам здається, що гіркий досвід вчить, що іншого шляху немає й бути не може». Автор, обмірковуючи питання «вождівства», стверджував, що «існує один незаперечний культ Шевченка і задумувався: «Чи, часом, не замало, як на такий великий нарід?». Редактор знайомив читачів з діячами, які, на його думку, заслуговують на пошану. «Навіть трагічна смерть С. Петлюри не зворушила кам'яного серця української вулиці, й ще досі не признано йому цілковитої індульгенції, немає що казати про Богдана

⁶² Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 21, арк. 8.

⁶³ Там само, арк. 15.

⁶⁴ Засади українського церковно-громадського руху // Волинське слово. – 1937. – 28 листопада. – С. 4 - 5.

⁶⁵ Держархів Волинської обл., ф. 36, оп. 13, спр. 227, арк. 4- 5.

⁶⁶ Волинське слово. – 1939. – 2 лютого. – С. 5.

Хмельницького, Петра Дорошенка чи Івана Мазепу або інших заслужених наших громадських діячів, як приміром, великий історик В. Липинський»⁶⁷ – писав Ковалевський.

Виступаючи на дискусійному вечорі, якій організувала 9 січня 1939 р. в українському клубі у Луцьку редакція «Волинського слова», О. Ковалевський зупинився над оцінкою ролі інтелігенції, відзначив, що у політичному житті вона повинна керуватися холодним розумом і належно оцінювати ситуацію. Виступ урізноманітнювали витяги з творів видатних українських політиків, зокрема В. Липинського, Д. Донцова⁶⁸. Текст реферату публікувався на сторінках «Волинського слова».

Подальшу переоцінку діяльності волинського проурядового табору спричинила криза «волинського експерименту» Г. Юзевського у 1937-1938 рр. Серед керівництва ВУО знову назрівав розкол, відчувалася зміна національної політики, особливо після переведення Г. Юзевського до Лодзі. У цей час статті на шпальтах «Волинського слова» стають сміливішими, що, знову ж таки, було заслугою головного редактора. Ковалевський нагадував: «Програма нашого громадянства проста. Воно хоче здійснення своїх політичних прав, як національної особовості, загарантованих конституцією; хоче здобуття незалежної позиції для Православної Церкви, як морального виховника українського народу; хоче вільного культурного й господарського розвитку»⁶⁹. Наполегливість діячів ВУО почала драгувати польську адміністрацію. Так, за публікацію статті «Необхідність зміни шкільної політики» номер «Волинського слова» за 6 березня 1938 р. було вилучено, а редакцію попереджено⁷⁰.

Створення Табору національного єднання (OZN) напередодні останніх у Другій Речі Посполитій виборів 1938 р. свідчило про остаточне повернення влади до ідей народових демократів. У цих умовах О. Ковалевський замислюється над долею українських земель, прагне оцінити власну діяльність. У зв'язку із зростанням напруженості у світі і чехословацькими подіями, він підкреслював: «Було б неправдою казати, що чехословацькі події не відбилися голосною луною в найширших колах нашого громадянства, а відродження карпатоукраїнського народу не застукало до віконця українського інтелігента, хлібороба чи робітника. Це є річ природна; інакше не могло бути, оскільки існує українська національна свідомість». Автор пише про поширення думок щодо швидкого розв'язання української проблеми: «Народилася релігійна віра у всемогутність канцлера Гітлера і його невідкладне рішення розпочати

⁶⁷ Ковалевський Олександр. Український стиль у нацполітиці / О. Ковалевський // Волинське слово. – 1937. – 6 червня. – С. 5.

⁶⁸ Волинське слово. – 1939. – 19 січня. – С. 3.

⁶⁹ О. К. Засади виборчої акції // Волинське слово. – 1938 – 8 вересня. – С. 2.

⁷⁰ Держархів Волинської обл., ф. 199, оп. 2, спр. 5, арк. 84.

марш на Україну». Він ділиться з читачами своїми роздумами: «Ми, що боролися за ідеал державницької незалежності України і в свої юнацькі роки, і в роки зрілої молодості, і власними силами, і в союзі з німцями чи поляками, завжди були переконані, що **повстання Незалежної України є історичною необхідністю** (виділ. по тексту). Але ми рівнож маємо той політичний досвід, що наказує нам дивитися на оточуючу дійсність одвертими очима й бачити факти лише такими, якими вони є, а не такими, якими їх хочеться бачити.. Якби справді сталося так, що одного гарного дня німецька армія, абстрагуючись наразі від питання, якими шляхами, помарширувала на Україну й отаборилася по деякому часі на цілому її просторі, напевно, у багатьох зродився б сумнів: чи таким чином визволена Україна є й буде суверенною, незалежною державою?»⁷¹.

О. Ковалевський був переконаний, що не за таку незалежність він боровся. Однак, шлях лояльності та толерантності до польської влади виявився недосконалим, не призвів до вирішення української проблеми, а тим більше, не міг воскресити альянс квітня 1920 р. Можливо, це зрозумів Олександр Ковалевський, адже на сторінках редагованої ним газети відмічалось: «Можна видати десятки грубих томів з промовами на українську тематику. Однак, майже десятилітній обмін думками так і не вирішив цієї проблеми»⁷².

Через кілька місяців після цієї публікації Польща була захоплена фашистською Німеччиною, а Західну Україну зайняли радянські війська. Доля представників українського лояльного табору склалася по-різному: частина емігрувала, а Олександр Ковалевський залишився, і був заарештований органами НКВС⁷³. Подальша його доля залишається поки-що невідомою, ймовірно він був розстріляний.

⁷¹ Ковалевський Олександр. Марш на Україну чи її визволення? / О. Ковалевський // Волинське слово. – 1939. – 19 січня. – С. 2.

⁷² Волинське слово. – 1939. – 26 лютого.

⁷³ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4253; Довідник з історії України. – Т. 2. – К., 1995. – С. 51.

ІВАН ЛИТВИНЕНКО

У міжвоєнний період на прикордонній території Західної Волині тривало протистояння радянських, польських, уенерівських сил. У 1921 р. всі питання, пов'язані зі збройною протидією більшовицькій владі вирішував Повстансько-партизанський штаб (ППШ), утворений зусиллями уенерівської еміграції. Начальником ППШ був призначений генерал-хорунжий армії УНР Юрко Тютюнник. Структурно штаб складався з чотирьох відділів: оперативного (керівник – Юрій Отмарштайн), організаційного (полковник Леонід Ступницький, який з 1922 р. жив в Острозі, працював агрономом на Бабинському цукровому заводі¹), розвідувального (полковник Олександр Кузьмінський), адміністративно-політичного (полковник Йосип Добротворський). Розвідувальний відділ ППШ займався розвідкою у прикордонній смузі, переправляв через кордон агентуру, приймав кур'єрів, опитував осіб, котрі приїхали з території УСРР².

Впродовж 1921 р. до структури Міністерства внутрішніх справ УНР входив Департамент політичної інформації, який складався з шести відділів (загального, внутрішнього, закордонного, реєстраційного, пресового і зв'язку), та військова спецслужба – Розвідочна управа Головної Команди Військ УНР з розвідувальними і контррозвідувальними підрозділами³.

Для безпечного переходу кордону зв'язківців та розвідників у березні 1921 р. було утворено два контрольні-розвідувальні (існує назва контрольні-перепускні) пункти у Тернополі та Дубні з низкою підпунктів. Поширення повстанського руху в УСРР у квітні-травні 1921 р. зумовило збільшення кількості контрольні-розвідувальних пунктів до 5 з 14 підпунктами. Вони виникли, крім Тернополя (пункт у Дубні було закрито), у Кременці, Корці, Рівному, Сарнах. Поточну роботу контрольні-розвідувальних пунктів ППШ поблизу радянсько-польського кордону контролювала польська розвідка. Начальниками пунктів у Тернополі, згодом у Сарнах в 1921 р. були Іван Бабич (розстріляний більшовиками 21 листопада 1921 р. біля м. Базар на Житомирщині)⁴, Леонід Головка-Левицький (сотник армії УНР, учасник Другого зимового походу)⁵.

¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). – С. 425; Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 2413, арк. 134.

² Сідак В. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі у міжвоєнний період / Володимир Сідак // Воєнна історія. – 2002. – №3-4. [Електронний ресурс]. – Місце доступу: // www.warhistory.ukrlife.org

³ Сідак В. С. Спецслужба держави без території : люди, події, факти / В. С Сідак, Т. В. Вронська – К. : Темпора. 2003. – 240 с. – С. 27.

⁴ Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. Документи і матеріали / Інститут історії України НАН України; Упоряд.: В.Ф. Верстюк, В.В. Скальський, Я.М. Файзулін – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 616 с., з і. – С. 43.

⁵ Там само. – С. 178.

Після поразки Другого Зимового походу 1921 р. спецслужби уряду УНР перейшли до тактики створення на радянській території підпільних організацій для підготовки антибільшовицького виступу. Однак, ДПУ УСРР швидко викрило уенерівські організації. Весною 1922 р в УСРР був оголошений суцільний червоний терор, блокувалося кожне село і містечко, розстрілювали всіх, хто був найменшою мірою причетний до «петлюрівського руху»⁶.

Після «переходу» на радянський бік у 1923 р. генерала Ю. Тютюнника, активізувалося проникнення більшовицьких агентів в емігрантське середовище на території Польщі з метою їх дискредитації. Отже, на початку 20-х років ДЦ УНР та його спецслужби не змогли реалізувати свої плани. Хоча боротьба не припинялася. Це засвідчує діяльність Михайла Палія-Сидорянського, який поселився у м. Ковель і продовжував антибільшовицьку боротьбу. Влітку 1922 р. з повстанським загonom він переходив у Радянську Україну. 11 серпня 1922 р. Юрій Тютюнник у листі до Антіна Пузицького писав: «... Недавно вирушив в рейд наш «хоробрий і славний Палій», добірається вже до Дніпра. Дав я йому свою власну гвардію, що переховував під кордоном, непогано озброївши»⁷. У листопаді 1922 р. похідну повстанську групу готував уродженець с. Старостинці Погребищенського району Вінницької області Іван Трейко. У червні – жовтні 1923 р. він очолив Київський повстанський загін, а на початку 1925 р. діяв у районі Білоцерківської, Бердичівської та Уманської округи. У тому ж році, припинивши боротьбу, поселився у с. Самостріли на Волині⁸.

Хоча ДЦ УНР та його спецслужби співпрацювали з владою Другої Речі Посполитою, польські народові-демократи ставились до них насторожено. Ендеки вважали, що «Волинь (і навіть всі креси) покриті цілою низкою різноманітних таємних національно-українських банд, як більшовицьких українських організацій у формі УСДП, тютюнниківських організацій, УНПО, котрі у випадку вибуху українського повстання будуть виступати проти Польщі». Вважалося, що запобігти цьому можна через «виселення з прикордонних теренів вглибину Польщі всіх інтернованих українських солдат та офіцерів і розселення їх в Польщі якнайменшими групами. У такий спосіб вони будуть позбавлені можливості здійснювати шкідливий вплив на місцеве населення і це дасть можливість впорядкувати стосунки на кресах»⁹.

Боячись піднесення українського руху на їх етнічних землях, влада розпорядженням МВС Польщі 8 червня 1921 р. забороняла проживати українським емігрантам, що прибули до 12 жовтня 1920 р. на території Східної Галичини, Західної Волині, Західного Полісся¹⁰.

⁶ Литвин С. Другий Зимовий похід армії Української Народної Республіки / Сергій Литвин // Воєнна історія. – 2002. – № 5-6. [Електронний ресурс]. – Місце доступу: // www.warhistory.ukrlife.

⁷ Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. – С. 25, 30.

⁸ Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. – С. 220-221.

⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 3, арк. 25.

¹⁰ ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 473, арк. 20.

Ставлення на краще до української еміграції змінилося після травневого перевороту 1926 р. у Польщі та повернення до влади Ю. Пілсудського. Тоді було дозволено утворити Генеральний штаб військового міністерства екзильного уряду УНР¹¹. Діяльність названого штабу поділялася на три секції. Друга секція Генштабу військового міністерства ДЦ УНР була чітко структурована за напрямками діяльності. З кінця 1926 по січень 1928 р. її очолював полковник Микола Чоботарів (Чеботарев). Однак він увійшов у конфлікт з керівництвом УЦК. У листі до полковника В. Равич-Каменського М. Чоботарів писав: «З вашого листа я бачу ви не в курсі справ моїх взаємовідносин з ген. Сальським і з Українським Центральним Комітетом та взагалі урядом УНР. Ще в кінці 1927 р. розійшовся я з урядом і нічого спільного не маю. Вони всі вважають мене ворогом своїм і не визнають навіть українським емігрантом. Отже, не тільки я не можу у ген. Сальського перевіряти відносно Вашої справи, а говорити у цій справі не можу, бо я з ним не вітаюся»¹². Після Чоботаріва другий відділ Генштабу, до його розформування 1 січня 1936 р., очолив генерал Всеволод Змієнко. Переважна більшість співробітників другої секції працювали поза штатом і фінансувалася на розсуд її керівника й військового міністра та спецслужб партнерів, зацікавлених в її діяльності, й виключно на оперативні потреби¹³.

Українські розвідувальні пункти і унерівська агентура, що закидалася на радянський бік, фінансувалися польською владою, зокрема II відділом польського Генерального штабу, у якому концентрувалася вся інформаційно-розвідницька служба (офензива і дефензива). У відповідь «двуйка» претендувала на здобуту українськими спецслужбами інформацію. Друга секція Генштабу військового міністерства екзильного уряду налагодила виготовлення паспортів для тих, кому треба було нелегально перейти кордон і легалізуватися в Україні, підроблялися також бланки перепусток у прикордонну смугу¹⁴. Головна мета розвідувальної роботи спецслужб ДЦ УНР в екзилі у цей час полягала у використанні здобутих даних проти УСРР¹⁵.

Перед спецслужбою УНР стояли завдання воєнно-розвідувального характеру. Планувалося вивчення політичної й економічної обстановки, проведення пропагандистсько-інформаційної роботи серед населення УСРР. Здобуті

¹¹ Литвин С. Вбивство С. Петлюри і ГПУ. До історіографії проблеми / С. Литвин // З архівів ГПУ-НКВД-КДБ. – 2000. – № 2/4. – С. 404-405.

¹² ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 291, арк. 3.

¹³ Сідак В. С. Військова спецслужба Державного центру УНР в екзилі та її керівники (1926-1938 рр.) // Воєнна історія. – 2002. – №1. [Електронний ресурс]. – Місце доступу: // сайт: www.warhistory.ukrlife.org

¹⁴ Сідак В. С. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – С. 48-49, 61.

¹⁵ Сідак В. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі у міжвоєнний період / Володимир Сідак // Воєнна історія. – 2002. – №3-4. [Електронний ресурс]. – Місце доступу: // сайт: www.warhistory.ukrlife.org

дані мали використовуватися для підриву радянської системи¹⁶. Така робота вимагала переправки агентів через мережу спеціальних розвідувальних пунктів, організованих на кордоні з Радянською Україною. Через них закидалися люди для поширення на радянській стороні друкованої продукції, отримувалися відомості про обстановку в УСРР.

Мережею контрольно-розвідувальних пунктів у польсько-радянському прикордонні опікувався полковник УНР Іван Литвиненко, який народився в 1891 р. у с. Хоружівка на Сумщині. Закінчивши у 1904 р. двохкласне училище, працював спочатку учнем, пізніше помічником писаря волосного управління. У 1912 р. виїхав у с. Тростянець, де влаштувався рахівником місцевої економії. На початку 1915 р. був призваний до царської армії. Навчався у школі прапорщиків у м. Житомир, після чого був направлений до Києва у якості командира взводу, пізніше командира роти¹⁷.

У період революції Литвиненко служив в армії УНР: командиром батальйону, заступником командира, командиром полку. Після Київської катастрофи воював з денікінцями. У 1920 р., як повноважний представник Петлюри, проводив переговори з Врангелем про об'єднання сил проти більшовиків та з румунським військовим командуванням. 21 листопада 1920 р., будучи командиром Запорізької дивізії, емігрував до Польщі, перебував у таборах для інтернованих в Пикуличах, пізніше Вадовицях, Стшалкові, Каліші. Відомо, що у 1922 р. Литвиненко пройшов спеціальні чотиримісячні курси командного складу петлюрівської армії¹⁸.

Генерал-хорунжий Генерального штабу УНР В. Сальський 21 серпня 1924 р. повідомляв, що Іван Литвиненко виїхав з табору інтернованих на роботу згідно загального списку¹⁹. Сам Литвиненко на допитах свідчив, що у 1924 р. виїхав спочатку до Варшави, де в УЦК отримав довідку про звільнення з табору інтернованих, а потому поїхав до свого знайомого Смовського в

*Іван Литвиненко –
полковник армії УНР*

¹⁶ Жив'юк А. Діяльність контрольно-розвідувального пункту військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі у Рівному на Волині (20-30-і роки ХХ ст.) / А. Жив'юк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ. – Вип.14. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 109-114.

¹⁷ ГА СБУ, м. Київ, спр. 1018, арк. 16-18.

¹⁸ Там само, арк. 3-4, 28-29, 65.

¹⁹ ЦДІАЛ, ф. 580, оп. 1, спр. 482, арк. 1-2.

Острог (Костянтин Смовський був керівником відділу УЦК в Острозі²⁰), де перебував біля двох місяців²¹. Литвиненко не зміг знайти на Волині роботу і був виселений поліцією, так як не мав права проживати у прикордонній зоні.

7 жовтня 1924 р. В. Сальський звернувся з проханням до «Комісаріату Обозу інтернованих ч. 10 виробити і надіслати до Українського Центрального Комітету засвідчення про час інтернування полковника Запорозької дивізії Івана Литвиненка, інтернованого у 1921 р... Посвідчення необхідне для вироблення карти азилу»²². У кінці 1924 р. Литвиненко був завербований керівником розвідки УНР в Польщі Чоботарівим, використовувався для розробки білогвардійців. З 1927 р. став офіційним співробітником розвідувального відділу УНР у Варшаві, очоливши у червні цього року розвідувальний пункт у Могилянах поблизу Острога, а з осені 1928 р. до 1935 р. контрольно-розвідувальний пункт у Рівному²³. Як працівник розвідки УНР він був відомий під прізвищем Івана Даниловича Морозенка²⁴.

Про розгортання діяльності уенерівської розвідки на Волині свідчили радянські джерела. Повідомляючи ЦК КП(б)У про військово-політичну ситуацію на Волині у 1929 р., працівники штабу Українського воєнного округу відмічали: «На заводі с. Мізоч на даний час знаходиться 10 петлюрівських офіцерів під виглядом робітників. Окремі з них зникають з заводу на період від 2 тижнів до 1 місяця, вірогідно ходять на радянський бік. Петлюрівським офіцером, що знаходиться у поміщика Аушергофа в с. Залужжя Шумської гміни Кременецького повіту, ведеться організація диверсійної банди для перекидання на радянський бік. Зараз відбувається вербування людей, при чому набирають під виглядом організації пожежної дружини. З цієї «дружини» двоє людей з с. Онишнівці ходили на радянський бік із завданнями. За кожний перехід їм платили по 40 доларів»²⁵.

Розвідувальні пункти УНР діяли в Могилянах, Корці, Костополі, Острозі, Ланівцях, з 1928 р. – у Гусятині та Барсуках. Періодично ці пункти змінювали свою дислокацію. У результаті залишився лише один пункт у Рівному, який діяв до 1935 р.²⁶. Контрольно-розвідувальний пункт у Корці був створений у 1927 р. на чолі з Яковом Гальчевським, відомим як Літинський отаман Орел. Він вів боротьбу проти більшовиків на Поділлі до кінця 1923 р., після чого

²⁰ Вісті УЦК. – 1923. – Ч. 2. – 1 листопада – С. 10.

²¹ ГА СБУ, м. Київ, спр. 1018, арк. 68.

²² ЦДАЛ, ф. 580, оп. 1, спр. 482, арк. 1-2.

²³ ГА СБУ, м. Київ, спр. 10418, арк. 3, 70, 286, 322.

²⁴ Там само, арк. 13 зв.

²⁵ ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 2999. – арк. 4-5.

²⁶ ГА СБУ, м. Київ, спр. 10418, арк. 105; Сідак В. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі у міжвоєнний період...

перейшов на польську територію. З того часу, оселившись у Корці, розпочав співпрацю з розвідкою. З 1930 р., під прізвиськом Войнаровський, Я. Гальчевський служив у польському війську²⁷. Після Я. Гальчевського розвідувальний пункт у Корці очолював його соратник по визвольній боротьбі Яків Байда-Голюк (Малиновський). З кінця 1932 р. до осені 1933 р. начальником пункту в м. Корець був Олександр Недзвецький, уродженець м. Гайсин Подільської губернії, підполковник армії УНР²⁸.

Розвідувальний пункт в Острозі з 1931 до 1933 р. очолював названий вище Я. Малиновський. З Литвиненком тісно співпрацював секретар відділу УЦК в Острозі К. Климович²⁹.

У Костополі розвідувальний пункт з червень 1927 р. по червень 1928 р. очолював Андрій Дітківський, у минулому хорунжий армії УНР (чорний полк командира Дяченка), відомий під псевдонімом «Дорошенко». Він отримував інструкції, секретні директиви, шифровану кореспонденцію від Чоботаріва³⁰. Одночасно Дітківський був членом УЦК у Костополі, співпрацював з кооперативом «Поміч», який розташовувався у будинку уродженця Глухівського району Сумської області, мешканця Костополя Степана Рощинського³¹.

З Дітківським були пов'язані: Олексій Кмет-Кметик, який у 1933 р. (1934 р.) пішов у УСРР (ніби за завданням Дітківського) і не повернувся; П. Пінчук, житель с. Підлужне Костопільського повіту, який також ходив на територію СРСР; Матвій Мозговий, петлюрівський емігрант, мешканець с. Підлужне Костопільського повіту; Олександр Філоненко та інші³².

У Костополі з Андрієм Дітківським співпрацював Василь Денисович Недайкаша, уродженець с. Глодоси Кіровоградської області, один з організаторів загонів «Вільного козацтва» за часів УНР. Після поразки революції його загін діяв на території Одеської, Миколаївської і Кіровоградської областей³³. Сотник Недайкаша очолював з часу заснування перший розвідувальний сектор «Наступ» II секції Генштабу військового міністерства екзильного уряду³⁴. Іван Пантелеймонович Королько на допиті 12 липня 1930 р. свідчив, що «по завданню Недайкаші у 1928 р. приїхав з Польщі Короп, який привіз пачку літератури, зокрема біля 500 листівок, журнали «Тризуб»

²⁷ Жив'юк А. Діяльність контрольно-розвідувального пункту військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі у Рівному на Волині. – С. 109-114.

²⁸ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки. – С. 296.

²⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 51, арк. 85 – 85 зв.

³⁰ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 721, арк. 46.

³¹ Там само, арк. 4.

³² Там само, арк. 46 зв.

³³ Там само, спр. 791, арк. 10, 27.

³⁴ Сідак В. С. Спецслужба держави без території : люди, події, факти. – С. 40, 59.

і «Табір» і 350 марок»³⁵. Проживаючи на Волині, Недайкаша біля року працював репетитором сина священника с. Кричильськ, пізніше жив у Сарнах на квартирі емігранта Василя Раєвського³⁶. У 1935-1936 р. за завданням розвідки Василь Недайкаша працював у Франції³⁷.

Через Василя Недайкашу з розвідкою УНР був пов'язаний його земляк, який під керівництвом Недайкаші воював у Радянській Україні, а в 1920-х рр. мешканець с. Берестовець Костопільського повіту Теодосій Артемович Молдаваненко. З 1920 по 1925 рр. Молдаваненко працював слюсарем на станції Сарни, пізніше займався сільським господарством³⁸.

Резидентом у Ланівцях був колишній повстанський отаман Яків Водяний, уповноважений УЦК на Збараський повіт³⁹, який у 1939 р. був заарештований органами НКВС і засуджений до розстрілу. У звинувачувальному вирокі військового трибуналу Київського округу зазначалось, що Я. Водяний, як резидент розвідки УНР, вербував, інструктував, перекидав на територію СРСР агентів та приймав від них відомості «шпигунського характеру»⁴⁰.

Всі контрольно-розвідувальні пункти працювали під загальним керівництвом Івана Литвиненка-Морозенка, звітували йому про здійснену роботу. Коли інформація викликала підвищений інтерес, агента доставляли на контрольний пункт, а в деяких випадках навіть до вищого керівництва розвідки у Варшаві. Водночас траплялися випадки, коли військове міністерство перекидало агентів на територію України без погодження з керівником контрольно-розвідувального пункту в Рівному. За вказівками керівника другої секції, І. Литвиненко отримував перепустки для переходу кордону уенерівською агентурою від польської бригадної розвідки, яка у своїй діяльності підлягала Львівській експозитурі⁴¹.

Як свідчив на допиті Іван Литвиненко, керівники уенерівської спецслужби до складу агентури залучали дві групи осіб: 1) некваліфікованих, малописьменних та 2) кваліфікованих і ділових за своїми якостями осіб, часто з числа інтелігенції. Перших, як правило, використовували для переправки через кордон антирадянських листівок, газет, і поширення їх на радянській території серед родичів і знайомих, а також розкидання на радянському боці. Такі агенти переправляли листи у заклеєних конвертах з радянськими поштовими

³⁵ Держархів Рівненської обл., ф. Р 2771, оп. 2, спр. 791, арк. 51.

³⁶ Там само, арк. 15, 18 зв., 22, 27.

³⁷ ГА СБУ, м. Київ, спр. 10418, арк. 271.

³⁸ Держархів Рівненської обл., ф. Р 2771, оп. 2, спр. 791, арк. 5-5 зв., 10, 14.

³⁹ Самоорганізація та громадське життя української еміграції в Польщі (друга половина 1925 р. – 1. IX. 1926 р.) // Вісті УЦК. – 1926. – Ч. 5. – С. 11.

⁴⁰ Жив'юк А. Діяльність контрольно-розвідувального пункту військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі у Рівному на Волині. – С. 109-114.

⁴¹ Сідак В. С. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – С. 69.

м.пракми, адресовані жителям Радянської України. Кваліфікована агентура, як правило, займалася вербовкою агентів розвідки УНР. Перед ними ставилося завдання проводити антирадянську агітацію, поширювати дані про можливість повернення уряду УНР, інформувати про його роботу в еміграції. У випадку організованого повстання вони мали б очолити місцеві органи влади. Агенти дотримувалися усіляких правил конспірації, працювали за «системою трійок»⁴².

Радянські органи держбезпеки проводили активну і досить успішну роботу по виявленню і знешкодженню агентів уенерівської спецслужби. Литвиненко-Морозенко свідчив: «Хоча я направляв цілий ряд агентів-вербувальників..., але успіху вони не мали, так як були перехоплені радянською розвідкою і пізніше стали двійниками»⁴³. Зрозуміло, що на допиті в НКВС Литвиненко намагався применшити значення своєї розвідувальної роботи, однак безсумнівним є те, що радянська зовнішня розвідка долучилася до розкладу української еміграції⁴⁴.

Так, у 1925 р. за винагороду був завербований для розвідницької роботи на користь СРСР Федір Йосипович Петренко, уродженець с. Мала Яблунівка Черкаського району Київської області, колишній комендант петлюрівської армії, житель м. Здолбунів⁴⁵. Співпрацював з радянською розвідкою уродженець і мешканець с. Річки Корецького району, член Сельробу Пилип Микитович Усик. У 1926 р. він з односельцями перейшов кордон у районі між Корцем і Бабином у бік СРСР. Погодившись працювати на користь радянської розвідки під псевдонімом «Нікітченко», отримав завдання збирати інформацію про політико-моральний стан населення, рух польських військ, їх дислокацію, стан доріг, телефонної сітки, списки конфідентів польської поліції тощо. Усик працював із зв'язковим на ім'я Мойсей, який 30 числа кожного місяця забирав зібрані матеріали і передавав до СРСР, одночасно приносив завдання з радянського боку. Зустрічі відбувалися у визначеному місці, на витрати видавалося п'ять доларів на місяць. Після того, як Мойсей не повернувся з СРСР зв'язок перервався⁴⁶.

Подвійним агентом був Іван Трохимович Романюк, 1909 року народження, уродженець і житель села Мощаниця Здолбунівського району. З 1933 р. був завербований розвідкою II батальйону КОПу в Острозі, працював на

⁴² ГА СБУ, м. Київ, спр. 10418, арк. 129-130.

⁴³ Там само, арк. 131.

⁴⁴ Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. – С. 11.

⁴⁵ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 3663, арк. 7-12.

⁴⁶ Там само, спр. 3793, арк. 22 - 24.

польську розвідку. У червні 1934 р. був перекинутий на територію УСРР із завданням завербувати до шпигунської роботи своїх родичів – жителів с. Нетішина Славутського району, потім осісти за визначеною адресою в УСРР та підтримувати подальший зв'язок поштою. Романюк був проінструктований поляками про порядок користування спеціальним хімічним складом тайнопису. Одночасно цей агент співпрацював із НКВС, був секретним співробітником 20-го Славутського прикордонного загону НКВС⁴⁷.

ОДПУ провела низку спецоперацій, спрямованих проти української еміграції. Як зауважують дослідники В. Сідак і Т. Вронська, завдяки вдало побудованій комбінації радянські спецслужби змогли вести в оману І. Литвиненка, переконавши його в існуванні на території УСРР симпатиків уряду УНР, які намагаються встановити зв'язок з «петлюрівцями» за кордоном, отримувати звітти літературу та постачати еміграційні центри розвідувальною інформацією. Однак перебіг та наслідки цієї операції залишаються невідомими⁴⁸.

Перебуваючи на Волині, Іван Литвиненко-Морозенко з березня до вересня 1925 р. мешкав у с. Бабин, у садибі священника, головного капелана армії УНР Павла Пащевського. З вересня 1925 до лютого 1926 р. Литвиненко-Морозенко працював на Шпанівському цукровому заводі⁴⁹. Думається, що зовсім невипадково він мешкав у місцях найбільшого скупчення уенерівських емігрантів на Волині. Так, колонія емігрантів у Бабині під керівництвом генерала Білецького виявляла «великий ступінь організованості і солідарності»⁵⁰, проводила активне культурне життя⁵¹.

Іван Литвиненко-Морозенко тісно співпрацював з УЦК, який створював на Волині свої філії, зокрема з уповноваженим УЦК по реєстрації українських емігрантів у Волинському воєводстві Данилом Ковпаненком⁵², який жив у Рівному. Саме під керівництвом Івана Литвиненка-Морозенка 12 травня 1929 р. на зібранні українських емігрантів було обрано філію УЦК у м. Рівному⁵³. З 1933 р. він очолив управу УЦК у Рівненському повіті, його заступником був Андрій Дубиновський, секретарем Сергій Полікша і скарбником Василь Семенів⁵⁴.

УЦК на чолі з І. Литвиненком відслідковував ситуацію у Радянській Україні, зокрема гостро відреагував на голодомор 1932-1933 рр. Від імені

⁴⁷ ГА СБУ, м. Рівне, ф. П, спр. 3283, арк. 1, 27-28, 30.

⁴⁸ Сідак В. С. Спецслужба держави без території : люди, події, факти... – С. 75.

⁴⁹ ГА СБУ, м. Київ, спр. 1018, арк. 96.

⁵⁰ Самоорганізація та громадське життя української еміграції в Польщі (друга половина 1925 р. – 1.ІХ. 1926 р.). – С. 10.

⁵¹ ЦДІАЛ, ф. 580, оп. 1, спр. 15.

⁵² Вісті УЦК. – 1926. – Ч. 7. – Грудень. – С. 31.

⁵³ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 41, арк. 240 зв.

⁵⁴ Тризуб. – 1933. – №32. – С. 26.

української політичної еміграції Рівненського повіту за підписом І. Литвиненка та С. Полішки 2 вересня 1934 р. був підготовлений Меморандум до секретаріату Ліги Націй у Женеві. У документі зауважувалося: «Московським урядом на Україні розстріляно до мільйона душ, вислано на Соловки і Сибірські тундри більше 2 мільйонів, а остаточно у минулому році планово заморено голодом поперх 5 мільйонів... Апельюємо в ім'я засад людськості до всіх культурних народів світа, представлених у Лізі Націй – зупинити свою високу увагу на мільйонах трупів українців, планово замордованих москowitzами в цілі фізичного винищення опозиційної до московського націоналістичного імперіалізму Української Нації»⁵⁵.

Про ці події згадував Т. Бульба-Боровець: «Полковник Іван Литвиненко мешкав тоді у Рівному. З наказу уряду УНР він керував українською розвідкою на польсько-советському кордоні. Я одразу став його співробітником для кур'єрських обов'язків через кордон. З наказу полковника Литвиненка наша молодь пачкувала на другу сторону кордону всякі директиви уряду УНР та літературу, а назад – різні матеріали, советську пресу та книжки. Ця наша робота була особливо пошавлена в часі великого голоду в Україні 1932-1933 років»⁵⁶.

Іван Литвиненко через сотника Василя Раєвського, підпоручника петлюрівської армії, жителя м. Сарни, пізніше с. Цепцевичі, налагодив зв'язки з групою поліської молоді з метою використання їх у якості можливої агентури⁵⁷. Отже, причетним до розвідувальної діяльності ДЦ УНР в екзилі був майбутній керівник Поліської Січі Тарас Бульба-Боровець.

Для вшанування отамана Василя Тютюнника, який помер у Рівному 18 грудня 1919 р., зусиллями Литвиненка у 1929-1931 рр. був створений спеціальний комітет, який зібрав на території Польщі 736,70 злотих і 40 лей, надісланих з Румунії. Цю акцію підтримувало Українське військово-історичне товариство. За зібрані кошти на могилі В. Тютюнника на Дубенському цвинтарі поставили пам'ятник, урочиста посвята якого відбулася 14 жовтня 1931 р. Всього на пам'ятник було витрачено біля 900 злотих⁵⁸. Хоча, як повідомляв у листі до генерал-хорунжого В. Змієнка учасник Зимового походу, інвалід, що проживав в Острозі, Оникій Богун: «залізобетонний пам'ятник збудований, але на огорожу потрібно саме мало 200 злотих, а їх нема де взяти, бо полковник Литвиненко випускав підписні листи два роки по всіх відділах УЦК». О. Богун писав також про те, що мав з Литвиненком на цю тему розмову⁵⁹.

⁵⁵ Держархів Волинської обл., ф. 199, оп. 2, спр. 2, арк. 122-123.

⁵⁶ Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег: Накладом товариства «Волинь», 1981. – 328 с. – С. 36.

⁵⁷ Держархів Рівненської обл., ф. Р 2771, оп. 2, спр. 791, арк. 15.

⁵⁸ Тризуб. – 1932. – №2/3. – С. 41-42.

⁵⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 51, арк. 85-85 зв.

Проживаючи у Рівному, І. Литвиненко-Морозенко з 1928 по 1933 р. винаймав квартиру в Степана Кулія, який мешкав на вулиці Дикій, 9 (нині – вулиця Гайдара) і працював помічником у нотаріуса Адамчевського. Пізніше, орієнтовно у 1934-1935 рр., він мешкав у домовласника Ільвіцького. Після встановлення радянської влади, господар його першої конспіративної квартири С. Кулій був заарештований 2 відділом УДБ Управління НКВС в Рівненській області⁶⁰. На слідстві він показав, що знав І. Литвиненка-Морозенка як агронома (так він був записаний у домовій книзі). Серед постійних відвідувачів І. Литвиненка-Морозенка С. Кулій називав власника книгарні Андрія Мартинюка, адвокатів Миколу Багринівського та Івана Карнаухова, бухгалтера магістрату Данила Ковпаненка, працівника податкового відділу магістрату, згодом інкасатора електростанції Василя Проказюка, працівника електростанції Степана Письменного. Всі вони, окрім А. Мартинюка, належали до середовища унерівської еміграції в Рівному⁶¹, яка співпрацювала з розвідкою УНР.

На засіданні відділу УЦК у Рівному, що відбулося у приміщенні «Рідної хати» за участі 27 членів, 2 вересня 1934 р., було обрано делегатом на III з'їзд унерівської еміграції до Варшави саме Івана Литвиненка⁶². Цей форум працював з 28 вересня по 1 жовтня 1934 р. 59 присутніх делегатів репрезентували 41 еміграційний осередок, серед них Бабин, Ковель, Луцьк, Рівне. На з'їзді, зокрема, виступав представник з Луцька А. Долуд, який, поділяючи погляди калішської опозиційної групи, виступав з критикою Головної управи, звинувачуючи її у бездіяльності щодо покращення матеріального і морального становища української еміграції⁶³. Зауважимо, що після завершення з'їзду активувалася опозиція проти УЦК і еміграційного уряду УНР.

З ліквідацією центрального контрольно-розвідувального пункту у Рівному Іван Литвиненко-Морозенко був відкликаний до Варшави, де до січня 1936 р. перебував у розпорядженні В. Змієнка. 24 січня 1936 р. Литвиненко виїхав до Української Станиці у м. Каліш⁶⁴. У цей час протиріччя в еміграційному середовищі і критика керівництва УЦК торкнулася Української Станиці. До глибоких протиріч дійшло у період, коли обов'язки голови Станиці виконував Іван Омелянович-Павленко, на якого великий вплив мала дружина Фатіма. У січні 1936 р. звільненого з посади керівника Станиці генерала

⁶⁰ Жив'юк А. Діяльність контрольно-розвідувального пункту військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі у Рівному на Волині... – С. 109-114; Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4187.

⁶¹ Жив'юк А. Діяльність контрольно-розвідувального пункту військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі у Рівному на Волині. – С. 109-114.

⁶² Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 218 зв.

⁶³ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. – S. 164.

⁶⁴ ГА СБУ, м. Київ, спр. 1018, арк. 57, 290.

Івана Омеляновича-Павленка замінив полковник Іван Литвиненко. Він опинився у складній ситуації, адже зустрівся з опозицією більшості мешканців Станиці. У результаті ускладнення обставин, у Каліші розпочала роботу Між-міністерська комісія, яка прийшла до висновку нераціонального економічного і фінансового розвитку. Після цього Литвиненко виїхав до Варшави, де домагався реорганізації роботи Станиці, виселення тих генералів, які могли себе утримувати. Після чергової активізації прихильників Івана Омеляновича-Павленка, у серпні 1936 р. зі Станиці було виселено Фатіму Омелянович-Павленко. У результаті ситуація заспокоїлася. На IV еміграційному з'їзді, що відбувся з 31 жовтня до 2 листопада 1937 р., були обрані керівні органи УЦК. Головою Управи знову обрали Миколу Ковальського, до Ради Товариства, яку очолив В. Сальський, увійшов, зокрема Іван Литвиненко, Луцьк представляв Д. Білодуб, Рівне - С. Письменний⁶⁵.

Після приходу у вересні 1939 р. Червоної армії в Західну Україну Іван Литвиненко, як багато інших емігрантів, виїхав у німецьку зону окупації, адже на території Холмщини знаходився пункт концентрації унерівських сил⁶⁶. На початку німецько-радянської війни він разом з іншими представниками української військової та політичної еміграції у Варшаві підписав звернення до еміграційного загалу із закликом підпорядкуватися Державному центру УНР та сподіваннями повернення уряду УНР в Україну. Реалізація поставленої мети пов'язувалася з перемогою Німеччини над більшовицькою владою⁶⁷.

У жовтні 1941 р., отримавши за допомогою Українського центрального комітету у Кракові спеціальний пропуск, Литвиненко повернувся на Волинь. Приїхав у с. Соснівку Шумського району на Тернопільщині, де на той час проживала його дружина⁶⁸.

Під час війни Литвиненко співпрацював зі штабом Поліської Січі отамана Тараса Бульби-Боровця. У вересні 1943 р. ще з двома колишніми полковниками армії УНР він перейшов до УПА. Литвиненко стояв біля витоків розвідки УПА як начальник відділу розвідки Крайового військового штабу УПА-Північ. Згодом став інструктором старшинської школи УПА «Дружинники», де на пропозицію командира УПА-Північ Дмитра Клячківського («Клима Савура») викладав шестигодинний курс «Бойова розвідка», а також керував випуском старшин.

Через прогресуючу недугу, Івану Даниловичу підготували фіктивні документи для легалізації. Після особистої зустрічі з членом Центрального проводу ОУН Василем Куком («Лемішем») та отриманих завдань, він був звіль-

⁶⁵ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. – S. 176.

⁶⁶ ГА СБУ, м. Київ, спр. 1018, арк. 198.

⁶⁷ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи і матеріали. – С. 653-655.

⁶⁸ ГА СБУ, м. Київ, спр. 1018, арк. 206-209.

нений з військової служби і перейшов у підпілля⁶⁹. У листопаді 1944 р. переправлений до Львова, де намагався легалізуватися під прізвищем Солончак (прізвище його дружини).

*Іван Литвиненко після арешту органами МДБ.
Літо 1946 р.*

Після першого арешту спецгрупою НКДБ УРСР у березні 1945 р., Литвиненко був випущений для подальшого оперативного спостереження. Від січня 1946 р. працював художником-оформлювачем Львівського будинку архітектора, продовжував підтримувати зв'язки з самостійницьким підпіллям⁷⁰.

6 червня 1946 р. Литвиненко-Морозенко знову був заарештований. Військовий трибунал військ МВС Київського військового округу від 12 грудня 1946 р. за ст. 54-2, 54-11 засудив І.Д. Литвиненка до вищої міри покарання – розстрілу. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 8 січня 1947 р. вирок залишено без змін і виконано 17 лютого 1947 р.⁷¹.

⁶⁹ [Електронний ресурс]. – Місце доступу: Литвиненко Іван Данилович // uk.wikipedia.org/wiki/Литвиненко_Іван_Данилович

⁷⁰ Вронська Т. В. Литвиненко Іван Данилович / Т. В. Вронська // Енциклопедія історії України. – Том 6. – Ла-Мі. – Київ: Наукова думка, 2009. – С. 174.

⁷¹ ГА СБУ, м. Київ, спр. 1018, арк. 337 зв. – 344.

МИКОЛА НЕГРЕБЕЦЬКИЙ

Микола Негребецький

Микола Сильвестрович Негребецький народився 5 грудня 1897 р. у сім'ї вчителя в м. Рівне. У 1913 р. закінчив місцеве приходське училище. Пізніше заочно вчився в Українському вільному університеті у Празі. У роки революції виїхав з Рівного до Києва, за часів Директорії УНР служив телеграфістом при штабі Симона Петлюри, а потім воював у його військах.

За спогадами старшої дочки Людмили, батько разом з молодшим братом Андрієм, брав участь у Другому зимовому поході¹. За свідченням молодшої дочки Наталії, був нагороджений хрестом за хоробрість². З Києва був направлений у м. Ходорів (Галичина), де також працював телеграфістом³.

У кінці 1920 р. армія УНР була роззброєна, інтернована на території Польщі та розміщена в таборах у Вадовицях, Ланцуті, Пикуличах, Олександрові Куявському і Каліші, табори в Пйотркові та Ченстохові призначалися для цивільних осіб⁴. Міністерство внутрішніх справ Польщі розпорядженням від 8 червня 1921 р. заборонило інтернованим поселятися на території Східної Галичини і Західної Волині. Переїзди на ці території дозволялися за умови попереднього тут проживання та дозволу місцевої влади.

Микола Негребецький перебував у таборі для інтернованих м. Каліш. 25 липня 1921 р. на ім'я рівненського повітового старости була надіслана інформація від керівництва табору № 10 щодо намірів звільнити Миколу Негребецького з проханням повідомити, «чи є він польським підданим, чи проживав перед війною у м. Рівному, чи староство не буде перешкоджати його поселенню на території повіту після звільнення з табору»⁵. У відповідь староство повідомляло, що не буде складати перешкод щодо звільнення М. Негребецького з табору інтернованих і його проживання у Рівненському повіті⁶.

¹ Тумановський О. Сім'я петлюрівського сотника / О. Тумановський // Волинь. – 1998. – 27 лютого. – С. 7.

² Негребецька Н. Дороги долі. Спогади / Наталія Негребецька. – Рівне, 2005. – 40 с. – С. 6.

³ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1157, арк. 15.

⁴ Karpus Z. Jeńcy i interowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924 / Z. Karpus. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1999. – 210 s. – S. 114-116.

⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 141, арк. 25.

⁶ Там само, арк. 26.

Микола Сильвестрович повернувся до Рівного та відразу долучився до активної громадської роботи.

На той час, у 1922 р., у Другій Речі Посполитій вперше проходили парламентські вибори. Об'єднання зусиль українців з іншими національними меншинами призвело до утворення на нараді у Варшаві 17 серпня 1922 р. Блоку національних меншин. У передвиборчій платформі БНМ значна увага приділялася національним, соціальним, релігійним, економічним питанням. До передвиборчої роботи долучився Микола Негребецький, який агітував за список № 16, саме під такою назвою йшов на вибори БНМ. Польська влада намагалася різними способами завадити передвиборчій роботі, зокрема, рівненське староство заборонило поширювати відозви «Чого хоче 16-ка?»⁷. За пропагандистську роботу на користь БНМ польська поліція затримала Негребецького, якого звинуватили у розвідувальній діяльності, але через два місяці тюремного ув'язнення звільнили без суду⁸.

Микола Сильвестрович влаштувався працювати продавцем газет в українському кооперативі, продовжуючи займатися громадською роботою у товаристві «Просвіта». У цей час осередки «Просвіти» зростали чисельно, хоча влада всіляко намагалася цьому запобігти. Рівненська «Просвіта» була однією із найдіяльніших у воєводстві, мала власне приміщення, володіла рухомим та нерухомим майном на 30 тисяч злотих. При філіях «Просвіти» організовувалися хори⁹, проводилися аматорські вистави¹⁰, стараннями товариства відбувалися богослужіння на пошану Тараса Шевченка, організовувалися урочисті процесії по вулицях Рівного, у яких брали участь представники всієї Волині¹¹.

Рівненське товариство змушене було постійно виборювати право на своє існування. У грудні 1927 р. волинський воєвода Владислав Мех видав розпорядження рівненському старості провести «люстрацію Рівненської повітової Просвіти та її філій»¹². З 10 по 15 січня було проведено перевірку філій у Корці, Межирічах, Самострілах, Сапожині, Майкові, Дулібах, а з 15 січня – рівненської централі¹³. Після цього «Просвіта» в Рівному ще деякий час продовжувала працювати, але розпорядженням рівненського старости від 16 квітня 1929 р. визначався остаточний термін її ліквідації – до кінця місяця.

⁷ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 51, арк. 2.

⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 2, спр. 1228.

⁹ Там само, оп. 4, спр. 3, арк. 120.

¹⁰ Там само, спр. 34, арк. 464.

¹¹ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1017, арк. 9.

¹² Там само, спр. 1279, арк. 1-2.

¹³ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 29, арк. 51.

Безпосередній вплив на «Просвіту» мали члени УНДО, до якого належав Микола Негребецький¹⁴. УНДО було утворене 11 липня 1925 р. у Львові з об'єднання так званої незалежної групи автономістів Української народної трудової партії, Української партії національної роботи і групи послів з Волині¹⁵. Тоді ж була ухвалена політична платформа, як підстава програми партії, яка дещо змінилася на Народному з'їзді 19-20 листопада 1926 р. у Львові. З часу утворення діячі УНДО намагалися поширювати впливи на Волинь, хоча цьому перешкоджав «сокальський кордон» – один з напрямів «волинського експерименту» Генрика Юзевського.

Початки діяльності УНДО на Волині були пов'язані із заснуванням у Луцьку часопису партії. 11 грудня 1926 р. сюди прибув голова партії Д. Левицький. Провівши переговори з редакцією тижневика «Громада», він домігся переоформлення цього часопису на партійний орган «Українська громада», що дало змогу партії активніше поширювати свої ідеї.

З метою зміцнення позицій у Волинському воєводстві УНДО направляло сюди своїх довірених осіб, насамперед послів і сенаторів. На початку червня 1928 р. ЦК партії закріпив за членами своєї парламентської репрезентації окремі повіти Волині¹⁶. Діячі партії організували народні віча, селянські сходи і збори, на яких знайомили присутніх із політичним становищем, з роботою польського сейму і сенату, пропагували партійну програму¹⁷.

Важливим моментом в організаційному становленні УНДО на Волині стало створення мережі українських кооперативних організацій. У 1927 р. у Луцьку почав діяти інспекторат Ревізійного союзу українських кооперативів, пізніше розпочали роботу філії галицьких українських кооперативів «Народна торгівля», «Маслосоюз», «Сільський господар» та інші¹⁸.

Робота УНДО активізувалася напередодні парламентських виборів 1928 р. Перед виборами члени партії створили блок, до складу якого, крім членів УНДО, увійшли члени колишнього Сельсоюзу і безпартійні українці, що приступили до передвиборчої акції під № 18. Вибори супроводжувалися переслідуваннями з боку польської влади: були арештовані лідер УСРП на Волині Семен Жук, діячі Сельробу Максим Чучмай і Сергій Козицький, у Ковельському виборчому окрузі анульовувалися списки Сельробу-правиці № 8 та Блоку національних меншин № 18¹⁹.

¹⁴ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1274, арк. 5 зв.

¹⁵ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 22, т. 1, арк. 327.

¹⁶ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 237, арк. 471 зв.

¹⁷ Там само, ф. 36, оп. 13-а, спр. 901, арк. 2; ф. 46, оп. 9, спр. 239, арк. 7.

¹⁸ Там само, ф. 269, оп. 1, спр. 11, арк. 40.

¹⁹ Кучерепа М. Волинь у виборах до парламентів Другої Речі Посполитої / Микола Кучерепа // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія». 2003. – Вип. 3. – 336 с. – С. 169-176. – С. 173.

На той час на терені Рівненського повіту нараховувалося біля 30 членів УНДО, хоча ще не існувало організаційних осередків²⁰. 29 липня 1928 р. відбулися перші повітові організаційні збори УНДО у Луцьку, на яких був обраний тимчасовий повітовий виконавчий комітет²¹. У Рівному осередок УНДО було утворено 19 серпня 1928 р., а 21 вересня обрано постійно діючий повітовий комітет партії, який спочатку очолив І. Оболонський²².

Крім офіційних членів партії на Волині УНДО мало значну кількість симпатиків. Під час виборів до сейму і сенату у 1928 р. свої голоси цій партії віддали 33290 волинян²³, а на терені Рівненського повіту вона отримало 14% від загальної кількості голосів.

Найбільш відчутними були впливи УНДО у культурному плані. Крім «Просвіти» під впливом цієї партії перебував Союз українок, що мав кілька десятків членів. Зокрема, серед заступників членів Управи товариства Союзу українок у лютому 1933 р. була дружина Миколи Сильвестровича Ніна Негребецька²⁴.

Економічні впливи УНДО поширювалися через Український Селянський кооперативний банк у Рівному²⁵, антиалкогольна пропаганда – через товариство «Відродження», членом якого був Микола Негребецький. Крім того, він проводив агітацію у справі українізації Православної церкви в Польщі²⁶. З 1930 до 1935 р. Микола Негребецький секретарював у рівненському повітовому комітеті УНДО²⁷, хоча мав суперечки з тодішнім головою повітового комітету Василем Ярмолюком²⁸. Зокрема, розбіжності між двома групами, прихильниками Ярмолюка і Негребецького, виникли 4 березня 1934 р. під час засідання членів повітового комітету УНДО у Рівному. Першим виступав Негребецький, який зазначив, що необхідно енергійніше працювати в терені, підкреслював безчинність членів попередньої управи. Ярмолюк казав, що окремі члени управи проводять роботу на власний погляд, не узгоджуючи її з програмою УНДО, що може призвести до розколу партії²⁹.

Крім того, Микола Сильвестрович негативно ставився до групи петлюрівців, які симпатизували УНДО, серед них наддніпрянські уенерівські емі-

²⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1274, арк. 5.

²¹ Sprawozdanie MSW z życia mniejszości narodowych za miesiąc lipiec-sierpień 1928 r. – Warszawa, 1928. – S. 10.

²² Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1274, арк. 6; ф. 86, оп. 2, спр. 516, арк. 12.

²³ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 239, арк. 9.

²⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 2, арк. 7.

²⁵ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1274, арк. 6.

²⁶ Там само, спр. 2259, арк. 1.

²⁷ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1157, арк. 8-9.

²⁸ Там само, арк. 25.

²⁹ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 33 зв.

гранти: адвокат Микола Багринівський, голова Українського літературно-артистичного товариства імені Лесі Українки у Рівному, адвокат Іван Карнаухов, інженер, лавник Рівненського магістрату, уповноважений УЦК Данило Ковпаненко³⁰ та інші. Ставлення цієї групи до УНДО найкраще характеризує виборча кампанія до законодавчих органів, коли петлюрівці публічно оголосили нейтралітет, однак часто підтримували список № 18³¹. Василь Ярмолюк, навпаки, мав добрі взаємини з окремими унерівськими емігрантами, «часто бував у адвоката Багринівського і намагався якнайчастіше посилати до нього клієнтів у судових справах»³².

Слідчі польської поліції інформували, що Микола Негребецький вороже налаштований не лише до Польської держави, а й до проурядових українських організацій: «Рідна хата», товариство імені Петра Могили, Безпартійний блок співпраці з урядом³³.

Наголосимо що протистояння між УНДО і ВУО було характерним для політичного життя Волині 30-х рр. ХХ ст. У протоколі повітового з'їзду УНДО від 18 жовтня 1936 р. заявлялося, що «посли так званого ВУО не нами вибрані, а їх нам, волянкам, накинуто проти нашої волі, тому відмовляємо їм будь-де нас репрезентувати»³⁴. Активіст ВУО Микита Бура на допиті в НКВС свідчив: «У с. Рясники Бугринської гміни Рівненського повіту, куди я приїхав відкривати «Просвітянську хату», зустрівся з керівником повітового комітету УНДО Ярмолюком і членом цього комітету Негребецьким, які намагалися мені завадити. Вони говорили, що відкривати хату непотрібно, так як керують нею зрадники українського народу Скрипник і Бура, натомість пропонували вступати в УНДО»³⁵.

Діяльність Миколи Негребецького, як секретаря повітового комітету УНДО, призводила до постійного перебування у фокусі зору польської поліції, яка двічі – у 1930 і 1933 рр. – його заарештовувала. Однак, щоразу, протримавши у тюрмі два місяці, звільняла.

Частина керівництва УНДО, вважаючи, що польсько-українська конфронтація веде у безвихідь, почала шукати можливості компромісу з владою. З приходом до керівництва партією В. Мудрого було започатковано період «нормалізації» відносин між польською владою і українськими політичними діячами – лідерами УНДО. Політика «нормалізації» викликала неоднозначну реакцію у західноукраїнському суспільно-політичному середовищі. Одні

³⁰ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 1275, арк. 53.

³¹ Там само, спр. 1274, арк. 1.

³² Там само, спр. 2259, арк. 1.

³³ Там само.

³⁴ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 3743, арк. 42-43.

³⁵ Там само, арк. 21-22.

вбачали в досягнутій угоді можливість забезпечення українському народу поступок національного розвитку, інші виступали проти будь-яких компромісів з польським урядом.

1 листопада 1933 р. у часописі «Перемога» оголошувалося про створення Фронту національної єдності (ФНЄ), появу якого ініціював опозиціонер УНДО Д. Паліїв. 23-24 березня 1935 р. у Львові відбулася I Крайова конференція ФНЄ, що затвердила «Тези ФНЄ» із восьми пунктів, а 20 вересня 1936 р. скликано Перший конгрес ФНЄ³⁶.

ФНЄ активізував свій вплив на території Східної Галичини. Однак до Рівного, Здолбунова, Луцька систематично надходили листи зі Львова, в яких наголошувалося, що «від часу нав'язання консолідації українських угруповань політичних провідник ФНЄ орієнтується на провінції»³⁷. У рівненському осередку ФНЄ перебувало на той час до 30 осіб, серед них Микола Негребецький, хоча польська поліція помилково приписувала йому членство у повітовій ексекутиві ОУН³⁸. Факти засвідчують, що Микола Сильвестрович поділяв програмні ідеї ФНЄ. Так, на допиті 14 листопада 1939 р. Василь Ярмолюк повідомляв, що Негребецький у 1935 р. вийшов із УНДО та вступив у партію ФНЄ³⁹. Офіцер кримінального розшуку рівненської поліції, поляк Юрій Толвинський свідчив, що «Негребецький проводив агітацію, спрямовану на залучення мас у ФНЄ, оформляв прийом у ФНЄ, збирав у бажаючих вступити до партії декларації, відправляв їх поштою у Львів, видавав членські квитки, збирав внески»⁴⁰. Семен Новак, керівник УНАКОРУ в повіті, на очній ставці говорив, що «Негребецький належить до ФНЄ і очолює цю організацію у Рівному»⁴¹.

Діяльність ФНЄ перебувала під пильним наглядом польської поліції. Неодноразово листи діячів партії вилучалися як такі, що «несуть загрозу громадському спокою»⁴². У цей час Микола Негребецький активно займався поширенням української періодики, зокрема партійних та інших видань: «Новий час», «Діло», «Свобода», «Наш прапор», «Українські вісті» (орган ФНЄ), недільник «Батьківщина», «Неділя», «Народна справа», «Нове село», «Громадський голос» (орган УСРП). Видавалися ці газети переважно у Львові, Микола Сильвестрович їх випишував і поширював, отримуючи від редакції 30% вартості за поширення, з яких 20% платив продавцям газет⁴³. Він розпо-

³⁶ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 3642, арк. 70.

³⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 100, оп. 1, спр. 2209, арк. 16.

³⁸ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 78, арк. 40 зв.

³⁹ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1157, арк. 14 зв.

⁴⁰ Там само, арк. 18.

⁴¹ Там само, арк. 12.

⁴² Держархів Волинської обл., ф. 145, оп. 1, спр. 158, арк. 10.

⁴³ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1157, арк. 10 зв. – 11.

всюду жував газети і листівки на Козацьких могилах, куди їздив на велосипеді. Польська поліція переслідувала поширювачів українських газет, що було викликано таємним розпорядженням влади про необхідність зменшення впливу Галичини на Волинь, розмежування цих територій уже згаданим «сокальським кордоном». У будинку Негребецьких поліція постійно робила обшуки. Як згадує Наталія Негребецька, «батьки у скрутні хвилини ховали заборонену літературу у дитячі ліжечка, а ми з сестрою вдавали хворих на дифтерію. Поліцейські боялися заразитися цією хворобою, тож нас обминали»⁴⁴.

У 1936 р. поліція черговий раз заарештувала Миколу Негребецького за поширення нелегальної літератури, але, потримавши кілька місяців під слідством, звільнила за недостатністю доказів⁴⁵.

З 30 вересня 1937 р. Негребецького було зобов'язано щотижня відмічатися у другому відділенні поліцейного управління Рівного. У другій половині листопада 1938 р. його, разом з Романом Могильницьким, вислали спочатку до Львова, пізніше до Станіслава⁴⁶. Негребецький опинився під слідством «за неблагонадійність, за поширення націоналістичних газет без дозволу повітового керівництва і повторення цих дій, незважаючи на заборони»⁴⁷.

Навесні 1939 р. поліція ліквідувала секретаріат ФНЄ, заарештувавши секретаря С. Волинця та інших працівників секретаріату. Арештованих відвезли до станіславівської в'язниці, де перебували також члени місцевого обласного проводу ФНЄ. Восени 1939 р. тут передбачалося провести великий судовий процес⁴⁸.

З початком Другої світової війни Микола Негребецький повернувся до родини (дружини Ніни Несторівни та двох доньок Людмили і Наталії) у Рівне. Однак, прихід радянської влади позначився арештами політичних та громадських діячів краю. У секретному зведенні наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова заступнику наркома внутрішніх справ СРСР В. Меркулову про роботу оперативно-чекістських груп у Західній Україні наголошувалося, що по агентурній справі «Блок» проведені арешти основних учасників «контрреволюційних націоналістичних організацій ОУН і УНДО. Серед 22 арештованих виділяється Негрібіцькій (Негребецький – авт.), націонал-фашист, який прибув на Волинь з Галичини за завданням центру «Фронт національної єдності»⁴⁹.

⁴⁴ Негребецька Н. Дороги долі. Спогади...

⁴⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 2, спр. 2553.

⁴⁶ Тумановський О. Сім'я петлюрівського сотника. – С.7.

⁴⁷ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1157, арк. 4 зв, 19.

⁴⁸ Держархів Волинської обл., ф. 145, оп. 1, спр. 204, арк.8.

⁴⁹ Зведення наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова заступнику наркома внутрішніх справ СРСР В. Меркулову про роботу оперативно-чекістських груп у Західній Україні / ГДА СБУ, ф. 16, оп. 32 (1951 р.), спр. 33, арк. 159-170 // Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 рр. Документи ГДА СБ України / Упорядники В. Даниленко, С. Кокін. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 250-252.

Опергрупа НКВС заарештувала Миколу Сильвестровича 20 жовтня 1939 р.⁵⁰. Під час обшуку в його помешканні було знайдено різну літературу, зокрема, газету «Селянська правда» за лютий 1938 р., яка вміщувала матеріали антирадянського характеру. У газеті подавався матеріал: «Що сталося з будівничими більшовизму? Політбюро партії від 7 листопада 1917 р.: Ленін – помер; Сталін – диктатор; Троцький – вигнаний на еміграцію; Зінов'єв – розстріляний; Каменев – розстріляний; Сокольніков – в тюрмі; Бубнов – звільнений з посади, у вигнанні». У статті «У московсько-більшовицькій неволі» підкреслювалося: «Східньо-українські землі по той бік Збруча пережили у 1937 р. найбільше лихоліття. Це вже не був гніт, а правдиве божевілля московської влади у відношенні українського народу. ГПУ розстрілювало кожного, на кого падало хоч би найменше підозріння неправовірності до Москви. Жертвою того божевілля впали навіть такі заслужені і вірні наймити Москви, як Любченко та Бондаренко. Така сама судьба зустріла багатьох старшин армії, комісарів, професорів, робітників, студентів, всюди ГПУ викривало «фашистських собак» та «петлюрівців»⁵¹. Особою нарадою при НКВС СРСР від 8 березня 1941 р. за статтями 54-10 і 54-11 КК УРСР М. С. Негребецький був ув'язнений у ВТТ на 8 років як соціально-небезпечний елемент⁵².

Після арешту був відправлений у Кіровоград, пізніше в Київ, Харків, а звідти у Котлас Комі АРСР, де відбував покарання в Ухтинському таборі⁵³. Перебування у сталінських таборах не проминуло безслідно, він зазнав фізичного каліцтва, втратив праву руку. Сім'я Миколи Негребецького була вислана у Північно-Казахстанську область, де перебувала весь період німецької окупації⁵⁴. Ніна Негребецька з двома доньками повернулася з Казахстану до Рівного в кінці 1944 р. Микола Сильвестрович побачив рідне місто після звільнення з таборів, 20 жовтня 1947 р., але повернення було захмарене важкою втратою: смертю дружини.

Органи МДБ постійно слідкували за «благонадійністю» тих, хто повернувся з таборів, за їхніми родинami. У 1948 р. на квартирі у Негребецьких молодь відзначала Різдво: колядували, розмовляли, читали вірші. Це стало приводом нових арештів: за «антирадянську діяльність, зберігання націоналістичної літератури, недонесення» у різних числах березня, червня, липня 1948 р. були заарештовані десятеро членів молодіжної організації, серед них старша донька Миколи Негребецького Людмила. У справі молодіжної організації в Рівному був заарештований також Микола Негребецький, якого Особа

⁵⁰ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1157, арк. 27.

⁵¹ Селянська правда. – 1938. – №2. – Лютий. – С. 6.

⁵² Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 1157, арк. 39.

⁵³ Там само, спр. 178, арк. 235.

⁵⁴ Там само. спр. 177, арк. 214.

нарада при Міністрів державної безпеки СРСР 25 грудня 1948 р. засудила «за недонесення про антирадянську діяльність відомих йому осіб» на 8 років ВТТ. Старшокласники рівненських шкіл отримали від 3 до 10 років таборів⁵⁵ (див. детальніше⁵⁶).

*Микола Негребецький
на спецпоселенні в Томську.
1954 р.*

У 1954 р. Микола Негребецький, якого до-строково звільнили з табору за станом здоров'я, та старша дочка Людмила переїхали на спецпоселення до Томська, де на той час перебувала молодша дочка Наталія. Вона згадувала: «Батько був паралізований, втратив здатність говорити, не діяли ні скалічена права рука, ні права нога, він не одержав від держави ніякої матеріальної підтримки. За документ служила йому довідка політв'язня, яка позбавляла будь-яких прав»⁵⁷.

У 1956 р. були ліквідовані спецпоселення, родини заарештованих правдами і неправдами намагалися повернутися додому. 9 серпня 1956 р. Томський районний відділ міліції видав Людмилі та Наталії Негребецьким довідки про зняття статусу спецпоселенців для отримання паспорта. Микола Сильвестрович за станом здоров'я не зміг прийти до оперуповноваженого, тому подібної довідки не отримав. Після багатьох років поневірянь та важкої праці, які забрали кращі роки життя та здоров'я, сім'я таки повернулася на Рівненщину. Місця у рідному домі, в Рівному, їм не знайшлося, тому Людми-

ла з батьком поселилася в Милостові, пізніше у Шубкові, згодом – у Тучині, де Людмила Миколаївна працювала вчителькою⁵⁸. Зі зболених слів Наталії Негребецької, «безпартійний інвалід, безрукий, паралізований, позбавлений державою будь-яких засобів існування, Микола Негребецький помер у 1969 р. у Тучині, де і похований»⁵⁹.

⁵⁵ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 179, арк. 244-254.

⁵⁶ Давидюк Р. Рівненська українська націоналістична молодіжна організація в післявоєнний період / Р. Давидюк // Реабілітовані історією. Рівненська область / Головна редколегія (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, Ю. З. Данилюк та ін.); редколегія тому (співголова В. М. Королюк, Ю. М. Торкунов, відповідальний секретар А. А. Жив'юк та ін.). – Кн. 1. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – 578 с. – С. 468 – 484.

⁵⁷ Негребецька Н. Дороги долі. Спогади... – С. 35.

⁵⁸ Там само. – С. 35-36.

⁵⁹ Там само. – С. 38.

Згідно статті 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про додаткові заходи з відновлення справедливості стосовно жертв репресій, що мали місце у 30-40-х і на початку 50-х рр.» від 16 січня 1989 р. М. С. Негребецький реабілітований⁶⁰.

Життя Миколи Негребецького віддзеркалює громадсько-політичне життя, духовні орієнтири Рівного, відтворює образ українського інтелігента у вирі історичних випробувань. Його непроста життєва дорога спонукає до роздумів про політичне життя міжвоєнного періоду, механізми функціонування тоталітарної системи, яка знищувала кращих, думаючих людей.

⁶⁰ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 179, арк. 384.

РОДИНА ПЕВНИХ

Складність та неоднозначність українського буття 20-40-х років ХХ ст. яскраво ілюструє життя родини Певних, корені якої пов'язані з Полтавщиною. У сім'ї Герасима Михайловича, власника місцевої електричної друкарні, на початку ХХ ст. редактора «Полтавських губернських відомостей», та Агрипини Тимофіївни було семеро дітей: чотири сини – Олександр, Микола, Петро і Юрій, та три дочки – Надія, Антоніна і Марія. Внаслідок поразки Української революції 1917-1921 рр., Певні, як тисячі інших українських родин, були розділені державним кордоном і різними політичними системами. Старший брат Олександр, молодший Георгій (Юрій) та дочки мешкали в Радянській Україні, двоє інших братів – Петро і Микола – опинилися за межами УСРР. Більшовики вважали, що наявність родичів за кордоном свідчить про нелояльність людини, пізніше це стало підставою розцінювати її як «ворога народу». У побутовому жаргоні і у діловодстві ОДПУ-НКВС їх називали «зайві люди» чи родичі «колишніх людей»¹. З огляду на це, доля Олександра та Георгія, як і багатьох інших їх співвітчизників, склалася трагічно.

Олександр Певний, старший брат в родині, народився у 1881 р. у м. Кременчуці, належав до Полтавського українського музично-драматичного гуртка, був актором театру в Полтаві, згодом театру М. Садовського у Києві. У 30-х рр. працював старшим бухгалтером Книгокультторгу. 21 серпня 1937 р. був засуджений Військовим трибуналом Київського військового округу до розстрілу. Розстріляний 22 жовтня 1937 р. як «ворог народу». Його дружину, актрису Ганну Певну (Персіянову) вивезли в Башкирію, де вона померла².

Молодший брат Георгій (Юрій) народився 19 серпня 1895 р. у Полтаві. Працював у полтавській газеті «Голос труда» (після перейменування – «Більшовик Полтавщини»). Напередодні арешту, що стався 6 серпня 1937 р., продавав книги у кіоску Полтавського педагогічного інституту³. Георгія Герасимовича звинуватили в контрреволюційній діяльності, шпiонажі на користь Польщі, хоча він категорично відкидав подібні звинувачення, казав, що востаннє бачив братів Петра і Миколу в 1918 р. у Києві, не вів з ними переписки. Про життя своїх синів в умовах Польщі дещо знала лише матір Агрипина Тимофіївна, яка померла у жовтні 1936 р.⁴ На свій захист Георгій Певний наводив важливий, на його думку, аргумент, що «одружений на єврейці, тому не міг бути учасником української націоналістичної організації». Однак, для радян-

¹ Сідак В. С. Спецслужба держави без території: люди, події, факти / В. С. Сідак, Т. В. Вронська. – С. 25.

² [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/78016-Rodyna-Pevnykh-Rovernennia-i-nebuttia>

³ ГДА СБУ, м.Полтава, спр. 11606-с, арк. 25 зв.

⁴ Там само, арк.12 зв.

ських спецслужб того часу він був ворогом вже тому, що його брати жили за кордоном. За рішенням Народного комісара внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР від 15 грудня 1937 р. Г. Г. Певного звинуватили за статтею 54-10 ч. 1 КК УРСР і засудили до розстрілу, швидко виконавши вирок⁵. Репресії проти родини продовжилися у період нацистської окупації: старшого сина Георгія Певного Леоніда німці повісили як партизана, а його сім'ю та рідну тітку розстріляли: дружину і дітей як євреїв, а тітку (рідну сестру Г. Г. Певного) за їх переховування⁶.

У 1964 р., у зв'язку із заявою молодшого сина Георгія Певного Віктора, розпочалося нове розслідування справи його батька. Слідчі опитали свідків, які одноставно говорили про відповідальність, хороші організаторські здібності Георгія Герасимовича, завіряли, що ніколи не чули від нього антирадянських висловлювань. Старший слідчий слідчого відділення УКДБ при РМ УРСР у Полтавській області прийшов до висновку, що Г. Г. Певний був засуджений та розстріляний необґрунтовано, адже «матеріалів, які б підтверджували його антирадянську діяльність не знайдено»⁷. Ухвалою Судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР 16 жовтня 1964 р. постановою Народного комісара внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР від 15 грудня 1937 р. щодо Г. Г. Певного була відмінена, а справа припинена за відсутністю складу злочину⁸. Цікаво, що на запит сина про долю батька, УКДБ при РМ УРСР у Полтавській області 1 лютого 1965 р. видало для ЗАГСу виконавчого комітету Полтавської міської ради депутатів трудящих довідку, ніби Г. Г. Певний помер у місцях позбавлення волі 15 липня 1943 р. від зараження крові. Система все ще приховувала свої злочини.

Життя двох інших братів, Петра і Миколи, у міжвоєнний період було пов'язане з Волинню. Середній брат Петро поринув у політичну діяльність, а Микола присвятив своє життя театру. Петро Певний народився 18 серпня 1888 р. у Полтаві, навчався у Харківському технологічному інституті та Московському університеті. Працював журналістом, був співредактором щоденника «Відродження» у Києві

*Петро Певний – керівник
Волинського українського
об'єднання. 1930-і роки*

⁵ Там само, арк. 21.

⁶ Там само, арк. 28.

⁷ Там само, арк. 33-33 зв.

⁸ Там само, арк. 38.

(1918 р.) та редактором щоденника «Україна» у Кам'янці-Подільському (1919 р.). За участь у Зимовому поході був нагороджений Залізним Хрестом ім. св. Юрія. Після поразки Української революції поселився у Варшаві, редагував часопис «Українська нива». Разом з іншими емігрантами утворив у кінці 1925 р. у Варшаві Українську кооперативу для задоволення економічних і юридичних потреб української спільноти у Польщі, увійшов до складу її Наглядової ради⁹. У 1928 р. Петро Герасимович переїхав до Луцька, активно включившись у політичне життя Волині.

Досить скептично оцінювала діяльність П. Певного більшовицька влада. В інформації VII відділу штабу Українського військового округу до секретної частини ЦК КП(б)У про становище на окупованій поляками території Волині у січні 1929 р. повідомлялося: «Після перенесення «Української Ниви» з Варшави в Луцьк, тираж і вплив її зменшились. Таких достойних людей і не останніх «стовпів» УНР, як Певний (редактор «Ниви») і Богуславський (посол), – «просвіти» не приймають в число своїх членів і т. д.»¹⁰. Однак, період першої половини 30-х років став кульмінацією політичної діяльності Петра Певного. У 1931-1935 рр. він очолював Волинське українське об'єднання, водночас виконував функції радника Рільничої палати на Волині, був головою Товариства імені Лесі Українки, головою українського клубу «Рідна хата», членом ревізійної комісії Товариства імені митрополита Петра Могили. У 1930-1936 рр. обирався послом до польського сейму¹¹.

За своїми політичними вподобаннями Петро Певний належав до поміркованого табору, представники якого висловлювалися за співпрацю з польською владою. Будучи представником унерівської еміграції, він сподівався на нове прочитання Варшавської угоди в умовах «волинського експерименту» Генрика Юзевського. Воеводський відділ безпеки у ситуаційному звіті влітку 1929 р. писав про появу в українському політичному таборі на теренах Волинського воєводства групи П. Певного. Згодом ця група оформилася у нову політичну партію – Волинське українське об'єднання, установчий конгрес якої відбувся 29 червня 1931 р. у Луцьку¹². У Декларації ВУО наголошувалося, що «партія відкидає всі ті моменти, що шкодять польсько-українській приязні чи суверенності Речі Посполитої»¹³. Головою Управи поіменним голосуванням було обрано Петра Певного.

Займаючи лояльну позицію до польської влади і отримавши повне довір'я з боку волинського воєводи Генрика Юзевського, керівники ВУО змогли ста-

⁹ Тризуб. – 1926. – № 16. – С. 27.

¹⁰ Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. – С. 347.

¹¹ Давидюк Р. П. Петро Певний і Волинське українське об'єднання / Р. Давидюк // «Роде наш красний...». Волинь у долях краян і людських документах. – Т. 2. – Луцьк, 1996. – С. 268-271.

¹² Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 5, арк. 12.

¹³ Там само.

ти послами і сенаторами польського парламенту. На виборах 1930 р. Петра Певного обрали послом, після чого він очолив Українську парламентарну репрезентацію Волині. Зберіг Петро Герасимович свій мандат і на наступних виборах 1935 р. Як керівник ВУО, виголошував промови у дусі порозуміння і співпраці з польською владою. Зокрема, на окружному з'їзді ВУО у Володимирі 11 січня 1932 р. у рефераті «Ідеологічний напрямок Волинського українського об'єднання», наголошуючи на шкідливій діяльності Сельробу, він підкреслював, що «українське суспільство здобуде громадянські права, національні і інші лише шляхом легальної боротьби за ці права, узгоджені з правовою системою Польщі»¹⁴.

24 січня 1932 р. у залі українського клубу «Рідна хата» у Рівному, під час окружного з'їзду ВУО, Петро Певний знову стверджував, що «український національний рух існує і може розвиватися лише у тісному контакті з сильною Польською державою»¹⁵. «ВУО вважає українське питання в Польщі за справу, яка не виходить за межі її внутрішньої політики і прагне бачити Річ Посполиту Польську лише великою та сильною державою» – наголошував генеральний секретар у березні 1935 р. на крайовому з'їзді партії у Луцьку¹⁶. Подібне бачення і проурядова позиція представників ВУО наштовхувалися на протидію частини українського суспільства – їх називали «хрунями», звинувачували, що «вони їдять об'їдки з польського столу». Газета «Діло» різко критикувала діяльність Петра Певного: «Не так стоїть справа з штучками Певного. Цей напrawdę розтрощить все українське, обіцяючи перетворити розтрощене українське на регіональне, а властиво – в чуже»¹⁷. Кореспонденти львівського часопису наголошували: «Ми у свій час в «Ділі» ствердили, що розвиток комунізму і сельробізму на північно-західних землях є прямо пропорціональний до розвитку хруніади. Як тільки відгодовується хруніада, зараз же зростає незадоволення і максималізм мас»¹⁸.

Творці ВУО, займаючи проурядову позицію, розраховували не на власні сили, а на допомогу влади, яка, як правило, використовувала їх у проведенні політики державної асиміляції. Волинські проурядові осередки часто створювалися на противагу галицьким, що шкодило західноукраїнському національному рухові. Зберігалось протистояння між легальними українськими політичними силами Волині і Галичини, діяли дві Українські парламентарні репрезентації. На цю тему хтось з послів придумав вислів: «Якби посол Мудрий

¹⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 61, арк. 5.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 11, арк. 29.

¹⁷ Штучкі і штукарі // Діло. – 1931. – 14 червня. – С. 1.

¹⁸ Ендеки, сельроби і хруні // Діло. – 1931. – 13 серпня. – С. 3.

був певний, а посол Певний мудрий, то Мудрий не був би мудрий, а Певний не був би певний»¹⁹.

У середині 30-х років проурядовий табір Волині пережив внутрішню кризу, яка виявилася у кадрових змінах керівництва Волинського українського об'єднання²⁰. У червні 1936 р. Петра Певного було усунуто з посади голови Української парламентарної репрезентації Волині і очільника ВУО та обрано на ці посади Сергія Тимошенка²¹. Після цього Петро Певний пішов у «політичну тінь».

Родина Певних вирізнялася мистецькими талантами, тягою до театру. Особливо яскраво це виявилось у діяльності молодшого з братів – Миколи Певного. Народився він 23 січня 1885 р. у Полтаві, середню освіту здобув у Єлисаветграді, закінчивши торгівельну школу. У 1914 р. став студентом Варшавської політехніки. З початком Першої світової війни пішов на фронт, отримав поранення у руку. Театральну освіту здобув на драматичних курсах Райгофа у Петрограді, до війни працював у різних театральних колективах. У 1918 р. вступив до трупи Московського художнього театру, в тому ж році переїхав до Києва, влаштувався до Українського державного народного театру. Воював у лавах армії УНР, був інтернований в таборі м. Каліш, пізніше переведений до Страдому у Ченстохові, де керував аматорським гуртком.

*Микола Певний –
керівник Волинського
українського театру.
1930-і роки*

У кінці 1921 р. М. Певний на запрошення директора театру та головного режисера М. Садовського, за згодою української та польської комендатур табору, виїхав до Чехословаччини, де став актором театру в Ужгороді.

На Закарпатті він зустрів майбутню дружину Антоніну (Ніну) Машкевич, яка народилася 16 червня 1897 р. у заможній родині в м. Северинівка на Вінниччині, володіла іноземними мовами, мала чудовий голос меццо-сопрано, співала у капелі під керівництвом К. Стеценка і О. Кошиця²². Українська республіканська капела під керівництвом Кирила Стеценка і Олександра Коши-

¹⁹ Szumiło M. *Українська Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928-1939)* / Mirosław Szumiło. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2007. – 325 s. – S. 198.

²⁰ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп.1, спр. 5, арк. 1–12.

²¹ Українська нива. – 29 листопада. – 1936. – № 23. – С. 2–3.

²² [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://zakarpattia.net.ua/Zmi/78016-Rodyna-Pevnykh-Povernennia-i-nebuttia>; <http://kobza.com.ua/ukrajinska-rodyna-surgut/2817-sybirska-batktivshchynyniny-pevnoji.html>

ця була заснована за дорученням С. Петлюри окремим законом УНР від 25 січня 1919 р. для пропаганди української музичної культури за кордоном. Пізніше її учасники створили три окремі хори, з яких одна група концертувала в Іспанії, інша, переїхавши з ЧСР до Польщі, створила у Варшаві Український національний хор, третя осіла в Ужгороді, заснувавши там Товариство «Кобзар», а згодом театр²³. У цьому театрі до 1927 р. працювало подружжя Певних, а Микола Герасимович у 1925–1927 рр. був його директором.

Восени 1927 р. сім'я переїхала до Варшави, де М.Певний влаштувався на роботу у газету «Українська нива», редактором якої на той час був його старший брат Петро. Наступного року редакція часопису і родина Певних переїхала до Луцька. 18 листопада 1928 р. з ініціативи Миколи Певного була організована невелика українська труппа, метою якої було поширення на Волині українського театрального мистецтва. У приміщенні клубу «Рідна хата» у Луцьку актори ставили театральні вистави, проводили репетиції.

Театр відчував потребу в підтримці української громади, що призвело до заснування Волинського українського театрального товариства (ВУТТ), статут якого був затверджений 7 листопада 1931 р., а 3 січня 1932 р. відбулися установчі збори²⁴. Товариство об'єднувало представників української інтелігенції Волині, небайдужих до театрального мистецтва, серед них значною була частка представників наддніпрянської еміграції. Управу Волинського українського театрального товариства очолював сенатор Микола Маслов (*Микола Маслов народився у 1880 р. у м. Лубни на Полтавщині, належав до Української студентської громади Санкт-Петербурга, працював вчителем у Києві та Житомирі, в роки Української революції входив до складу уряду УНР. У 1920 р. разом з родиною емігрував до Польщі. Після переїзду до Луцька працював в окружному земському самоуряді, був адвокатом, сенатором, управителем маєтку Луцького Чеснохрестного православного братства. Заарештований більшовиками у 1939 р., помер на засланні*), його заступником був

*Ніна (Антоніна) Певна –
акторка Волинського
українського театру. 1930-і роки*

²³ [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

²⁴ Держархів Волинської обл., ф. 200, оп. 1, спр. 2, арк. 53.

Олександр Ковалевський, скарбником Олекса Алмазов (Олексій Алмазов народився у 1886 р. у Херсоні. Закінчив реальне училище в Тифлісі та Михайлівську артилерійську школу в Петербурзі, генерал-хорунжий армії УНР. Учасник першого Зимового походу. В 1921 р. – у таборі для військовополонених у м. Вадовиці. У 1926 р. переїхав до Чехословаччини, навчався в Українській академії в Подєбрадах. З 1930 р. проживав у Луцьку, де включився в активну громадську роботу. Помер 13 грудня 1936 р. у Луцьку)²⁵. Отож, троє членів управи ВУТТ були уенерівськими політичними емігрантами і переймалися питаннями розвитку української культури і мистецтва. «Свідомі українці, які прагнуть щоб мистецтво розвивалося якнайліпше і в якнайширших масах і щоб було доступно всім, хто тільки того бажає, подумали утворити Волинське українське театральне товариство. Це товариство поширюється на всю Волинь і має осідок управи у Луцьку. Метою товариства є розвиток українського театрального мистецтва та матеріальна допомога йому. Воно засновує і проводить драматичні гуртки, хори, оркестри і з їх участю влаштовує публічні та приватні вистави, лекції, зібрання. Товариство є чисто національне, має такі ж права як аналогічні товариства у Польщі, бо працює лояльно» – констатовалося в установчих документах товариства²⁶.

Мистецько-драматична секція товариства складалася з двох комісій: студійної у складі режисера М. Орла, декоратора О. Кисличенка і адміністратора П. Барського, та регулямінової у складі Н. Лотоцького, В. Филиповича і М. Ручка. Студійна комісія готувала вистави на різні свята, регулямінова комісія опрацьовувала правильник, який визначав відносини між управою ВУТТ і керуючими органами²⁷. З часом при товаристві виникло чотири секції: – мистецько-драматична (М. Орел), хореографії (О. Бахова), літературно-театральна (Н. Лотоцький), музично-вокальна (О. Колісниченко)²⁸.

ВУТТ отримувало субсидії від воєводського управління та Міністерства релігійних визнань і публічної освіти. Однак, цих коштів не вистачало, тому театр намагався заробляти власними силами, зокрема виставами. Кожна п'єса вимагала довготривалої клопіткої підготовчої праці. За основу репертуару бралися побутові п'єси корифеїв українського театру М. Садовського, І. Карпенка-Карого, історичні п'єси і т. п. Театр ставив вистави: «Сорочинський ярмарок», «Наталка Полтавка», «Ніч під Різдво», «Ой не ходи, Грицю», «Мартин Боруля», «Гетьман Дорошенко», «Ніч на Івана Купала», та інші. У виставах працювали відомі у краї артисти: Н. Певна, З. Галицька, М. Пев-

²⁵ Кучерепа М. ВУО. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.). Монографія / М. Кучерепа, Р. Давидюк. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С. 369, 371.

²⁶ Держархів Волинської обл., ф. 200, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

²⁷ Волинське слово. – 1937. – 25 лютого. – С. 5.

²⁸ Театральне товариство в Луцьку // Волинське слово. – 1939. – 26 лютого. – С. 2.

ний, О. Неделко та ін. Газета «Волинське слово» повідомляла, що «глядач із захопленням приймав гру артистів (мова йшла про п'єсу «Вельможна пані Кочубеїха» – авт.), а Н. Певна, яка грала головну роль, одержала два кошики квітів: від Союзу Жінок і від українських послів Волині»²⁹. У відгуках підкреслювалася добре продумана й витримана на високому художньому рівні режисура М. Певного. «Частіше б були такі вистави. Бо наш театр – це театр високої класи» – робив висновок О. Ковалевський³⁰. У виставі Волинського українського театру на п'ять дій за п'єсою С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла» М. Певний виконував роль Сірка. «Відтворювати роздвоєння душі – це тяжке завдання для актора... Оцю гаму розкалатаної емоціональності Сірка М. Певний переказав нам з великою силою внутрішнього переконання» – відзначали глядачі³¹.

Цілком віддаючись улюбленій справі, М. Певний не боявся експериментувати, зокрема у кінці третього акту вистави «Запорожець за Дунаєм» запровадив балет. «Доводилося чути «Запорожець за Дунаєм» кільканадцять разів з різною обсадою. І не буде пересадою, коли виконавців цієї прем'єри віднесемо до вищої кляси» – відзначалося у відгуках на виставу³².

Громадськість, прихильники українського мистецтва розділилися у ставленні до змісту репертуару театру. Микола Певний визначав головним завданням театру «працю серед українського населення, наповнення його національною свідомістю, пропагування української пісні, думи, звичаїв, одягу, подати йому (населенню – авт.) чисту українську мову, тому і репертуар у нас такий, з яким найлегше підійти до душі українського селянина, тобто головним чином, побутово-історичний»³³. Вибір репертуару Миколаю Певним підтримували члени управи театрального товариства. Так, голова ВУТТ М. Маслов у 1932 р. стверджував: «Ідеологія М. Певного є близькою нам»³⁴. О. Ковалевський у статті, присвяченій 5-річному ювілею ВУТ, писав: «Побутовщина і є силою нашого театру, тією силою, що відрізняє його від театрів інших народів»³⁵. Водночас, на сторінках «Волинського слова» зазначалося: «Український театр перманентно обертається на позиціях служення репертуарові побутовому, а рідше – історичному. Побутова сцена була, є й буде перлиною в українському театральному мистецтві, та все ж це мистецтво не замикається в самій лише

²⁹ Волинське слово. – 1938. – 27 листопада. – С. 2.

³⁰ «Вельможна пані Кочубеїха». Історична драма С. Черкасенка (Рецензія) // Волинське слово. – 1938. – 4 грудня. – С. 4.

³¹ «Про що тирса шелестіла» (рецензія) // Волинське слово. – 1939. – 2 лютого. – С. 3.

³² «Запорожець за Дунаєм» // Волинське слово. – 1939. – 2 лютого. – С. 4.

³³ Загальні збори театрального товариства // Волинське слово. – 1939. – 2 лютого. – С. 5.

³⁴ Держархів Волинської обл., ф. 36, оп. 13, спр. 227, арк. 86.

³⁵ Українська нива. – 1933. – № 42. – С. 1.

побутовщині. Ми її мусимо розуміти, як один з багатьох інших способів і стилів нашої драматичної творчості»³⁶.

У планах на 1939 р. наголошувалось на необхідності збереження існуючого репертуару ВУТ, «бо до європейського типу п'єс людність Волині, яка має 53 % неписьменних, ще не доросла, а відвідуваність побутових та національно-патріотичних вистав висока»³⁷. Однак, Волинський український театр подекуди готував вистави європейських авторів. 21 листопада 1937 р. у Луцьку було зіграно комедію М. Кадельбурга на три дії «Темна пляма». Хоча фабулу взято з німецького життя, але вона була характерною для інших народів. Високо оцінюючи гру артистів і режисера – директора М. Певного, рецензент О. Ковалевський наголошував на важливості доброго перекладу, який зробив Ю. Константинів³⁸.

Театральний сезон зазвичай починався у вересні, коли ставилися п'єси у приміщенні «Рідної хати» Луцька. Волинський український театр часто подорожував³⁹. За шість місяців турне по Волині, з 24 грудня 1936 р. по 28 червня 1937 р., театр відвідав: Горохівський повіт: Берестечко – 6 вистав, 1026 глядачів; Дубенський повіт: Ульбарів – 8 вистав, Варковичі – 5, Вербка – 7, Вовковиї – 11, Мирогоща – 5, Молодаво – 5, Смига – 7, Семидуби – 4, Страклів – 5, разом 57 вистав, 11589 глядачів; Здолбунівський повіт – 2 вистави, 499 глядачів; Кременецький повіт: Вишгородок – 8, Вишнівець – 5, Кременець – 4, Почаїв – 5, Шумськ – 13, разом 34 вистави, 5712 глядачів; Луцький повіт: Олика – 5, Сенкевичівка – 4, разом – 9 вистав, 2169 глядачів; Рівненський повіт: Грушвиця – 7, Глинськ – 4, Клевань – 8, Квасилів – 3, Рівне – 3, разом 25 вистав, 6231 глядачів. Впродовж вищеназваної подорожі ВУТ працював у 6 повітах, де поставив 133 вистави, на яких побувало 27.226 глядачів⁴⁰. У 1938 р. ВУТ об'їхав 23 місцевості, дав 115 вистав, які відвідали 23.400 осіб⁴¹.

Гастролювати по Волині було складно, адже потрібно возити з собою найдрібніші речі. Їздили залізницею, автомобілями, але найчастіше підводами, з огляду на дешевизну такого виду транспорту та відсутність хороших доріг. У листі до Миколи Маслова Микола Певний звітував та одночасно ділився враженнями: «Вчора з Мізоча приїхали до Дермані (граємо у школі),

³⁶ У зачарованому колі (Театральний огляд за 1936 рік) // Волинське слово. – 1937. – 1 січня. – С. 9.

³⁷ Волинське слово. – 1939. – № 4. – С. 5.

³⁸ О. К. «Темна пляма» (рецензія) // Волинське слово. – 1937. – 12 грудня. – С. 4.

³⁹ Степанюк С. Діяльність Волинського українського театру (1928–1939) / С. Степанюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – № 17. – С. 320–326; Миць М. Я. Утворення і діяльність Волинського українського театру (1928 – 1939) / М. Я. Миць // Педагогічний пошук. – 2010. – № 4 (68) // [Електронний ресурс]. – Місце доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pedp/2010_4/68/nayk/myts.pdf

⁴⁰ Подорож Волинського Українського театру по Волині // Волинське слово. – 1937. – 8 липня. – С. 3.

⁴¹ Волинський Український театр // Волинське слово. – 1939. – 9 липня. – С. 2.

де дали дві вистави. У понеділок їдемо до Острога, де пробудемо тиждень. Постарайтесь отримати скоріше гроші, бо на дорогу з Острога до Костополя потрібно 160 злотих та ще артистам. З Мізоча я ледве вибрався, але нас приймали там добре. За зал платили 18 % + 5 зл. за вечір за електроенергію. З Мізоча до Дермані їхали кіньми, дві брички дала гміна. Дорога погана, два рази під нами ламався віз. З Дерманя до Острога теж кіньми треба їхати, але кажуть дорога ліпша»⁴².

Загалом, театр на чолі з М. Певним об'їхав весь волинський терен: побував у 52 місцевостях, дав 1083 вистави, на яких було 197.066 глядачів. Було відіграно 40 п'єс, серед яких драми, комедії, опери, оперетки, як оригінальні українські, так і перекладені з інших мов, 10 історичних п'єс⁴³.

Микола Певний, як керівник театру, добре орієнтувався як в організаційних, так і мистецьких справах, зміг зібрати талановиту трупу. Акторів, музикантів, артистів балету і хору нараховувалось біля 30 осіб. «Не можна оминати згадкою й особливо не підкреслити тяжкої і самовідданої праці директора театру М. Певного й артистів, що незважаючи на різні, часом непереможні перешкоди, на великі невігоди, на мінімальне матеріальне забезпечення, щиро віддають свої сили на користь рідного мистецтва, рідного народу» – писалося на шпальтах місцевої періодики⁴⁴.

На початку 1939 р. театр дав кілька вистав у Луцьку, а з половини лютого, відсвяткувавши Шевченківське свято, виїхав на гастролі по воєводству, починаючи з м. Олики⁴⁵. 21 березня трупа ВУТ під дирекцією М. Певного прибула до Рівного і того ж дня відіграла першу виставу «Вельможна пані Кочубеїха». У Рівному театр затримався на тиждень. Експерти писали: «Підкреслимо високий рівень гри трупи. Це треба завдячувати директорові театру М. Певному, режисерський хист якого відчувається у кожному русі артистів на сцені. На особливу увагу заслуговує Н. Певна. ...Усі зіграні нею ролі не потребують спеціальної уваги, одне лише можна сказати: вони є відіграні натурально»⁴⁶. У 1939 р. ВУТ встиг відвідати такі населені пункти, як Олика, Клевань, Рівне, Тучин, Квасилів, Здолбунів, Глинськ, Варковичі, Молодаво, Дубно, Верба, Почаїв, Вовковиї, Берестечко, Горохів, Локачі, Володимир, Устилуг. ВУТ показав 87 вистав, які відвідали понад 14 тисяч глядачів⁴⁷.

З вересня 1939 р. Волинський український театр планував розпочати новий сезон. Однак надіям керівника театру Миколи Певного не судилося здійснитися. Прихід радянської влади на Волинь у вересні 1939 р. змінив звичний

⁴² Держархів Волинської обл., ф. 200, оп. 1, спр. 1, арк. 76–76 зв.

⁴³ Загальні збори театрального товариства // Волинське слово. – 1939. – 2 лютого. – С. 5.

⁴⁴ Волинський Український театр // Волинське слово. – 1939. – 9 липня. – С. 2.

⁴⁵ Загальні збори театрального товариства // Волинське слово. – 1939. – 2 лютого. – С. 5.

⁴⁶ Волинський Український театр у Рівному // Волинське слово. – 1939. – 16 квітня. – С. 3.

⁴⁷ Волинський Український театр // Волинське слово. – 1939. – 9 липня. – С. 2.

ритм життя. У 1939 р. посол Петро Певний виїхав у Варшаву, кликав з собою меншого брата Миколу, але той сказав: «Я артист, мене чіпати не будуть». Проте, нова влада «шкідливий для народу театр закрила». Миколу Певного арештували і, ймовірно, розстріляли.

*Могила Ніни Певної у селищі Перегребное
Ханти-Мансійського автономного округу (Росія)*

Талановиту актрису Ніну Певну заарештували 21 травня 1941 р. і вислали на спецпоселення⁴⁸. У селищі Перегребное Ханти-Мансійського автономного округу вона прожила до смерті у 1982 р.⁴⁹ Завдяки зусиллям українців, що живуть у Сургуті, членів громади «Українська родина», було створено проект «Загублена в снігах Сибіру», а у 2010 р. передано в Україну документи репресованої української акторки Ніни Певної⁵⁰.

Петро Певний у 1939 р. переїхав до Варшави⁵¹. У січні 1943 р. його заарештувало німецьке гестапо, звинувативши у співпраці з польським підпіл-

⁴⁸ Шульга Зеновія. Родина Певних. Повернення з небуття [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://zakarpattia.net.ua/ukr-news-78016-Rodyna-Pevnykh-Povernennia-i-nebut>.

⁴⁹ [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://tourist.kharkov.ua/phpbb/viewtopic.php?f=10&p=712319>

⁵⁰ Ключковська Ірина. Яку Росію я люблю. «Загублена в снігах. Повернення в Україну» // [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/yaku-rosiyu-yalyublyu>

⁵¹ Сибірська «батьківщина» Ніни Певної [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://kobza.com.ua/ukrajinska-rodyna-surgut/2817-sybirska-batkivshchyna-niny-pevnoji.html>

лям. Лише на початку 1945 р. Петру Герасимовичу вдалося звільнитися. Його дружина Зінаїда Миць померла у грудні 1939 р., сином Богданом опікувався владика Полікарп та хрещений батько Іван Власовський. У кінці 1942 р. при допомозі Степана Скрипника Богдана вдалося переправити до Варшави, де він зустрівся з батьком.

Після війни Петро Певний з сином змогли потрапити до американської зони окупації, опинившись у таборі переміщених осіб. Щоб заробити на прожиття, Петро Герасимович дописував до українських газет, працював у табірній книгарні. У серпні 1951 р. за квотою Українського допомогового комітету батько з сином емігрували до США, поселилися у Нью-Йорку⁵². Помер Петро Певний у США в 1957 р., похований на Українському цвинтарі св. Андрея у Бавнд Бруці. Його син Богдан, успадкувавши талант родини Певних, став відомим у світі своїми мистецькими працями. Сьогодні його справу продовжують діти.

⁵² [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://tourist.kharkov.ua/phpbb/viewtopic.php?f=10&p=712319>

ЛАВРЕНТІЙ СЕРВЕТНИК

У вересні 1939 р. Західна Україна з її понад семимільйонним населенням була включена до складу СРСР, а 4 грудня Указом Президії Верховної Ради СРСР на новоприєднаних землях було встановлено новий адміністративно-територіальний поділ, замість чотирьох воєводств створено шість областей. Одночасно розбудовувався партійний, радянський та карально-репресивний апарат. Радянська управлінська система нав'язувалася в краї без будь-яких суттєвих змін порівняно з СРСР.

Головними елементами цієї системи стали каральні органи. Згідно наказу наркома внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії від 6 листопада 1939 р. «Про організацію органів НКВС Західної України» та «Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами» в західних областях створювалися управління НКВС. На регіон було поширено компетенцію позасудових органів, військових трибуналів, розширювалася мережа тюрем. У грудні 1939 р. на Рівненщині діяло три в'язниці – у Рівному, Дубні та Острозі, а у серпні 1940 р. з'явилася ще одна у обласному центрі. З метою встановлення суцільного контролю за населенням, Раднарком СРСР 30 грудня 1939 р. прийняв постанову про проведення паспортизації у західних областях України, а 14 квітня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ про реєстрацію актів громадянського стану в краї, за яким у священників вилучалися церковні книги¹.

Розпочалися арешти, які торкнулися керівництва та діячів західноукраїнських легальних політичних партій, громадських активістів. У 1939 р. були заарештовані волинські послы до польського сейму Микола Маслов, Микита Бура, Олександр Ковалевський, Самійло Підгірський, активіст церковного та громадського руху Арсен Річинський. Зокрема, Арсен Річинський був заарештований 20 жовтня 1939 р. Володимир-Волинським міськвідділом НКВС і засуджений Особою нарадою при НКВС СРСР у травні 1942 р. за статтею 54-3 КК УРСР на 10 років таборів². Безслідно зникли активні громадські діячі Рівного – багатолітній директор гімназії Яків Бичківський, активний просвітянин Теодор Довгалюк, організатор «Пласту» Степан Степанюк³.

Карально-репресивна машина почала набирати оберти. Лише за один рік – з осені 1939 до осені 1940 р. – було репресовано майже 10% населення Західної України⁴. Переслідувалися всі, хто не вписувався у нову радянську

¹ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – У 2 кн. – Кн. 1 / І. Г. Білас. – Київ : Либідь, 1994. – 432 с. – С. 123.

² Кучерепа М. Волинське українське об'єднання / М. Кучерепа, Р. Давидюк. – С. 373.

³ Поліщук Я. Рівне. Мандрівка крізь віки / Я. Поліщук. – Рівне, 1998. – С. 146.

⁴ Парсаданова В. С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Беларуси в 1939-1941 гг. / В. С. Парсаданова // Новая и новейшая история. – 1989. – № 2. – С. 26-44. – С. 39.

систему. Позицію українських політичних діячів, які залишилися в краї після 17 вересня 1939 р. найкраще передав західноукраїнський композитор Станіслав Людкевич: «Нас визволили, і нема на те ради»⁵.

25 липня 1940 р. третім відділом Управління державної безпеки УНКВС у Рівненській області був заарештований колишній волинський посол до польського сейму Лаврентій Серветник⁶. На момент приходу Червоної армії на Рівненщину він завідував медичним пунктом у с. Стидин Деражненського району. Мав сім'ю, дружина Олена Василівна була директором місцевої школи, 22-літня дочка Аліна працювала у м. Костополі, а син Валентин вчився у Львівському університеті.

Народився Лаврентій Якович Серветник у 1888 р. у с. Клевань Рівненського повіту Волинської губернії за одними даними у сім'ї службовця⁷, за іншими – у родині безземельного ткача⁸. У 1905-1909 рр. вчився у Житомирській фельдшерській школі, після чого працював за спеціальністю у с. Ляхівці Острозького повіту. З 1910 по 1913 р. служив у царській армії у чині фельдшера 127 піхотного полку в м. Рівне. Будучи на фронті, зблизився з українською партією соціалістів-революціонерів (есерів), яка мала значний вплив у тодішньому українському середовищі. Часто відвідував збори прихильників і членів партії, читав літературу, належав до гуртка з вивчення політичних проблем, був учасником диспутів, які, як правило, відбувалися нелегально⁹. Початок Української національно-демократичної революції вплинув на життя Лаврентія Серветника, як і інших людей його покоління. За даними польського дослідника М. Шуміла, Серветник працював у Міністерстві здоров'я і суспільної опіки УНР¹⁰.

У 1919 р. Лаврентія Яковича заарештували за підозрою участі у антирадянському повстанні, яке очолив прихильник Симона Петлюри Юхим

Лаврентій Серветник – посол до польського сейму. Кінець 1920-х років

⁵ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Ярослав Грицак. – К., 2000. – С. 215.

⁶ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 960, арк. 6-7.

⁷ Там само.

⁸ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928 – 1939). S. 71.

⁹ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 960, арк. 42-44.

¹⁰ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP. S. 78.

Степанович, уродженець с. Велика Любаша. Загін прийшов з боку м. Дубровиці. Повсталі зайняли м. Костопіль і утримували його під своїм контролем три дні, роззброївши робітничу міліцію, створили власний суд. Після цього загін Степановича направився у Тучинську волость для об'єднання з іншими силами та підготовки наступу на м. Рівне. Серветник виконував функції начальника санітарної частини названого загону. Виступ був придушений частинами Червоної армії, які прийшли з Рівного¹¹. Ю. Степановича у 1919 р. розстріляли, а Л. Серветника звільнили, з огляду на те, що він врятував життя матроса Шведова, про що останній повідомив більшовицьким органам влади¹².

Після підписання Ризького мирного договору й встановлення на Західній Волині польської влади, Л. Серветник спочатку осів у с. Клевань, де працював фельдшером. З 1923 по 1927 р. перейшов на таку ж посаду в Бабинський цукровий завод. З 1927 по 1928 р. був роз'їзним агентом при шведській сепараторній фірмі, на той час оселився у м. Костополі. Будучи членом ревізійної комісії Рівненського сеймику, Серветник викривав зловживання у повітовому відділі¹³.

Лаврентій Серветник відзначився громадською діяльністю: його заслугою стала організація українського хору в Костополі¹⁴; у 1926 р. став одним із засновників кооперативу «Поміч». У кооперативній роботі налагодив співпрацю з представниками уенерівської еміграції, зокрема, лікарем Петром Рошинським, Василем Бондарчуком та іншими наддніпрянцями, які жили в Костополі. Пізніше Серветника звинувачували у зв'язках з уенерівською розвідкою, зокрема у переправленні на територію СРСР, мешканця м. Рівного, Дубину, звідки той не повернувся¹⁵. Серветник подібні звинувачення відкидав¹⁶. Іван Дубина був секретарем рівненського повітового товариства «Просвіта». За рішенням волинського воєводи був відправлений до Корця для вислання за межі Польщі. Однак радянські прикордонники повернули його назад. Кілька разів просвітянина перекидали то на один, то на інший бік кордону. Це тривало три тижні, хоча староство мало телеграму від міністерства внутрішніх справ про перегляд справи. 4 травня прикордонна служба, ніби випадково, його вбила. Українські посли відправили запит у сейм для розслідування цього випадку. Проте винуватці не були покарані¹⁷.

¹¹ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 960, арк. 15.

¹² Там само, арк. 59.

¹³ Боровик. Місцеве життя // Дзвін. – 1923. – № 32. – 3 листопада. – С. 3.

¹⁴ Там само, спр. 721.

¹⁵ Там само, арк. 47.

¹⁶ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 960, арк. 19.

¹⁷ Савчук Б. Волинська «Просвіта». С. 96-97.

Переймався Л. Серветник проблемами української уенерівської еміграції. Ще у березні 1924 р. він увійшов до складу Українського громадянського комітету допомоги українській еміграції, утвореного у м. Рівному з ініціативи колишнього отамана армії УНР Володимира Оскілка. У зібранні брало участь 60 мешканців Рівного та повіту, зокрема представники інтернованих українців, які працювали на цукроварнях Бабина і Шпанова. Присутні наголошували на необхідності закладання кооперативів і торговельних спілок для допомоги українським емігрантам¹⁸.

За участі Л. Серветника було відкрито читальню у Костополі, проводився збір коштів на спорудження пам'ятника загиблим петлюрівським солдатам. Під час відкриття цього пам'ятника Серветник виступив з національною промовою¹⁹.

Діяльність уенерівської еміграції на терені Волинського воєводства активувалася у зв'язку із травневим переворотом 1926 р., коли до влади в Польщі повернувся Ю. Пілсудський. Новий уряд оголосив про зміну національної політики і приступив до здійснення федералістської програми. На Волині нову національну політику уособлював воєвода Ян Генрик Юзевський, затверджений на цій посаді 30 червня 1928 р.²⁰

У цей час у Польщі проходили чергові парламентські вибори 1928 р., які відрізнялися від попередньої виборчої кампанії участю політичних партій Східної Галичини. Крім того, активно йшов процес як реорганізації, так і формування нових політичних сил. Передвиборча кампанія 1928 р. була дуже гострою, кожна партія претендувала на виключне право представляти інтереси свого народу, поширювалося багато агітаційних матеріалів, відозв, плакатів, використовувалася преса.

Вибори проходили в умовах тиску та фальсифікацій з боку польської влади. Відбувалися арешти українських політичних діячів, зокрема було ув'язнено керівника УСРП на Волині Семена Жука, члена Сельробу Максима Чучмая та інших²¹. 13 лютого 1928 р. на вічі у с. Деражне Л. Серветник виголосив промову, закликаючи присутніх брати владу у свої руки, ділити між собою землю, за що був арештований і покараний судом у Костополі²². 4 квітня 1928 р. під час першої сесії сейм прийняв рішення про припинення кримінального переслідування послів, серед них і Серветника²³.

¹⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 6, арк. 6.

¹⁹ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 960, арк.60.

²⁰ Kesik J. Zaufany Komendantanta : Biografia polityczna Jana Henryka Jozewskiego... – S. 63.

²¹ Зайцев О. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 року / О. Зайцев // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність – Львів, 1995. – Випуск 2. – С. 181-182.

²² Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 29, арк. 246.

²³ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP. S. 97.

Напередодні виборів активісти УНДО проводили переговори з представниками білоруських, єврейських, німецьких політичних угруповань, а також загітували діячів Сельсоюзу до спільного Блоку національних меншин (БНМ). У лютому 1928 р. було утворено Центральний український виборчий комітет Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, до складу якого, серед інших, увійшов Лавр Серветник²⁴. На вибори БНМ йшов за списком № 18, окремо йшли Сельроб – за списком №8, Сельроб-лівиця – № 19, УСРП разом з Українською соціалістичною групою (УСГ) «Вперед» – № 22, проурядово налаштовані українські політичні сили приєдналися до Безпартійного Блоку співпраці з урядом (BBWR) – список № 1. Слідчий поліцейного відділу Рівненського повіту 18 липня 1928 р. інформував повітового старосту: «Перед виборами до Сейму і Сенату члени УНДО на терені Рівненського повіту створили блок, до складу якого увійшли члени УНДО, колишнього Сельсоюзу і безпартійні українці та проводили передвиборчі акції під № 18»²⁵.

Лаврентій Серветник 19 серпня 1928 р. брав участь у зібранні членів УНДО у Рівному, але у першій половині вересня оголосив декларацію як член Сельсоюзу²⁶. На той час він симпатизував цій політичній організації українського селянства, утвореній 17 серпня 1924 р. у Холмі. Аналізуючи політичні погляди названої партії, польські чиновники зауважували, що «відношення Сельсоюзу до Польської держави – невизначене, ставлення до Радянської Росії – вичікувальне. Мета – незалежна Українська держава, устрій – робітничо-соціалістичний, проведення аграрної реформи без відшкодування»²⁷.

Програма партії була вміщена в газеті «Наше життя»²⁸. Партія мала значний вплив на населення Волині, Полісся, Холмщини, адже на 1925 р. організаційна партійна мережа поширилася на 14 окружкомів²⁹. Активістами Сельсоюзу були Максим Чучмай, Андрій Братунь, Сергій Козицький, Степан Маківка, Павло Васиньчук, Сергій Назарук. Всі вони під час виборів 1922 р. були обрані послами до польського сейму³⁰.

У 1926 р. Сельсоюз об'єднався з партією Народна воля у нову організацію Сельроб. Об'єднання відбулося не з ініціативи цих партій, а завдяки посередницькій ролі радника повноважного представництва СРСР у Варшаві М. Лебединця, який налагоджував контакти між Виконкомом Комінтерну та урядом УСРР, з одного боку, та КПЗУ, Сельсоюзом і Народною волею, з

²⁴ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 237, арк. 387-388.

²⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1274, арк. 5.

²⁶ Там само, арк. 7 зв.

²⁷ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 19, арк. 31.

²⁸ Наше життя. – 1924. – № 33. – 25 серпня.

²⁹ Сизоненко Г. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання / Галина Сизоненко. – Львів, 1971. – 176 с. – С. 40.

³⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 20.

іншого. З огляду на контроль і тиск ззовні, об'єднання різних за рівнем організаційного розвитку та ідеологією партій не було стійким, що засвідчив наступний розкол Сельробу³¹. Пізніше частина діячів відновила Сельсоюз, хоча вплив партії значно ослаб.

Парламентські вибори 1928 р. на Волині завершилися перемогою BBWR, який здобув 10 з 16 посольських мандатів і 4 з 5 сенаторських, решту голосів отримали Сельроб, БНМ і УСРП. Поза BBWR депутатами на Волині стали двоє: Л. Серветник і П. Васиньчук від Сельсоюзу. Вони приєдналася до 23 депутатів, членів УНДО, які утворили у сеймі II каденції Українську Парламентарну Репрезентацію. Однак ця співпраця зводилася лише до спільного голосування і підписання інтерпеляцій³².

Обрання Лаврентія Серветника послом спричинило його переїзд на період депутатської роботи до м. Рівного. Хоча він продовжував їздити селами Костопільського повіту, де проводив небагатолюдні зібрання у приватних помешканнях³³. Особливу увагу посол надавав вирішенню земельного питання, що було надзвичайно актуальним для жителів краю, адже переважну більшість українців Волині складали селяни. З ініціативи Серветника порушувалися культурно-освітні, релігійні проблеми. Виступаючи під час дискусій у сеймі, він сказав, що на Волині фактично не існує української школи, «єдиною опікою огортаються регіональні інституції, до яких впихають людей. Хочуть нас відгородити китайським муром від братів зі Східної Галичини. Скажу на те словами пана міністра (йдеться про Г. Юзевського – авт.), висловленими на бюджетній комісії: «Ви того не діждете»³⁴.

Гучною на Волині стала справа, пов'язана з відзначенням Рівненською гімназією у театрі Зафрана Шеченківських днів 11 березня 1930 р. На завершення концерту хор мав виконати «Єще Польська не згінела», але у залі зазвучав український національний гімн «Ще не вмерла Україна». Присутній на урочистостях староста наказав замкнути всі двері і спровадив до зали поліцію, яка почала арештовувати людей. «Колишній посол Серветник, який недавно втратив мандат у Луцькому окрузі, був закутий у кайданки на вимогу старости. Поліція біла його прикладом, хоча поряд плакали його неповнолітні діти, які були присутні на концерті» – писала газета «Діло»³⁵. Крім Серветника, було заарештовано 192 особи, серед них учні гімназії.

³¹ Соляр І. «Сельроб»: від створення до розколу (1926–1927 рр.) / І. Соляр [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/SocGum/Nikp/20062007/Soliar.pdf>

³² Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928 – 1939). S. 54 – 55.

³³ Szumiło M. Wiece sprawozdawcze posłów i senatorów Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w latach 1928-1929 / Mirosław Szumiło // Wschodni rocznik humanistyczny. – 2007. – Tom IV. – S. 255-269. – S. 264.

³⁴ Діло. – 1930. – 11 лютого. – С. 5.

³⁵ Там само. – 23 березня. – С. 3.

Судова розправа над учасниками Шевченківського свята у Рівному тривала чотири дні і завершилася засудженням Степана Семенюка на 3 місяці, Христинюка на 6 місяців, Рацюка і Зінчука на 2 місяці. Крім того, вони мали відшкодувати судові витрати. Л. Серветника звільнили на наступний день³⁶. У зв'язку з цим газета «Громадський голос» закидала колишньому послу, що він видав старості своїх політичних противників, посилаючись при цьому на слова польського чиновника³⁷. Серветник у відповідь надіслав спростування. Крім цього, на його користь свідчили Пекарський і Бульба. Газета «Діло» також вступилася за Серветника, вважала подібні звинувачення посла радикальними засобами передвиборчої діяльності³⁸.

Серветник намагався підтримувати українські громадські організації. Так, комендант слідчого відділу повітового відділення 19 жовтня 1928 р. повідомляв рівненського старосту, що через послів-українців Власовського і Серветника отримувала субсидії організація «Пласт», відбувалося зібрання пластунів у Рівному, Олександрії і Клевани³⁹. З 1929 по 1933 р. Л. Серветник виконував функції віце-бургомістра (заступника керівника міського самоуправління) у м. Костопіль.

17 лютого 1930 р. суд розглянув питання про скасування результатів виборів до сейму в окрузі Луцьк – Рівне та до сенату у Волинському воєводстві. Згідно рішення суду окремі послы втрачали свої мандати, серед них Лаврентій Серветник, Іван Власовський та інші⁴⁰.

У травні-липні 1930 р. були призначені додаткові вибори до сейму та сенату Польщі. Серветник проводив надзвичайно активну передвиборчу діяльність: 6 квітня 1930 р. був на передвиборчому вічі у с. Межирічі, на яке прибули біля 400 людей⁴¹, 8 і 9 травня 1930 р. брав участь у вічах, які проводилися у селах Злазне, Головин, Берестовець, 11 травня – у селах Борщівка, Малі Селища, Мала Любаша, 12 травня 1930 р. – у с. Голубне, 13 травня – у с. Малі Бистричі, 14 травня – у селі Велике біля Людвиполя⁴².

Додаткові вибори до сейму проходили в окрузі Луцьк – Рівне – Костопіль 18 травня 1930 р.⁴³. За їх результатами Лаврентій Серветник був обраний послом зі списку № 18 по Луцькій окрузі, Іван Власовський по списку № 22⁴⁴.

³⁶ Там само. – 1930. – 4 травня. – С. 5.

³⁷ Рівненський процес і здемаскування п. Серветника // Громадський голос. – 1930. – 10 травня.

³⁸ Діло. – 1930. – 18 травня. – С. 3.

³⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1275, арк. 21.

⁴⁰ Діло. – 1930. – 19 лютого. – С. 4.

⁴¹ Там само. – 4 травня. – С. 3.

⁴² Там само. – 21 травня. – С. 3.

⁴³ Там само. – 14 травня. – С. 3.

⁴⁴ Там само. – 25 травня. – С. 1.

Проте новообрані послы не встигли навіть скласти присягу, оскільки 30 серпня 1930 р. Ю. Пілсудський розпустив парламент і призначив нові вибори до сейму на 16 листопада і до сенату на 23 листопада⁴⁵. На новопризначених виборах на Волині переміг провладний BBWR. Лаврентій Серветник не увійшов до сейму⁴⁶.

У другій половині 30-х рр. ХХ століття Серветник переорієнтувався на співпрацю з діячами ВУО, партією, котра намагалася втілити у життя ідею українсько-польської співпраці, та виникла з ініціативи волинського воєводи Генрика Юзевського. У 1937 р. Лаврентій Серветник був учасником з'їзду ВУО. У своєму виступі він зазначав: «Присутність на з'їзді пана міністра (воєводи Г. Юзевського – авт.) свідчить, що наша організація – ВУО – проводить працю конструктивну, для держави корисну, а тим часом підрядні чинники роблять цій праці всякі перешкоди на місцях... Вже за 30-40 кілометрів углиб від центру робляться страшні, неможливі речі, про які я поговорю з президією з'їзду, але на з'їзді виголошувати не буду. Отже, ставлю внесок, щоби з'їзд рішуче виступив з проською до пана міністра, щоби всі ті перешкоди було усунуто»⁴⁷.

На основі виступу Лаврентія Серветника на крайовому з'їзді ВУО лідер партії Сергій Тимошенко склав доповідну записку на ім'я волинського воєводи Генрика Юзевського «Про неправомірні дії службовців щодо членів ВУО 8 грудня 1937 р.»⁴⁸. У доповідній записці вказувалося, що поштою на адресу Серветника було надіслано посилку з нелегальною літературою та інструкціями ОУН, яку він відніс до поліції та вимагав скласти протокол. Саме у поліції Серветник довідався, що надіслання пакунку мало провокаційне значення і було справою рук коменданта постерунку Сцісловського.

Справа з посилкою, виступ Л. Серветника на з'їзді ВУО, його посольська діяльність згодом зацікавили слідчих органів НКВС, про що свідчили багатогодинні допити. Під час арешту та обшуку у Лаврентія Яковича були вилучені журнали «За соборність» за 1932 р. та «Культурне життя» за 1939 р. Згідно постанови заступника начальника відділу УНКВС у Рівненській області від 19 грудня 1940 р. ці журнали були знищені шляхом спалення⁴⁹.

Після арешту колишнього волинського посла польського сейму утримували у Рівненській в'язниці. У вересні 1940 р. оперуповноважений 3-го відділу УДБ УНКВС у Рівненській області склав постанову про продовження ведення

⁴⁵ Там само. – 2 вересня. – С. 1.

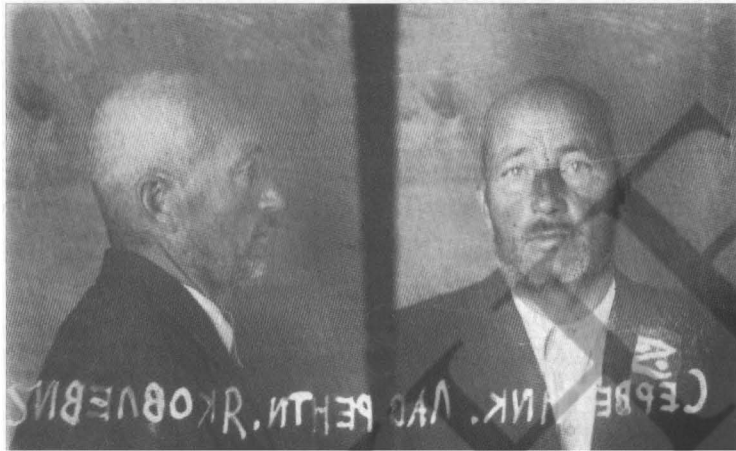
⁴⁶ Там само. – 21 листопада. – С. 2.

⁴⁷ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр.19, арк. 51.

⁴⁸ Там само, арк. 75.

⁴⁹ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 960, арк. 10-11.

слідства на 1 місяць, до 26 жовтня 1940 р., а пізніше звернувся з таким поданням повторно, після чого слідство тривало до 11 грудня 1940 р.⁵⁰. Під час тривалих допитів працівники органів НКВС ставили Л. Серветнику питання, пов'язані з його громадською та політичною діяльністю. Під час слідства посол своєї провини не визнав.

*Лаврентій Серветник після арешту органами НКВС.
Літо 1940 р.*

Особою нарадою при НКВС СРСР 29 березня 1941 р. Лаврентія Серветника було звинувачено як «соціально-небезпечний елемент» та винесено постанову: ув'язнити у виправно-трудоному таборі терміном на вісім років⁵¹. Як склалася подальша доля одного з українських послів періоду Другої Речі Посполитої, залишається поки-що невідомим. У кримінальній справі про це відомостей немає. Відомо, що після того, як у 1941 р. Л. Серветника репресували, його сім'ю вислали до Сибіру. У їхній квартирі проживала колишня хатня працівниця на ім'я Катерина. У січні 1945 р. у цю квартиру поселили Анастасію Самчук, яку після війни заарештували як учасницю УПА⁵².

Згідно із статтею 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про додаткові заходи з відновлення справедливості стосовно жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і початку 50-х років» від 16 січня 1989 р. Лаврентій Якович Серветник був реабілітований. Висновок у справі ухвалений прокуратурою 21 грудня 1989 р.

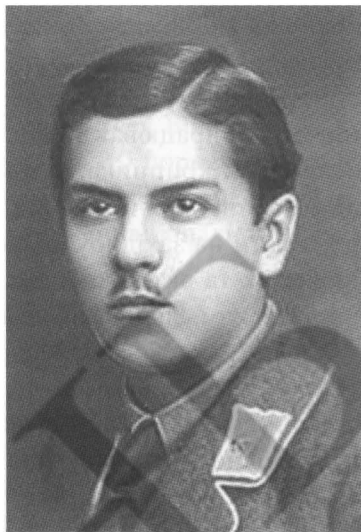
⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само, арк.129.

⁵² ГДА СБУ, Рівне, ф. П., спр. 5561.

СТЕПАН СКРИПНИК

Участь в армії Української Народної Республіки, робота у кооперації, самоврядуванні, опіка церковно-релігійними справами, депутатство у сеймі, партійна діяльність у складі ВУО, боротьба у роки німецької окупації, перебування у в'язницях, еміграція, обрання архієпископом, митрополитом Української православної церкви – все це було у житті Степана Скрипника, більш відомого як патріарх Української автокефальної православної церкви Мстислав. Насиченою подіями була «волинська» сторінка його біографії, що припала на міжвоєнний період.

Степан Скрипник – старшина армії УНР

Народився Степан Скрипник 10 квітня 1898 р. у Полтаві, у цьому місті провів дитячі та юнацькі роки. Його батько Іван походив зі старовинного козацького роду, а мати Маріанна була рідною сестрою Симона Петлюри.

Бажаючи, щоб офіційна російська школа не вплинула негативно на розвиток дитини, батьки послали його до пансіону і приватної гімназії В. Шевелева, що була в Полтаві школою, де вчилися діти свідомих українських родин. Після закриття цієї школи у 1913 р. (через участь учнів у святі на честь Івана Котляревського), батьки перевели сина до Першої державної гімназії, яку юнак залишив у 1916 р. Будучи учнем, він брав участь у роботі таємного «Гуртка українських середньошкільників у Полтаві», що під проводом П. Чижевського і П. Ризенка проводив національну роботу¹.

У 1916 р. С. Скрипник опинився у козачій офіцерській школі в Оренбурзі. До виру політичного життя його захопила Українська національно-демократична революція: служив у лавах армії УНР, був старшиною Першого кінного полку імені К. Гордієнка та Кінного полку імені М. Залізняка. Після відмови скласти присягу гетьману Павлу Скоропадському, у липні 1918 р. Степана Скрипника, разом з Симоном Петлюрою, полковником Капканом та іншими, було заарештовано. Він перебував в одиночній камері Лук'янівської в'язниці. Вийшовши на волю під час антигетьманського повстання, Скрипник повертається до полку «славних гордієнківців», який заново організували у Кременчуці. Пізніше перебував на штабній роботі, був старшиною для доручень при штабі Залізничного корпусу та при командуючому Північно-західним

¹ Волинське Слово. – 1938. – 6 листопада. – С. 2.

фронтом. У 1919 р. отримав поранення. З осені 1919 р. – вартовий старшина при Ставці Головного отамана військ УНР. У 1920 р. кілька разів виїздив за кордон як дипломатичний кур'єр².

Після поразки революції Скрипник переїхав на Волинь і влаштувався на роботу у повітовий Союз кооперативів у Кременці. Існують дані, що він певний час співпрацював з УНП Володимира Оскілка³. У 1922 р. польська поліція вислала С. Скрипника, разом з іншими емігрантами (В. Біднов, І. Романченко), з Волині. Причиною стала заборона українським політичним емігрантам проживати на західноукраїнських землях, відсутність у них польського громадянства та активна громадська робота. Скрипнику вдалося переїхати до Галичини, у м. Заліщики, де він продовжив роботу в кооперації.

Після травневого перевороту Ю. Пілсудського у Польщі повертаються до «федералістської програми», в рамках якої з 1928 р. проводився «волинський експеримент» Генрика Юзевського. Метою воєводи було створення в регіоні своєрідного анклаву польсько-українського співжиття, що ґрунтувався на ягеллонських традиціях та «ідеології 1920 р.» (Варшавська угода Петлюра-Пілсудський 1920 р. – авт.)⁴. Генрик Юзевський демонстрував прихильне ставлення до петлюрівців, як колишніх союзників. Степан Скрипник, поряд з іншими представниками унерівської політичної еміграції, «приступили до ідеї польсько-української співпраці із захопленням... На далеких обрїях прометеїзму з'явилися нариси незалежної України – і вже за це належала воєводі підтримка»⁵. Він повернувся на Волинь, поселився у м. Кременці, працював у сільському та міському самоуряді, брав активну участь у громадській роботі. У 1927 р. С. Скрипник закінчив курси гмінних урядовців. Після навчання на курсах при Вільному університеті у Варшаві у 1929 р. влаштувався на роботу писарем Рівненської гміни⁶.

З цього часу Степан Скрипник мешкав у м. Рівному. Десятиліття його проживання у цьому місті позначилося винятково активною громадською працею. Він тричі обирався послом до польського сейму, став ініціатором утворення багатьох товариств. Серед них «Українська школа», що допомагала місцевій українській гімназії, учням з незаможних родин⁷, Українське літературно-артистичне товариство імені Лесі Українки в Рівному, де він був

² Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 2, спр. 2454., арк. 3.

³ Смирнов А. Мстислав (Скрипник) : громадсько-політичний і церковний діяч 1930-1944 / А. Смирнов. – Київ : Смолоскип, 2008. – 326 с. – С. 60.

⁴ Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego... S. 121.

⁵ Сивицький М. Записки сірого волиняка / М. Сивицький. – Львів : Видавництво оо. Василян, 1996. – 376 с. – С. 64.

⁶ Українська нива. – 1929. – Ч. 28. – С. 4.

⁷ Волинське Слово. – 1938. – 6 листопада. – С. 2.

скарбником⁸, Українське спортивне товариство «Горинь»⁹, Товариство аматорів української пісні «Рівненський Боян»¹⁰. Скрипник входив до складу ради Волинського союзу сільської молоді у Рівному¹¹. Зауважимо, що названі організації не завжди проводили продуктивну роботу, однак заявляли про лояльність до влади, тому переважна частина українців краю лише придивлялася до їх діяльності. У поліційних звітах засвідчувалося: «Ідея Волинського союзу сільської молоді з своїми вічними конкурсами телят і поросят і зі своєю тьм'яною і нещирою національною політикою не імпонувала польській молоді. Натомість українська молодь захоплена ідеологією націоналістичною та ідеями інтернаціоналу»¹².

Проявом українського проурядового руху стало утворення у Рівному клубу «Рідна хата», що пропагував ідеологію українсько-польського співжиття у рамках польської державності¹³. Організаційне зібрання відбулося 8 квітня 1931 р., а новообрану управу очолив Степан Скрипник. В урочистому відкритті «Рідної хати» взяли участь біля 250 осіб, переважно українська інтелігенція міста. Степан Скрипник наголошував, що «основне завдання «Рідної хати» плекати культуру і національну свідомість та поширювати ідею взаємного співжиття з польським народом»¹⁴.

Посол Скрипник сприяв видавництву часопису «Сонечко», призначеного для дітей, який виходив у 30-х роках. Редагував журнал Андрій Вівчарук (народився у 1900 р. у с. Тишківці на Станіславщині, вояк УГА, у 1926 р. закінчив вищі вчительські курси у Варшаві¹⁵), а після нього Петро Зінченко (народився в Полтаві 1893 р., студіював у Художній академії (1917) і на режисерському відділі Драматичної школи ім. Лисенка (1918), працював у київських видавництвах як ілюстратор книг¹⁶). А. Вівчарук і П. Зінченко у міжвоєнний період вчителювали у Рівному. Степан Скрипник, разом Данилом Ковпаненком, Яковом Бичківським, Василем Семенівим, Болеславом Пеховичем, входили до складу редакції журналу «Сонечко»¹⁷.

Посол Скрипник був симпатиком Українського мистецького гуртка «Спокій». Гурток був самоокупний, не користувався жодними субсидіями, жив за

⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 45, арк. 26 зв.; ф. 30, оп. 18, спр. 2125, арк. 14.

⁹ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 74, арк. 47 зв.

¹⁰ Там само, ф. 479, оп. 1, спр. 1, арк. 7-7 зв.

¹¹ Там само, спр. 5, арк. 1.

¹² Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego. – S. 123.

¹³ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 56, арк. 212 зв.

¹⁴ Там само, арк. 219.

¹⁵ Там само, ф. P-2771, оп. 2, спр. 3250, арк. 14 зв., 15.

¹⁶ Там само, ф. P-280, оп. 1, спр. 12, арк. 25.

¹⁷ Там само, ф. P-2771, оп. 2, спр. 3250, арк. 14 зв., 15.

рахунок членських внесків, вистав, продаж, пожертв. Серед людей, які підтримували гурток матеріально, були митрополит Андрей Шептицький, професор Роман Смаль-Стоцький, доктор Юрій Липа, доктор Левко Чикаленко та посол Степан Скрипник¹⁸.

Політичне життя на Волині активізувалося напередодні парламентських виборів. С. Скрипник увійшов до складу Українського громадянського комітету у Ковелі, утвореного у 1927 р., був одним з організаторів Українського господарського об'єднання (УГО), що виникло 15 січня 1928 р. у Луцьку. Пізніше УГО приєдналося до Безпартійного блоку співпраці з урядом (BBWR) (політичне угруповання, утворене з метою об'єднання прибічників Юзефа Пілсудського – авт.). Під час передвиборчої кампанії Скрипник працював секретарем Кременецького повітового комітету BBWR, виявляючи прихильність до ідеї польсько-українського співжиття, яку декларувала влада.

Знаменним для Скрипника став початок 30-х рр.: у 1930 р. він закінчив Вищу школу політичних наук у Варшаві і був обраний послом до польського сейму від BBWR¹⁹. Після виборів увійшов до Української парламентарної групи Волині, що налічувала 6 послів та 2 сенаторів (П. Певний, М. Тележинський, М. Бура, С. Скрипник, В. Серафимович, Є. Богуславський та сенатори М. Маслов та І. Гловацький)²⁰. Вдалося йому пройти до парламенту і на наступних виборах: у вересні 1935 р. по Кременецько-Дубенському, а у 1938 р. по Луцько-Горохівському округу. Скрипник був обраний секретарем Української парламентарної репрезентації Волині. У сеймі III-IV скликання працював у різних комісіях: адміністративній, у справах самоврядування, освітній, комісії закордонних справ, бюджетній, правовій²¹.

Будучи представником уенерівської еміграції, Скрипник намагався використати парламентську трибуну для захисту її інтересів. Так, 12 березня 1932 р. він закликав уряд підтримати звернення колишніх вояків армії УНР та зрівняти їх у правах з польськими військовими ветеранами²². Проте подібні заклики ігнорувалися польською владою і переважна частина колишніх українських вояків перебувала у надзвичайно важкому матеріальному становищі, адже до проблем з роботою додавалися проблеми зі здоров'ям: давалися ознаки старі рани.

Успіх у парламентських виборах визначила прихильність Скрипника до ідеї польсько-українського порозуміння і належність до ВУО. У програмній

¹⁸ Тризуб. – 1931. – № 33. – С. 28.

¹⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 49, арк. 36 зв.

²⁰ Держархів Волинської обл., 25/4, Wołyń, czerwiec 1937.

²¹ Смирнов А. Мстислав (Скрипник) : громадсько-політичний і церковний діяч. – С. 63.

²² Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP (SSS) 67 posiedzenie z dnia 12 marca 1932 r. t 32-33.

Декларації ВУО, утвореного 29 червня 1931 р. у Луцьку²³, наголошувалося на лояльності партії до Другої Речі Посполитої та декларувалося прагнення розвивати національну самосвідомість волинян. При підтримці місцевої адміністрації швидко розбудовувалася партійна структура у всіх повітах воеводства. До складу округової управи ВУО в Рівному увійшли: Микита Бура (голова), Роман Іщук (заступник голови), Данило Ковпаненко (скарбник) та Степан Скрипник (секретар).

За поглядами С. Скрипник був антикомуністом, виступав з різкою критикою радянського устрою. На засіданні сейму 7 лютого 1931 р. за комуністичні висловлювання вдарив посла Фердинанда Ткачова, отримавши заборону брати участь у парламентських засіданнях. Соратники Скрипника так оцінили його вчинок: «Це був відгук наболілої душі і серця українського патріота, який не міг спокійно слухати кривавої промови представника катів українського народу»²⁴. Гостро реагував посол на трагедію голодомору у Радянській Україні, ставши одним з організаторів Волинського громадського комітету допомоги голодуючим (ВГКДГ) в Радянській Україні²⁵. Разом з послом Микитою Бурою та директором місцевої української гімназії Яковом Бичківським входив до складу Рівненського комітету допомоги голодуючим в Радянській Україні²⁶. Названий комітет рекомендував збирати жито, пшеницю, ячмінь, просо, гречку, квасолю і горох, не збирати коренеплоди, що не витримують морозів. Зібрані зернові радили складувати на млинах та круп'ярнях. Умовою щодо місця складування була зручність розташування з огляду подальшу відправку продукції на залізничну станцію²⁷.

Незважаючи на спроби більшовицької влади замовчати голод, на заборону польських властей проводити масові акції, 29 жовтня 1933 р. українці за межами СРСР відзначили як День національної жалоби і протесту проти голоду в УСРР. У цей день, що випав на неділю, у православному соборі у Рівному та багатьох селах повіту відбулися панахиди за загиблими від голоду людьми²⁸.

Завдяки ентузіазму та енергійності Скрипника рівненська управа ВУО демонструвала особливу активність. Серед публічних виступів посла та при його сприянні щорічно урочисто відзначалися богослужіння і академії на честь С. Петлюри у Рівному, проводилися жалобні урочистості у річницю смерті отамана УНР, у яких брали участь тисячі людей²⁹. Наголосимо, що діячі

²³ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 6, арк. 12.

²⁴ Українська нива. – 1931. – Ч. 6. – С. 3.

²⁵ До українського громадянства Волині // Українська нива. – 1933. – Ч. 38-39. – 9 листопада. – С. 1.

²⁶ Wołyń. – 1933. – а 49. – 3 grudnia. – S. 8.

²⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 480, оп. 1, спр.1, арк. 1-1 зв.

²⁸ Там само, ф. 30, оп. 18, спр. 2257, арк. 6.

²⁹ Там само, ф. 30, оп. 20, спр. 841, арк. 9-10.

ВУО асоціювали свою роботу з ідеями Симона Петлюри, вважали себе його наступниками, тому урочистості на честь Головного отамана УНР відбувалися постійно³⁰. Для Скрипника це було пошанування не лише духовного лідера, але й близького родича. У червні 1937 р. посол здійснив поїздку до Франції, під час якої поклав квіти від українських громадських організацій Волині на могилу Симона Петлюри. Після приїзду він, звітуючи про свою подорож, сказав: «Могила Головного отамана знаходиться на цвинтарі Монпарнас, що майже всередині Парижу. Цей цвинтар тепер без вжитку, весь заставлений надгробниками... Могили Отамана здалеку не видно, ...серед лісу різних надгробників її дуже тяжко знайти без провідника. Могильна плита зроблена із скромного сірого каменю з гарним орнаментом»³¹. Одночасно діячі проурядового українського табору на Волині пошанували Юзефа Пілсудського³².

Як згадувалося, Степан Скрипник сприяв утворенню у Рівному українського клубу «Рідна хата», метою якого було організація бібліотек, читалень, широка культурно-освітня робота. Звичайно, діяльність «Рідних хат» у містах, як і «Просвітнянських хат» у селах (культурно-освітні філії ВУО – авт.), була можлива лише за умови їх повної лояльності до польської влади. Крім того, названі організації планувалися як заміна «Просвіт», заборонених адміністрацією Генрика Юзевського в рамках «сокальського кордону». Новоутворені культурно-освітні філії ВУО організували національні свята, присвячені історичним подіям та відомим особам. Так, станом на перше грудня 1936 р. управа ВУО в Рівному за активної участі Степана Скрипника організувала 3-місячні інструкторські курси в Рівному, курси для неписьменних у Глинську, 9 конкурсів на честь Симона Петлюри, 27 – на честь Шевченка, 4 заходи присвячені подіям Базару тощо³³. Була ініційована урочиста академія за участі біля 200 осіб з нагоди річниці проголошення незалежності України у Києві 22 січня 1918 р. Хор «Просвітнянської хати» с. Городок Рівненської гміни співав «Ще не вмерла Україна» та «Боже Великий єдиний...». У промовах С. Скрипник і Д. Ковпаненко не забули висловити подяку представникам староства, присутнім на академії³⁴. Під керівництвом Скрипника у липні 1933 р. український хор у складі 21 особи з пропагандистською метою працював на Помор'ї. Нагадаємо, що всі вищеназвані заходи ретельно контролювалися владою: старости, відділи безпеки візували заяви з проханням про дозвіл на їх проведення, а організатори підкреслювали прихильність до польсько-української співпраці.

У січні 1937 р. перший раз у Рівному громадянство святкувало день незалежності України – проголошення IV універсалу УЦР у Києві. З цієї нагоди

³⁰ Українська нива. – 1936. – 14 червня. – С. 2.

³¹ Враження з подорожу до Парижу // Волинське слово. – 1937. – 29 липня. – С. 4.

³² Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 3, арк. 86.

³³ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 20, спр. 841, арк. 9-10.

³⁴ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 86, арк. 82.

у Рівненському соборі відправлено урочисту службу Божу українською мовою, а потім молебн. В Українському клубі «Рідна хата» відбулася академія, яку відкрив посол С. Скрипник. Реферат зачитав заступник Голови округової управи ВУО Д. Ковпаненко³⁵.

31 січня 1937 р. у Рівному український спортовий клуб «Горинь» влаштував зібрання, присвячене героям, полеглим під Крутами. Вступне слово склав голова товариства С. Скрипник. Реферат виголосив секретар товариства С. Іллюк³⁶.

З ініціативи Степана Скрипника 12 грудня 1934 р. порушене питання про необхідність будівництва «Українського дому в Рівному», що було викликано проблемами української школи, клубу «Рідна хата» та інших українських інституцій, які містилися у непристосованих приміщеннях, змушені були витрачати великі кошти на їх винаймання³⁷.

Кадрові зміни ВУО у середині 30-х років позначилися звільненням Петра Певного з посади лідера партії і призначення на його місце Сергія Тимошенка. Степан Скрипник став генеральним секретарем організації³⁸. Виступаючи в грудні 1936 р. у сеймі він у черговий раз наголосив на важливості проблеми українсько-польських відносин на Волині: «Не можна забувати, що Волинь є воротами, що поєднують захід із сходом. У зв'язку з цим вона має індивідуальне, окреме релігійне місце, окрему господарську структуру і навіть відмінні шляхи політичної думки... Хочемо, щоб ставлення поляків до нас було досить чітким, відвертим і зрозумілим для нас»³⁹.

Однак, посол бачив негативні зміни у ставленні до українців після смерті Ю. Пілсудського. Під час дискусії над бюджетом Міністерства внутрішніх справ 18 лютого 1937 р. він сказав: «Стверджую, що українське питання в Польщі, питання, яке торкається цілості життя кількомільйонної відрубної національної меншини, залишається до сьогодні неполагодженим. Відношення держави до своїх громадян-українців є до сьогодні механічне»⁴⁰. Наголошуючи на проблемах української інтелігенції, він підкреслював: «З кожним роком кількість українців, zatrudнених в урядах, зменшується, а українська молодь по закінченні вищих студій залишається незатрудненою. У рядах вищої адміністрації – серед шкільних інспекторів і візитаторів, серед судів і прокурорів немає на Волині українців. На 103 сільські гміни немає навіть 20 війтів українців, ...роля принагідного пасажира нам, українцям, не відповідає.

³⁵ Волинське слово. – 1937. – 4 лютого. – С. 6.

³⁶ Там само. – 11 лютого. – С. 6.

³⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 74, арк. 13.

³⁸ Українська нива. – 1936. – 14 червня. – С. 1.

³⁹ Wiadomosci Ukrainskie. – 1936. – 14. XII. – S. 3.

⁴⁰ Волинське слово. – 1937. – 25 лютого. – № 8. – С. 1.

Як громадяни Речипосполитої, занадто глибоко розуміємо свій державний обов'язок, щоб тільки платити й їхати потягом чи пароплавом»⁴¹. При обговоренні на пленумі сейму чотирирічного плану розвитку, посол підкреслював економічні проблеми українців: «Панове, факт скривдження східних земель в інвестиційному плані створює податний психологічний ґрунт для ширення серед місцевої людності переконання, що Держава не зацікавлена в господарчому піднесенні східних земель взагалі, а Волині, зокрема. Крайні елементи, а також емісари Комінтерну на місцях спритно використовують цей факт»⁴².

Особливо піклувався Скрипник проблемами українського шкільництва. Акцентуючи увагу на мові викладання у школах, він наполягав на необхідності зміни закону 1924 р., який «не витримав перевірки часом та життям». Посол ставив перед владою вимогу забезпечити рівноправність української та польської мови у шкільництві, а для цього, на його думку, потрібно було «збільшити кількість початкових шкіл на Волині; реорганізувати початкове шкільництво у такому напрямі, щоб кожна українська дитина мала можливість вивчати шкільну науку, насамперед, на рідній мові, а пізніше – на польській; організувати навчання у початкових школах таким чином, щоб українська дитина розпочинала вивчення букваря на рідній мові; шкільна влада повинна турбуватися справою забезпечення шкіл підручниками для вивчення української мови, ціна яких не була б вищою від ціни підручників для вивчення польської мови»⁴³.

Опікувався Скрипник Рівненською українською гімназією, вирішував питання приміщення, нестачі підручників, шкільного приладдя. Неодноразово посол звертався до польського уряду з проханням удержавити гімназію⁴⁴, але ця ідея так і залишилася нереалізованою. Зауважував Степан Іванович на те, що українці не займали посад у різних адміністративних органах, зокрема у шкільництві: «Із 24 інспекторів є лише один українець, з 10 інспекторів поза-шкільної освіти – жодного. Багато осіб, що працюють у шкільній адміністрації не тільки не знають української мови, але й не бажають її знати»⁴⁵.

Все це спонукало С. Скрипника ініціювати організацію надзвичайного з'їзду ВУО⁴⁶, який відбувся 7 листопада 1937 р. у Рівному⁴⁷ і засвідчив еволюцію партії.

⁴¹ Волинське слово. – 1937. – 25 лютого. – № 8. – С. 1.

⁴² Там само. – 18 лютого. – № 7. – С. 3.

⁴³ Українська нива. – 1936. – 16 лютого. – С. 2.

⁴⁴ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 76-77.

⁴⁵ Волинське слово. – 1937. – 28 січня. – С. 1.

⁴⁶ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 19, арк. 53.

⁴⁷ Волинське Слово. – 1937. – 31 жовтня. – С. 1.

Ключове місце у роботі Скрипника займали питання українізації Православної церкви в Польщі. Нагадаємо, що воєвода Генрик Юзевський у рамках «волинської програми» виступав за дерусифікацію Православної церкви в Польщі під своїм керівництвом, що дозволило б зробити з неї дуже зручний інструмент у досягненні власної мети. У боротьбі за українізацію Православної церкви помітну роль відіграло Товариство імені митрополита Петра Могили, установчі збори якого відбулися 19 листопада 1931 р.⁴⁸. Степан Скрипник був одним з організаторів рівненської філії товариства, доклав багато зусиль до активізації її роботи⁴⁹.

Він виступив ініціатором маніфестації віруючих у Почаєві, у ході якої висувалися гасла боротьби проти російських впливів у церковному житті та вимоги незалежності Волинської кафедри. 10 вересня 1933 р. у Почаїв прибуло близько 20 тис. православних віруючих, присутніх на Богослужінні. Коли ж митрополит Діонісій повертався до своїх покоїв, віруючі на чолі з українськими послами розгорнули кілька десятків синьо-жовтих прапорів та гасел з домаганнями впровадження української мови в церкві. Степан Скрипник, Микита Бура та Михайло Тележинський виступили на посольському вічі, яке завершилося прийняттям спеціальної резолюції. Волинський воєвода Генрик Юзевський згадував, що у ході Почаївських подій «Діонісій програв. Триумфував Скрипник і Українська парламентарна репрезентація»⁵⁰. Наголосимо, що маніфестація у Почаєві призвела до конкретних наслідків у плані унезалежнення Волинської кафедри та запровадження української мови у православної Волинській єпархії.

Однак, з другої половини 30-х рр. у політичному житті Польщі все більшу роль відіграють військові сили, все очевиднішим стає крах планів знайти порозуміння між поляками та українцями, посилюються акції насильного навернення православних віруючих на римо-католицизм. Яскравим свідченням цього стали події у селі Гриньки, коли в грудні 1937 р. у місцевому костюлі були перехрещені на римо-католицизм 116 мешканців села⁵¹. Це змусило Степана Скрипника подати депутатський запит. Після численних протестів та звернень українських діячів більшість з «навернених» повернулися до лона православної церкви, але ревіндикаційні акції підтримувалися владою в інших місцевостях краю.

Посол Скрипник та інші члени УПРВ домагалися найшвидшого скликання Собору Православної церкви в Польщі. Вони сприяли проведенню народ-

⁴⁸ Держархів Волинської обл., ф. 63, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

⁴⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 61, арк. 51 зв.

⁵⁰ Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921-1939. Elementy przemian społecznych, cywilizacyjnych, politycznych. – S. 154.

⁵¹ Мартирологія українських церков. У 4 т. – Т. 1. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав. – Торонто, 1987. – С. 556-558.

ного зібрання у Почаєві 10 вересня 1937 р. під гаслом «Єднаймося навколо православної церкви»⁵². У березні 1938 р. українські посли і сенатори взяли участь у засіданні Волинського єпархіального комітету під головуванням архієпископа Олексія. На міській збірці ухвалили відсвяткувати 950-ліття хрещення Русі та обрали виконавчий комітет у складі семи осіб, серед них був і Степан Скрипник.

Означені події засвідчували зміну національної політики в Польщі. Після розпуску BBWR, 27 лютого 1937 р., проголошувалася програмна декларація Табору національного єднання (Obozu Zjednoczenia Narodowego – OZN), у якій зазначалося, що держава має всіляко поборювати сепаратистські настрої національних меншин, а основною метою урядової політики повинно стати «недопущення викристалізації національних меншин у народ»⁵³. Незважаючи на невирішеність українського питання, фактичне повернення у кінці 30-х років до національної політики ендеків, Скрипник стверджував: «На запитання, що його поставив обом громадянствам відомий публіцист Волод. Бончковський: куди прямуємо – до Грюнвальду чи Пилявець? – ми цілком свідомо і щиро відповідаємо: «до Грюнвальду», де вже раз в історії були ми спільно»⁵⁴.

Однак, польська влада демонструвала інші пріоритети. Наприкінці 1938 р. військово командування збройних сил Польщі підготувало програмний документ, представлений генералом Т. Каспжицьким під назвою «Тези міністра військових справ про національне питання в Галичині й на Волині». Документ проголошував зміцнення польського елемента на західноукраїнських територіях, що мало відбуватися шляхом збільшення мережі католицьких костелів і піднесення авторитету польської мови й культури у всіх сферах суспільно-політичного життя⁵⁵.

Дії влади кінця 30-х рр. давали зрозуміти, що проект Статуту Православної церкви так і не набуде статусу закону, церква і надалі буде керуватися «Тимчасовими правилами». У такій ситуації С. Скрипник 10 липня 1938 р. склав «Інтерпеляцію до голови Ради Міністрів Речі Посполитої у складі неврегульованого дотепер правного становища Православної церкви в Польщі»⁵⁶. «Серед місцевого населення православної віри виникає переконання, що акція навернення у римо-католицизм є акцією державною» – говорилося в інтерпеляції. Автор прагнув з'ясувати, чи має наміри уряд приступити до врегулювання правового стану Православної церкви в Польщі, однак відповіді не

⁵² Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 21, арк. 14.

⁵³ Kęsik J. Zaufany Komendanta: Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego. – S. 136.

⁵⁴ «Народова» психоза й українська справа // Волинське слово. – 1937. – 12 грудня. – С. 3.

⁵⁵ Комар В. Польське військо і національна політика в Західній Україні напередодні 1939 р. / В. Комар // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 23-24 вересня 1999 року. – Львів, 2001. – С. 58-61. – С. 60.

⁵⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 479, оп. 1, спр. 8, арк. 1-3.

отримав. Відповідь дало життя – польський уряд не мав намірів здійснювати будь-які заходи, потрібні православним віруючим, навіть коли раніше і обіцяв це зробити.

З огляду на існуючий стан речей, Скрипник у червні 1938 р. підготував «Декларацію про політичне і економічне становище українського населення на Волині», де відмічалось: «Зневажливе ставлення до української мови переконує нас у намірах влади загальмувати культурний розвиток українців Волині. Майже цілковите усунення української інтелігенції від роботи у державних і самоврядних установах позбавляє українське громадянство можливості нормальної праці, насамперед, в культурно-освітніх та господарських організаціях». У документі наголошувалося, що «українці не в силі спокійно спостерігати, як нищать їх права, як зневажається їх гідність»⁵⁷.

Президії Головної управи ВУО доручалося звернутися до президента Речі Посполитої з проханням вплинути на вирішення українського питання. Однак, Декларацію не було надруковано у пресовому органі партії, оскільки влада пригрозила конфіскацією газети. Сергій Тимошенко не дозволив розіслати цей документ первинним партійним осередкам. У відповідь Скрипник виступив з протестом і наголосив, що вийде з партії, оскільки не згідний «з тактикою сліпого послуху владі»⁵⁸.

Однак, вже 11 жовтня 1938 р. Степан Скрипник надіслав Сергію Тимошкові лист, у якому писав, що з огляду на складні політичні обставини і поширення інформації про розкол ВУО, він просить вважати його листи від 14 липня і 6 вересня анульованими та готовий до виконання визначених йому конкретних обов'язків⁵⁹. Таке порозуміння, як засвідчили наступні події, виявилось ситуативним і пов'язувалося, насамперед, з передвиборчим процесом.

У середовищі поміркованого українського табору розгорнулися дискусії щодо можливості проведення виборчої акції у порозумінням з OZN. Зрештою дійшло до згоди, що від кожного округу один кандидат репрезентував інтереси польського населення від OZN, а інший представляв інтереси українського населення від ВУО. У результаті до сейму потрапило 19 українських послів, 5 від Волині і 14 від Галичини. Серед послів був і Степан Скрипник.

Після виборів суперечки всередині проурядового політичного табору Волині не припинилися. 4 грудня 1938 р. С. Скрипник говорив про необхідність незалежності партії від польської влади, наполягав на приєднанні до пропозиції галицьких послів щодо автономії західноукраїнських земель⁶⁰. Як результат вищезазначених кроків, 9 грудня 1938 р. було прийнято Комунікат УПРВ, у якому повідомлялося, що «посол Скрипник не є членом УПРВ, яка розірвала

⁵⁷ Там само, спр. 7, арк. 1-2.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ З організаційних справ ВУО // Волинське слово. – 23 жовтня. – 1938. – С. 2.

⁶⁰ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2-а, спр. 405, арк. 9.

з ним політичні контакти і солідарність»⁶¹. У березні наступного року Сергій Тимошенко «звільнив посла Степана Скрипника з становища голови Округової Управи ВУО у Дубні і секретаря Округової Управи ВУО у Рівному та посла Володимира Онуфрійчука з становища голови Округової Управи ВУО у Володимирі»⁶². Названі події свідчили про внутрішню кризу проурядового українського політичного табору.

Польська влада ретельно слідкувала за громадською та політичною активністю Степана Скрипника. Проти нього 1 жовтня 1938 р. була порушена кримінальна справа. Посла звинувачували у тому, що «його метою було об'єднання найбільшої кількості українців і через використання легальності ВУО вести боротьбу за національну українську свідомість і тим самим готувати на Волині ґрунт для ОУН». Цікаво, що у матеріалах цієї справи надкомісар Будзінський цитує слова Скрипника, які той сказав у 1937 р. на зібранні діячів «Рідної хати» у Рівному: «Хотів би краще замітати вулиці на Хрещатику в Києві, ніж бути послом у Польщі»⁶³.

Слідчі писали, що 2 листопада 1937 р. Степан Скрипник брав участь у демонстрації – похованні одного з провідників ОУН у Рівному Григорія Горбачевського, йшов на чолі похоронної процесії разом з іншими націоналістичними діячами. Крім того, «Скрипник підтримував зв'язки і контакти з українськими емігрантами поза кордонами Польщі»⁶⁴. Проте за недостатністю доказів справа була припинена у березні 1939 р.

У момент вибуху Другої світової війни українські проурядові сили заявили про підтримку уряду Другої Речі Посполитої. Зокрема, Степан Скрипник, як український посол від Волині, закликав забути образи і потурбуватися про долю спільної Польської держави.

У перших числах вересня 1939 р. Скрипник робив спроби залучити до організації під назвою «Партія петлюрівських націоналістів» антирадянські налаштованих молодих осіб з метою ведення боротьби за незалежну самостійну Українську державу. Активних дій члени організації не проводили, за винятком антирадянської агітації, однак швидко потрапили у поле зору органів НКВС. Вироком Військового трибуналу 5 армії Київського особливого військового округу від 29-30 травня 1941 р. сім юнаків сіл Тютюковичі та Тинне Рівненського повіту були засуджені, з них Д. А. Міськов – до розстрілу, а шестеро інших отримали від 3 до 10 років ув'язнення⁶⁵.

⁶¹ Волинське слово. – 1939. – 28 лютого. – С. 1.

⁶² Там само. – 9 березня. – С. 2.

⁶³ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 2, спр. 2454, арк. 3-4.

⁶⁴ Там само, арк. 3 зв.

⁶⁵ ГДА СБУ, м. Рівне, ф. П., спр. 5838, т. 2, арк. 339-340.

Степан Скрипник з донькою. Кінець 1930-х років

Група уенерівців з початком Другої світової війни виїхала до генерал-губернаторства, серед них і Степан Скрипник. Дружина та дочка С. Скрипника не встигли евакуюватися і були розстріляні енкаведистами за «причетність до сім'ї Петлюри»⁶⁶. Після цього Степан Скрипник присвятив своє життя служінню Українській православній церкві. Починалася нова сторінка його біографії.

⁶⁶ Лисниченко И. Регалии Украинской Народной Республики, вывезенные Петлюрой в эмиграцию, его племянник патриарх Мстислав и глава Украинского правительства в изгнании Мыкола Плавьюк в 1992 году вручили Леониду Кравчуку / Ирина Лисниченко // Факты. – 20 августа. – 2004. – С. 24.

АНТОН СТРИЖЕВСЬКИЙ

За останні роки повернуто із забуття імена багатьох визначних громадських діячів, науковців, політиків. Поряд з уже відомими для загалу особами, за українську державу боролися представники так званого другого ешелону влади, від яких залежала реалізація рішень українських урядів. Доля цих людей нерозривно пов'язана з Українською національно-демократичною революцією 1917-1921 рр., а після її поразки з активною громадською та суспільно-політичною роботою в еміграції.

Серед громадських, політичних діячів, вчених, журналістів, які брали участь в українському русі, майже невідомою є постать Антона Йосиповича Стрижевського, життєпис якого дає можливість краще зрозуміти тодішні суспільно-політичні процеси, розкрити значення та місце у них окремої особи. Прізвище Антона Стрижевського принагідно фігурує в історичній літературі¹.

Польща була одним з основних осередків, де осіли українські політичні емігранти, а у листопаді 1920 р. на її територію перейшла армія УНР, яка підлягала інтернуванню у таборах. Розташування армійських відділів у таборах велося хаотично, з частою передислокацією, умови проживання були надзвичайно важкими. Особливо складним був психологічно-моральний стан українських вояків, до яких поляки, ще недавні союзники у боротьбі з більшовиками, ставилися як до полонених ворогів².

Період інтернування планувалося використати для організації роботи щодо повернення в Україну. 30 грудня 1920 р. була утворена Рада Республіки, урочисте засідання якої відбулося 3 лютого 1921 р. у Тарнові. Вона складалася із 42 депутатів (голова Іван Феценко-Чопівський, заступник голови – Пилип Пилипчук, секретар – Сергій Бачинський) та, проіснувавши 220 днів (з лютого до серпня 1921 р.), утворила уряд УНР³. У листопаді 1921 р. урядові інституції УНР перебували у Тарнові та околицях Ченстохови. Згодом у Тарнові було залишено тільки найвищих державних посадовців, а урядовці нижчого рангу виїхали до Ченстохови.

Таким чином, у результаті поразки революції значна частина української політичної еміграції опинилася на території Польщі. «По приблизних підрахунках загальна маса цієї еміграції досягає в Речі Посполитій Польській 30.000. Значна більшість української еміграції залишила рідні терени й перейшла за державні кордони в листопаді 1920 р. під натиском ворожого московського війська. Ті елементи, що належали до армії УНР, були ін-

¹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939; Павленко М. Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України (1921-1923) / Микола Павленко // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Випуск 51. – С. 107-111.

² Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). – С. 29-30.

³ Там само. – С. 36.

терновані в таборах, цивільна ж частина, що складалася, головним чином з урядовців державних установ, зосередилася в двох-трьох містах Польщі» – зазначалося у «Вістях Українського Центрального Комітету в Польщі»⁴.

Становище інтернованих вояків армії УНР було складним, серед них поширювалося загальне невдоволення. «Уявіть собі цілком обдертих, навіть у багатьох випадках без шинелі чи пальто, босих людей, що спацерують по такому холоді і дощі. Годуються мізерним таборним козацьким пайком без всякого поліпшення...» – писала названа вище газета⁵.

Цивільні біженці, які опинилися в еміграції, мали ще більші проблеми, ніж інтерновані військові. Ними опікувалося Центральне бюро біженців (ЦББ) у Тарнові, утворене у грудні 1920 р. під керівництвом віце-міністра Івана Паливою і затверджене Радою міністрів Польщі 2 січня 1921 р.⁶ Подекуди проблемами українських біженців переймалися міжнародні організації. З часом ЦББ очолив Йосип Червинський, а його ченстоховське відділення – Антон Стрижевський, який писав: «Єдина юридична інституція є Бюро Біженців, під дахом якої проводять свою діяльність міністерства і організації»⁷.

З огляду на зосередження великої кількості емігрантів у Східній Галичині та завдяки наполегливості керівництва ЦББ з червня 1921 р. почали функціонувати філії бюро у Тернополі, а з липня – у Гусятині. Їх очолили відповідно Федір Сумневич і Роман Сідлецький. Філії допомагали у працевлаштуванні біженців, в організації матеріальної допомоги, сприяли налагодженню контактів з місцевою владою тощо. Філії ЦББ у Тарнові і Ченстохові допомагали насамперед штатним і позаштатним службовцям та іншим скитальцям, у Львові – безробітним вихідцям з Наддніпрянщини, у Каліші опікувалися, як правило, інтернованими у місцевому таборі військовиками армії УНР. Основна робота з організації роботи філії ЦББ у Ченстохові покладалася на Антона Стрижевського, який народився 15 вересня 1885 р. у м. Ромни Полтавської області і волею долі став політичним емігрантом.

Родина Стрижевських здавна відзначалася громадською активністю. Дід, Антон Михайлович Стрижевський, завідував лікарнею у м. Ромни Полтавської губернії, був військовим лікарем під час Кавказької війни 1817-1864 рр. Батько – Йосип Антонович – служив на залізниці, був близьким до народовольців, за що отримав три роки вислання. Пізніше поселився у Києві, працював контролером в управлінні Південно-Західної залізниці. Мати, Олена Григорівна Малюга, родом з Роменського повіту, побачила світ у сім'ї учасника і інваліда Кримської війни 1854-1855 рр. У батьківському домі Антона

⁴ Вісті УЦК. – 1923. – Ч. 1. – 1 жовтня. – С. 1.

⁵ Там само. – 1923. – Ч. 2. – 1 листопада. – С. 13.

⁶ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. – S. 30.

⁷ Павленко М. Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України. – С. 107-108; Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. – S. 33.

Стрижевського часто бували представники української інтелігенції, зокрема, М. Лисенко, М. Левицький, М. Старицький, читалися революційні праці, твори українських письменників. Подібні зібрання формували світогляд малого Антона, прищеплювали йому революційний дух і національні переконання⁸. У 1893 р. він розпочав навчання у Другій Київській гімназії, відчувши у повній мірі режим казенщини і переслідування української мови. У 1902 р. став студентом медичного факультету, але був виключений через страйки і заворушення в університетах. Після цього влаштувався практикантом у київську майстерню телеграфу, а у 1902-1903 рр. прослухав повний курс вечірніх вищих залізничних курсів. Щоб уникнути репресій за участь у страйку залізничників у час першої російської революції, Антон Стрижевський записався у санітарний поїзд та виїхав на Далекий Схід⁹. У Харбіні працював кореспондентом «Вестника Юго-Западной железной дороги». Був поранений в ногу під час розгону вуличної демонстрації. Після лікування повернувся у 1906 р. до Києва, влаштувався на попереднє місце роботи. Однак, відчуваючи переслідування влади, виїхав у провінцію, до Новоселицького залізничного відділення у Північній Бессарабії. У цей час його мати продала спадщину, отриману від тінки у Чернігівській губернії (бл. 4-5 десятин землі і садибу), а виручені кошти використала на освіту дітей. З 1906 по 1912 р. Антон Стрижевський вчився в Італії, Франції, Бельгії, здобув диплом інженера залізничного будівництва у Політехнічному інституті м. Льеж (Бельгія).

*Антон Стрижевський –
очільник відділення
Центрального бюро біженців
у Ченстохові. 1921 р.*

У роки Першої світової війни обслуговував залізничні лінії Північної Бессарабії, Буковини, Галичини, зокрема слідкував за рухом на ділянках: Новоселиця – Станіславів і Новоселиця – Чернівці, займався евакуацією. Після Лютневої революції 1917 р., яку сприйняв з ентузіазмом, працював ревізором-інструктором продовольчої частини Південно-Західної залізниці, був членом виконкому від Продовольчого комітету. Тісно співпрацював з майбутнім членом Директорії А. Макаренком, який очолював вищеназваний комітет. У цей час Стрижевський був прихильним до соціалістичних ідей, хоча до російських більшовиків ставився негативно. На його переконання, революція мала завершитися звільненням поневолених народів.

⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 15.

⁹ Там само, арк. 45-46.

Перший прихід більшовиків до Києва у 1918 р. не торкнувся Антона Стрижевського. За часів Гетьманату Павла Скоропадського продовольчий відділ Південно-Західної залізниці було розформовано. Стрижевський, втративши роботу, приєднався до Українського національного союзу¹⁰. Підтримуючи контакти з українським комісаром м. Одеси лікарем Іваном Липою, він проводив антигетьманську агітацію серед працівників залізниці. Після проголошення Другої УНР А. Стрижевський став начальником управління залізниць Південного фронту¹¹.

Прийшовши до влади, Директорія відразу опинилася у складній зовнішньополітичній ситуації. Було вирішено розпочати переговори з країнами Антанти. На вимогу французів, обговорювалися умови передачі їм залізничної колії Одеса – Тирасполь. Антон Стрижевський згадував, що після того, як він не наважився власноручно передати іноземцям українську залізницю, його зі службовцями (14 осіб) особливим вагоном було відіслано до Вінниці. Але у дорозі вагон спрямували спочатку до Проскурова, потім – до Кам'янця-Подільського. А. Стрижевський свідчив: «У Кам'янці царив хаос. Тут були якісь залишки окремих міністерств і якихось місій. Один з чиновників міністерства викликав мене, видав папери, познайомив з групою італійців і запропонував їхати до Румунії і Італії у торгових справах... Дорога була через Хотин, через Дністер...»¹².

За дорученням української влади у квітні 1919 р. А. Стрижевський і представники італійської фірми виїхали в Румунію та Італію за мастилами. З великими труднощами потрапили до Бухаресту. Однак, саме тоді український посол Ю. Гасенко оголосив про розрив дипломатичних відносин з Румунією внаслідок зайняття нею частини українських земель. Вийшов наказ всім українським підданам виїхати в Україну. Уряд УНР на той час перебував у районі м. Шепетівки і добратися до нього можна було через Польщу.

Українська група залишилася без коштів, без належних документів, була затримана румунською владою¹³. А. Стрижевському вдалося через нового посла К. Мацієвича (в уряді С. Остапенка) отримати документи на ім'я українського військового (хоча військовим не був) і виїхати до української армії. У Станіславові його арештували поляки і відправили під конвоем до Рівного, де він два тижні провів у місцевій в'язниці. «Тільки звичка до дисципліни стримувала мене від дезертирства... У Рівному бачив тисячі трупів людей, які померли від тифу. Хворі ж лежали у казармах, у тимчасових лазаретах, без

¹⁰ Там само, арк. 47.

¹¹ Там само, арк. 65.

¹² Там само, арк. 48.

¹³ Там само, арк. 66, 48.

опалення, без білизни, на підлозі, на соломі – у січні місяці... Біля казарм – трупи, складені як дрова» – згадував Стрижевський¹⁴.

Через два тижні його відправили до Варшави, де він зустрічався з генералом В. Сальським, а звідти знову до Кам'янця-Подільського. У Кам'янці, будучи зарахованим у групу цивільних чиновників, він перейшов у розпорядження уповноваженого українського уряду І. Огієнка. Антон Йосипович отримав завдання забезпечувати перевезення резерву і канцелярії: готувався похід на Київ. Але восени 1920 р. почалася евакуація з Кам'янця до Чорткова. У дорозі група, підпорядкована Стрижевському, збільшилася з 500 до 2000 осіб. У Чорткові всіх «завантажили» у вагони і відправили до Станіслава, а звідти до Тарнова¹⁵. У Тарнові урядовців помістили у готелі, а іншим виділили приміщення трьох гімназій, якими керував А. Стрижевський. У липні 1921 р. групу під його керівництвом відправили у Гусятин, а звідти повернули до Ченстохови на інтернування¹⁶. Таким чином, почався складний період політичної еміграції у Польщі.

Українські емігранти у Ченстохові займали кімнати у готелях, винаймали приватні приміщення. Виділені урядом кошти були мізерними у порівнянні з існуючими проблемами: серед біженців поширювався голод, хвороби. Частина емігрантів осіла у таборі в Страдомі (біля Ченстохови), щоб вижити вони змушені були виконувати важку фізичну роботу¹⁷. А. Стрижевський свідчив: «У Ченстохові були відведені приміщення у Городі і у спеціально побудованому ще німцями таборі «Страдом». Продуктів не було, грошей не було також. Люди голодували. Опікувалися жінками і дітьми англійська та американська місії, але це була філантропічна допомога, не регулярна і не та, у чому була нагальна потреба. Місцеве населення ставилося неприхильно, існували протести магістрату, провокаційні статті у пресі, проводилася агітація проти українських інтернованих у костелах. Було кілька випадків нападів на емігрантів»¹⁸.

Ченстоховська філія Центрального бюро біженців на чолі з Антоном Стрижевським складалася з восьми відділів та 35 осіб. Загальний відділ займався реєстрацією, візуванням паспортів, розміщенням емігрантів. Відділ зв'язку контактував з польською владою. Юридичний відділ захищав правові інтереси біженців. Санітарний відділ займався медичною опікою, господарський – розпоряджався майном Бюро. Відділ праці опікувався справами працевлаштування, сприяв утворенню кооперативів, допомагав виробляти їхні статuti. Комерційний відділ опікувався питаннями замовлення матеріалів

¹⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, 68, 49.

¹⁵ Там само, арк. 49-50.

¹⁶ Там само, арк. 69.

¹⁷ Bruski Jan Jacek. Petlurowcy : Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924). / J. J. Bruski. – Kraków: Arsana, 2000. – 600 s. – S. 254-255.

¹⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 49-50.

для еміграційних кооперативів та збутом їхньої продукції. Пресовий відділ замовляв, продавав чи розсилав українську пресу до бібліотек.

При Комітеті біженців у Ченстохові було утворено Раду культури, яку також очолив Антон Стрижевський. Під її впливом діяли: Українська гімназія, дитячий садочок, Український народний університет, бібліотека з читальнею, у стадії організації було видавництво. Працював хоровий і драматичний гурток, безкоштовне кіно, видавалася українська преса¹⁹. На основі Бюра біженців у Тарнові і його філії у Ченстохові у серпні 1921 р. було утворено Українське товариство допомоги емігрантам з України і їх родинам у Варшаві. На березень 1922 р. товариство мало філії у місцях найбільшого на той час скупчення емігрантів: у Львові, Тарнові, Ченстохові і Каліші²⁰.

Тяжкі умови проживання українських емігрантів у Польщі змушували колишніх українських інтернованих і біженців шукати притулку в сусідніх європейських країнах і за океаном. Інша група українських емігрантів знайшла роботу і поступово адаптувалася до умов проживання у Польщі. Внаслідок цього відпала необхідність в існуванні спеціального органу УНР, який би займався проблемами біженців. У згортанні його діяльності була зацікавлена польська влада, яка мала реагувати на вимоги радянського уряду щодо заборони функціонування в Польщі державних структур УНР (згідно з умовами Ризького мирного договору). Центральне бюро біженців з України і його ченстоховська філія на чолі з А. Стрижевським перейшли під опіку Українського центрального комітету у Варшаві, який виділяв кошти на їх діяльність. УЦК було утворено 21 квітня 1921 р. Його засновниками стали міністр закордонних справ УНР Андрій Ніковський, заступник керівника Ради Республіки Пилип Пилипчук, які перебували у Варшаві як неформальні представники названих інституцій, та Андрій Лукашевич, котрий на той час очолював Українську дипломатичну місію у Польщі²¹.

УЦК проводив кропітку роботу з облаштування інтернованих на території Польщі чи виїзду їх у інші країни. На місцях зосередження інтернованого вояцтва почали утворюватися відділи УЦК. «Керівники відділів та заступники обираються загальними зборами кожної емігрантської колонії і затверджуються УЦК. У тих місцях, де є відділи Товариства допомоги біженцям з України, УЦК затверджує на становищі керівника відділу УЦК голову відділу Товариства допомоги або затверджує обрану колонією іншу особу» – йшлося в Обіжнику УЦК²².

¹⁹ Wiszka E. Emigracja ukraińska. – S. 31. Павленко М. Становище українських біженців у Польщі : їх підтримка польською владою, українством і міжнародною спільнотою (1921-1923) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Збірник наукових праць Інституту історії України НАН України. – Київ, 2000. – Вип. 9. – С. 91-96.

²⁰ ЦДАВО, ф. 3366, оп. 1, спр. 2, арк. 37.

²¹ ЦДАВО, ф. 3508, оп. 1, спр. 1а, арк. 3-7.

²² Вісті УЦК. – 1923. – Ч. 1. – 1 жовтня. – С. 1.

У серпні 1923 р. існувало лише три відділи УЦК: у Тарнові, Ченстохові та Гайнівці. Почали виникати і перші відділи УЦК на Волині: у жовтні 1923 р. – в Острозі, у січні 1924 р. – у Ковелі²³. Однак переважна більшість відділів УЦК на Волині виникла вже після травневого перевороту Пілсудського. «Діяльність УЦК не була поширена на Волинь, бо до цього не допускали ендеки» – свідчив А. Стрижевський²⁴.

Ситуація щодо працевлаштування емігрантів загострилася у 1924 р., коли польська влада закрила табори для інтернованих. Бюро праці при Головній управі УЦК повідомляло, що серед української політичної еміграції в Польщі панує безробіття, яке досягає таких розмірів, що цілі колонії знаходяться в безвихідному матеріальному становищі²⁵.

Становище ускладнювали існуючі обмеження політичних, економічних прав емігрантів, зокрема те, що вони не мали права самостійно, без співучасті поляків, займатися підприємництвом. Колишні вояки армії УНР, звільнені з таборів, могли претендувати на важку фізичну працю, нерідко сезонну чи тимчасову, як вирубка лісів, робота на тартаках, цементовнях, цукроварнях, у фільварках, на будівництві залізничних колій, мостів тощо. Іншим виходом була дальша еміграція, зокрема у Францію, знову ж таки на важкі фізичні роботи.

У цей час відбувався поділ українських біженців та інтернованих на три групи: «ті, що залишивши табір і розірвавши зв'язки з урядом УНР, самостійно їхали на будь-яку роботу; ті, що отримували роботу через клопотання УЦК з «доводом особистим» і мали права громадянства; ті, що залишилися у Ченхстохові при благодійному українському товаристві з випадковими заробітками, перебуваючи у плачевному стані»²⁶.

Частина емігрантів прагнула потрапити на роботи в Західну Україну, де проживало переважно українське населення. Притягала їх Волинь й тому, що тут була можливість опинитися серед православних українців, з якими не було у минулому політичних суперечностей. Проте польська влада обмежувала територію поселення для українських політичних емігрантів. Розпорядженням МВС Польщі від 8 червня 1921 р. визначалися воєводства, де їм заборонялося проживати, а саме: Львівське, Станіславське, Тернопільське, Поліське, Волинське, Новогрудське, територія Делегатури Уряду у Вільно²⁷.

Емігранти могли отримати право виїзду у так звані «східні воєводства» за умови отримання там роботи. Однак, коли на території Волинського воє-

²³ Там само. – 1925. – Ч. 4. – Серпень. – С. 33.

²⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 56.

²⁵ ЦДАЛ, ф. 580 т, оп. 1, спр. 6, арк. 68.

²⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 49-50.

²⁷ Вісті УЦК. – 1924. – Ч. 3. – Листопад. – С. 37.

водства число безробітних трималося на рівні 10%²⁸, працевлаштуватися тут було досить складно. Така ситуація існувала впродовж всього міжвоєнного періоду. 8 березня 1937 р., відповідаючи на лист П. Воленка, очільник Товариства ім. Лесі Українки у Луцьку М. Крижанівський повідомляв: «Примістити когось з наших людей до праці тут дуже трудно. От і зараз Луцьк повний наших безробітних, які вже довгий час намагаються дістати будь-яку роботу»²⁹.

А. Стрижевському вдалося у кінці 1922 р. виїхати з Ченстохови і влаштуватися на Віленську залізницю, де він працював один сезон, а після цього переїхати на Волинь. Крім інших причин, до переїзду його підштовхнуло розчарування у діяльності української еміграції, «кинутої на пожертву полякам», яка «за кордоном сварилася, злилася, писала ноти і протести, а рядові емігранти чекали чуда – що більшовики попросять їх правити Україною... Це заставило мене відійти з під опіки УЦК і поїхати на роботу кудись подалі. Так вчиняло багато емігрантів»³⁰ – писав А. Стрижевський.

Після отримання тимчасового свідоцтва він влаштувався на лісові розробки, а пізніше бурякові плантації у м. Володимирі Волинського воєводства³¹.

У першій половині 20-х рр. на Волині поширеними були радянофільські ідеї, виникали комуністичні осередки, активізувався партизанський рух, підживлюваний більшовицькою владою. Ситуаційні рапорти Волинського окружного управління та повітових управлінь поліції у цей час насичені інформаціями про зростання комуністичних впливів. Збільшення прорадянських настроїв засвідчувало в інформаційних листах консульство СРСР у Львові. Зокрема, посол Світнев в інформації до ЦК КП(б)У повідомляв, що «волинські селяни знаходяться біля кордону з Радянською Україною і більше відчують вплив політичного вітру, ніж у Галичині. На Волині існують більш міцні ліві організації, ніж в Галичині»³².

Польська влада усіляко поборювала пробільшовицькі настрої. Влітку 1923 р. поліція за участю військ провела 36 спецоперацій та 108 розвідок проти загонів комуністичного спрямування у воєводстві. Навесні 1925 р. було викрито і заарештовано бл. 1500 підпільників Ковельської та Володимирської округи КПЗУ³³.

З 15 листопада 1926 р. до 10 січня 1927 р. відбувався один з найбільших судових процесів над комуністами у м. Володимирі. На ньому 151 член КПЗУ

²⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 17, арк. 218.

²⁹ Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 3, арк. 43.

³⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 55.

³¹ Там само, арк. 49-50, 69.

³² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 1, оп. 20, спр. 6830, арк. 20.

³³ Разиграєв О. В. Польська державна поліція на Волині у 1919-1926 роках / О. В. Разиграєв: монографія. – Вид. 2-ге, виправл. і доповн. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – 444 с. – С. 291-303.

звинувачені в підготовці збройного повстання. 9 осіб було засуджено до довічного ув'язнення, а 120 отримали тривалі терміни ув'язнення. Антон Стрижевський, разом з послом Сергієм Назаруком за допомогою відомого адвоката зі Львова Степана Шухевича, організували підсудним захист³⁴.

Вірогідно, що Сергія Назарука та Антона Стрижевського пов'язувала прихильність до соціалістичних ідей. Учасник української революції Сергій Назарук був одним із засновників володимирського товариства «Просвіта» та партії «Селянський союз». Будучи послом до польського сейму, належав до УПР. Показово, що він виступав проти вступу «Селянського союзу» до «Сельробу». Згодом, у 1946 р., С. Назарук був заарештований органами НКВС і засуджений до 7 років таборів. Помер у таборі в Кемеровській області Росії³⁵.

Співпраця А. Стрижевського та С. Назарука виявилася під час акції, пов'язаної з привезенням та роздачею постраждалим від неврожаю селянам ячменю з Радянської України. У червні 1926 р. на адресу переважно українських послів прибув транспорт зі збіжжям з УСРР у кількості 12 вагонів, який розділили за посередництвом «Просвіт», українських кооперативів, відомих громадських діячів між місцевими українцями з розрахунку від 5 до 25 пудів на особу. Надісланий транспорт і його розподіл призвів до різного коментування цієї події. Частина місцевого населення, потрапивши під вплив агітації, стверджувала, що Радянська Росія і Радянська Україна не забувають про співвітчизників в Польщі та допомагають їм, у той час як польська влада не надає українцям жодної допомоги. Інша частина українців вважала, що посли розподіляють збіжжя виключно «потрібним людям», тому мета акції – агітація за тих чи інших послів і намагання збільшити симпатії до Радянської України³⁶. Привезений з УСРР ячмінь був адресований, серед інших, на ім'я посла С. Назарука, який доручив А. Стрижевському роздати його селянським комітетам. Незважаючи на заборону староства, він виконав доручення. У результаті, був затриманий поліцією, яка протримала його під арештом два тижні³⁷.

Антон Стрижевський проводив активну громадську працю. Він брав участь у роботі конференції українських діячів Волині, яка відбувалася напередодні парламентських виборів 1928 р. На цій конференції, що проходила 17-18 грудня 1927 р. у Ковелі, було утворено Український громадянський комітет. До Бюро виконавчого комітету увійшов, разом з Олександром Ковалевським, Дмитром Барченком, Данилом Ковпаненком, Пилипом Пилипчуком, Дмитром Романенком, Степаном Скрипником, також Антон Стрижевський,

³⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 51.

³⁵ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 20, арк. 284; Власюк. О. В. Представники Волині у польському парламенті першого скликання. – С. 23.

³⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 33, спр. 21, арк. 87.

³⁷ Там само, ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 51.

як колишній полковник української армії та інструктор «Просвіти» у Володимирському повіті³⁸.

Ведучи передвиборчу агітацію на території Володимирського повіту, А. Стрижевський не отримав підтримки населення, відтак потрапити до парламенту йому не вдалося³⁹.

Будучи хорошим фахівцем, Антон Стрижевський, зміг влаштуватися технічним керівником на будівництві 20 км залізниці та станції біля каменоломні Янова Долина, керував зведенням мосту, електростанції та семикласної школи у Давидгородку. На будівництві в Яновій Долині, яке тривало більше року, було одночасно задіяно біля 1000-1200 працівників⁴⁰.

З 1928 р. А. Стрижевський проживав у Костополі, опинившись у середовищі уенерівських емігрантів, які працювали у кар'єрі Янова Долина, на фанерному заводі. У містечку діяв кооператив «Поміч», навколо якого гуртувалися емігранти. Найактивнішими були брати Роцинські: лікар Петро Роцинський, якому УЦК у Варшаві виклопотав право лікарської практики⁴¹ та Степан Роцинський – голова місцевого відділу УЦК. Членом кооперативу був емігрант Бондарчук, який приїхав у Костопіль після навчання у Чехословаччині⁴².

Кооператив слугував прикриттям для діяльності уенерівської розвідки. Через нього всю кореспонденцію отримував А. Дітківський, який з червня 1927 до березня 1928 р. очолював контрольно-розвідувальний пункт у Костополі і був тісно пов'язаний з М. Чоботарівим⁴³. Колишній хорунжий петлюрівської армії (чорний полк командира Дяченка) Андрій Дітківський, відомий також під іменем Петра Івановича Дорошенка, у 1920 р. емігрував до Польщі, поселився у Варшаві, підтримував тісні зв'язки з Іваном Литвиненком⁴⁴, очільником розвідувального пункту УНР у Могилянах, поблизу Острога, а з осені 1928 р. – у Рівному. З розвідкою УНР та А. Дітківським був пов'язаний також Василь Недайкаша, який у цей час жив у Костополі. Після поразки революції його загін діяв на території Одеської, Миколаївської і Кіровоградської областей⁴⁵, а у 1927 р. він нелегально перейшов радянсько-польський

³⁸ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 28, арк. 231.

³⁹ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 29, арк. 34.

⁴⁰ Там само, ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 51, 72.

⁴¹ З діяльності УЦК у сфері правової допомоги українській еміграції (з листопада 1924 р. по липень 1925 р.) // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1925. – Ч. 4. – Серпень. – С. 46.

⁴² Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 960, арк. 16-18.

⁴³ Сідак В. С. Спецслужба держави без території: люди, події, факти / В. С. Сідак, Т. В. Вронська. – С. 63.

⁴⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 960, арк. 16-18, арк. 52; спр. 1101, арк. 57.

⁴⁵ Там само, спр. 791, арк. 10, 27.

кордон⁴⁶. З А. Дітківським, а вірогідно і з розвідкою УНР, співпрацював А. Стрижевський. Ця згода підтверджують покази Юлії Вахович, на квартирі у якої жив А. Дітківський. Вона свідчила: «Стрижевського Дідковський (так іменувався Дітківський у матеріалах справи – авт.) відвідував майже кожного дня»⁴⁷.

Польська влада і УЦК намагалися організувати облік емігрантів УНР, однак він проводився лише через філії УЦК, які реєстрували не всіх. Стрижевський, як багато інших, ухилявся від обліку, тим більше, що закону про реєстрацію не було. З часом багато емігрантів почали дивитися на УЦК, як на організацію, яка існує для того, щоб мати вигоду для себе, тому не реєструвалися, не платили членських внесків⁴⁸.

Після травневого перевороту 1926 р. і повернення до влади Ю. Пілсудського ситуація на Волині змінилася. Призначення воєводою Г. Юзевського призвело до активізації діяльності уенерівської еміграції, представники якої мали добрі стосунки з воєводою і селилися на Волині. З Варшави до Луцька у 1928 р. була переведена редакція газети «Українська нива», котра стала центром згуртування українських проурядових сил регіону. Газета виходила тричі на тиждень, мала разовий тираж до 2000 примірників. У червні 1931 р. політичні емігранти з Наддніпрянщини стали засновниками регіональної української проурядової політичної партії під назвою ВУО.

На установчому з'їзді ВУО у Луцьку звучали заяви про лояльність партії до Польської держави, про готовність співпрацювати з воєводською адміністрацією⁴⁹. Делегатом з'їзду був А. Стрижевський, який після з'їзду, у числі інших, був запрошений на зустріч до воєводи. Під час розмови А. Стрижевський наголосив, що без покращення матеріальних умов життя неможливо говорити про вирішення національних проблем, а тим паче про українсько-польське порозуміння. Економічна ж ситуація на Волині залишалася складною, поглиблювалася криза: закривалися підприємства, праця робітників погано оплачувалася, затримувалася заробітна плата⁵⁰.

А. Стрижевський порушив питання про утворення професійних спілок, які б стояли на захисті інтересів працюючих. Воєвода Г. Юзевський прихильно поставився до цієї ідеї, що дало можливість утворити профспілки у складувній, лісовій, фанерній, деревообробній промисловості та каменоломнях. Виник Волинський союз (об'єднання) праці на чолі з Романом Приступою. У всі повіти призначалися довірені особи союзу, зокрема Антон Стрижев-

⁴⁶ Сідак В. С. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. / В. С. Сідак, Т. В. Вронська. – С. 142.

⁴⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 4204, арк. 82.

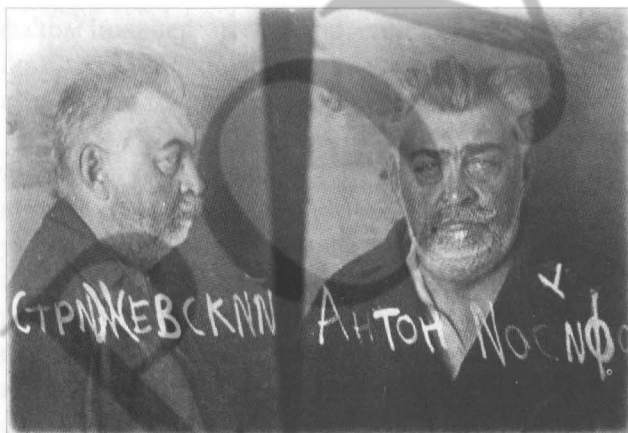
⁴⁸ ГДА СБУ, м. Луцьк, ф. П., спр. 8254, арк. 21.

⁴⁹ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 5, арк. 1-12.

⁵⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 52.

ський відповідав за Костопільський повіт⁵¹. За його сприяння у повіті було відкрито робітничий будинок, створено низку професійних об'єднань: у Яновій Долині, деревообробний союз з Костополю, союз лісників і млинарів. Союз домігся, щоб працевлаштування робітників відбувалося з його відома. Працюючи інспектором союзу, Стрижевський вимагав від директора каменоломні Шатковського виконання зобов'язань щодо виплати працівникам заробітної плати. Конфлікт з дирекцією призвів до дводенного страйку, походу робітників до старости, навіть приїзду у Янову Долину представника міністерства. Врешті суперечка завершилася звільненням А. Стрижевського від обов'язків інспектора Волинського профспілкового союзу і арештом. До суду справа не дійшла, наслідки були інші: посаду голови союзу зайняв директор каменоломні у Яновій Долині, член партії ендеків, потім BBWR і OZN Шатковський, а саму організацію приєднали до Союзу профспілок у Варшаві⁵². Зрозуміло, що ситуація на каменоломнях Костопільського повіту не покращилася, що засвідчив страйк 55 гірників у лютому 1935 р., викликаний невиплатою впродовж семи місяців заробітної плати і загальною заборгованістю у сумі біля 165 тисяч злотих⁵³.

Після звільнення з профспілкового союзу Антон Стрижевський влаштувався на роботу у магістрат, де заробляв 150-200 злотих у місяць. Однак, після приїзду у 1936 р. нового бургомістра, втратив і цю роботу. Влаштувався у магазин, при якому обладнав майстерню з ремонту велосипедів та радіо⁵⁴.

Антон Стрижевський після арешту органами НКВС

Крім професійної діяльності, Антон Стрижевський викладав свої думки на сторінках газет. Ще у 1907-1908 р. друкував статті під псевдонімом «Ольвія» у газеті «Киевская мысль», пізніше під псевдонімом «Вольний ченстоховець», «Василь Чміль» чи під власним прізвищем дописував у газети «Українська трибуна», «Воля», «Українська нива».

⁵¹ Там само, арк. 95

⁵² Там само, арк. 73-76.

⁵³ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 74, арк. 55.

⁵⁴ Там само, ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 53, 76.

Після приходу радянської влади, у вересні 1939 р., Антон Стрижевський став заступником голови міського споживчого товариства у Костополі, працював технічним керівником райпромкомбінату. Однак нова влада взяла українських політичних емігрантів на особливий облік. Переважна частина тих, хто не встиг виїхати на територію генерал-губернаторства, були репресовані органами НКВС. А. Стрижевського заарештували 25 червня 1940 р. і утримували у тюрмі м. Рівне. Особою нарадою при НКВС СРСР 26 квітня 1941 р. він був ув'язнений на 8 років виправно-трудоих таборів⁵⁵.

Відомо, що 6 вересня 1941 р., на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР, Стрижевський був амністований як польський громадянин і виїхав у м. Бальцер АРСР НП (Німців Поволжя). Рішенням прокуратури Рівненської області від 14 грудня 1990 р., згідно ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р., Антон Стрижевський реабілітований⁵⁶.

Життя Антона Стрижевського віддзеркалює непросту долю українського політичного емігранта з Наддніпрянщини, який в умовах Другої Речі Посполитої намагався адаптуватися до нових умов, реалізувати власні переконання, зрештою заробити на прожиття. Однак, з приходом радянської влади, як багато інших політичних емігрантів, колишніх учасників національно-визвольної боротьби, був арештований. Як склалося його подальше життя, залишається невідомим. Інформація про те, що він у 1941 р. був амністований, як польський громадянин, дає нам підстави для припущення, що йому вдалося перебратися на захід і зберегти собі життя.

⁵⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 126, 133.

⁵⁶ Там само, арк. 134, 135.

СЕРГІЙ ТИМОШЕНКО

Творчість Сергія Прокоповича Тимошенка посіла важливе місце в українській архітектурі початку ХХ століття, адже була позначена образністю, стильністю та високим професіоналізмом. Головним у його творчості було поєднання надбань української архітектури минулого часу з проявами модерну. Це наповнювало її змістовністю, багатоплановістю, засвідчувало універсальність майстра. Про його талант і високий професіоналізм свідчать більше 10 нагород на різних конкурсах. Так, за проект будинку Харківського художнього училища у 1911 р. він отримав ІІІ премію, за проект пам'ятника композитору М. В. Лисенку у 1913 р. – І премію, за проект меморіальної каплиці Шеметів на Полтавщині – ІІ премію у 1916 р., у тому ж році отримав ІІ премію за проект церкви на Харківщині¹. Як інженер керував роботами на будівництві залізничних вокзалів у Києві і Харкові².

Народився Сергій Тимошенко 23 січня (5 лютого за н. с.) 1881 р. у с. Базилівка Чернігівської губернії (нині с. Крупське Конотопського району Сумської області) у сім'ї, яка виховала трьох синів та доньку³. Старший брат Степан (1878-1972 рр.) став всесвітньо відомим вченим-механіком, автором праць з теорії пружності, опору матеріалів і будівельної механіки, академіком численних іноземних академій, лауреатом багатьох престижних міжнародних премій. Молодший Володимир – відомий економіст, громадсько-політичний діяч, доктор філософії, професор. Середній з братів Сергій, за фахом інженер-архітектор, спроектував значну кількість будов у різних країнах світу. Доля розпорядилася так, що усі троє братів опинилися в еміграції, лише молодша сестра Анна усе своє життя прожила в СРСР⁴.

Освіту Сергій Тимошенко здобував у реальній гімназії у м. Ромни Полтавської губернії та в Інституті цивільних інженерів у Петербурзі. У 1905 р. він був одним з організаторів студентського підпільного гуртка з вивчення української архітектури, легалізованого через чотири роки. Крім професійної діяльності, Тимошенко зі студентських років брав активну участь у національному житті. Він був одним із засновників Революційної української партії (РУП), пізніше належав до Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Під час демонстрацій двічі (у 1902 і важче у 1905 р.) отримав поранення і через погіршення стану здоров'я був звільнений з військової служби.

¹ [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://www.alyoshin.ru/Files/publika>

² Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 8, арк. 116.

³ Там само.

⁴ Власенко В. М. Сергій Тимошенко на ниві архітектури і політики / В. М. Власенко / [Електронний ресурс]. – Місце доступу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr02/historia/00_his21.htm

Після закінчення інституту працював за фахом у Ковелі, де займався спорудженням залізничного вокзалу, який тоді будували за проектом О. М. Вербицького. У 1908 р. переїхав до Києва, влаштувався до дирекції Південно-Західної залізниці. За його проектами було створено чотирихповерхові будинки Юркевича та Лаврентьєва у стилі архітектурного модерну, що базувався на мурованій архітектурі українського бароко. Пізніше Сергій Тимошенко запросили на будівництво Південно-Донецької залізниці, що спричинило його переїзд до Харкова. Майстер проектував вокзали, пакгаузи, допоміжні споруди, житлові будинки на нових залізничних лініях. Відомими стають проекти будов Кубансько-Чорноморської козачої залізниці (1911-1916 рр.), серед них вокзали на станціях у Катеринодарі, Ведмедівській, Старомишастівській та ін. Спроектовані Сергієм Прокоповичем житлові будинки були раціональними за своїми рішеннями, мали зв'язок з традиціями українського хатнього будівництва. У своїх роботах автор користувався цеглою як матеріалом не лише конструктивним, але й декоративним, поєднував цеглу двох кольорів, що поживляло екстер'єр будинків, надавало їм мальовничості⁵.

У 1912 р. С. Тимошенко долучився до мистецького об'єднання у Харкові – українського художньо-архітектурного відділу Харківського літературно-художнього гуртка на чолі з С. І. Васильківським. С. Тимошенко був його заступником, організовував роботу мистецьких виставок, на яких демонстрував і власні проекти. Архітектурні проекти С. Тимошенка постійно експонувалися на міжнародних виставках.

У вир політичного життя захопила Тимошенка Українська національно-демократична революція: член УЦР впродовж всього часу її існування⁶, заступник голови Харківського губернського виконавчого комітету, губернський комісар Слобожанщини (Харківська губернія, частина Воронежської і Курської), уповноважений українського уряду на переговорах з урядом Кубанського краю для координування спільних антибільшовицьких військових операцій⁷, міністр комунікацій УНР у серпні 1919 р. У наступному році, перейшовши польсько-більшовицький фронт, приєднався до Симона Петлюри, повторно став міністром. Пройшов важкий шлях Другого зимового походу, за що був нагороджений Хрестом Симона Петлюри.

Після поразки революції, з 1921 р. Сергій Тимошенко перебував в еміграції у Польщі, проживав у Львові⁸, працював архітектором акційної спілки

⁵ [Електронний ресурс]. – Місце доступу : <http://www.alyoshin.ru/Files/publika>

⁶ Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : Біографічний довідник. – С. 171-172; 208.

⁷ Договір між урядом УНР та Урядом Кубанського краю / [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://www.pilsudski.org/archiwa/dokument.php?nonav=1&nraf=701&nzresp=7&sygn=4&handle=701.180/6052>

⁸ Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 8, арк. 116.

будівельного промислу. Розробив низку проектів, зокрема храми у передмістях Львова: Клепарові та Левандівці, монастир Студитів у с. Зарваниця та ін.⁹. У цей же час харківська ЧК, провівши обшук у родинному помешканні Тимошенків, знищила всі його архітектурні проекти¹⁰.

Життя у Львові було непросте, його проекти були мало затребуваними. С. Тимошенко у листі В. Садовському писав: «Мені тут погано живеться і я почуваю себе зле фізично, страшенно схуд і почуваю втому. Крім того, у Львові немає жадних перспектив на поліпшення мого становища, бо будувать тут поки що не збираються»¹¹. С. Тимошенко почувався ображеним, розчарованим у політичній діяльності. Це засвідчує його лист у січні 1922 р. до В. Садовського, де він пише про небажання входити до складу нового уряду УНР і різко критикує Петлюру: «Я одмовляюсь не через те, що не хочу іти в Кабінет Лівичького, а через те, що це робиться все під тією ж самою сильно протухлою фірмою Петлюрівщини... Головне це те, що я цілком не довіряю Петлюрі, маю багато доказів його безпринципності... Популярність його на Україні невелика і теж не завжди і скрізь позитивна – краще там, де він не був, і кепська там, де він бував»¹². Ймовірно, давалася взнаки його підтримка у 1920 р. військової опозиції проти Петлюри¹³.

Реакція Тимошенка була підсилена тодішньою ситуацією у Львові, жителі якого болісно реагували на Варшавську угоду 1920 р.: «Наше громадянство, як в Галичині і на Волині, дуже неприхильно ставиться до заходів Андрія Миколайовича Лівичького... Галичани так прямо вороже ставляться до сучасної кризи»¹⁴. На все це накладався непростий характер Сергія Прокіповича. Політичні суперечності серед української еміграції продовжувалися, що ускладнювало особистісні відносини. Озлобленість, помножена на власні амбіції і протистояння, завдавала значної шкоди спільній українській справі. С. Смаль-Стоцький писав 9 квітня 1927 р.: «Великі злидні нічого нас не навчили. Куди не глянеш, розтіч думок, брак організації, консолідації. Ми сильні в поборованні самих себе, своїх братів. Як скажені собаки жеремося за косточками, кинені до того між нас нашими ворогами. І перед світом ми зовсім не виглядаємо як нація, яка добре знає, чого хоче, чого їй треба»¹⁵.

У 1924 р. Тимошенка запросили на кафедру будівництва до Української господарської академії у Подєбрадах поблизу Праги, де він займав посаду

⁹ [Електронний ресурс]. – Місце доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

¹⁰ Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : Біографічний довідник. – С. 172.

¹¹ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи і матеріали. – С. 115.

¹² Там само. – С. 112.

¹³ Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. Документи і матеріали. – С.172.

¹⁴ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи і матеріали. – С. 115.

¹⁵ ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 236, арк. 40-41.

доцента, пізніше декана інженерного факультету. У Подєбрадах вийшла друком його праця «Будівельні матеріали, їх властивості, досліди та виготовлення». Одночасно Сергій Тимошенко викладав архітектуру в Студії пластичного мистецтва у Празі. У 1927-1928 рр. він обіймав посаду ректора Подєбрадської академії, наступного року очолював кафедру водно-санітарної техніки. Одночасно Сергій Прокопович займався громадсько-суспільною роботою. У грудні 1929 р. він, поряд з іншими професорами і доцентами, підписав «Резолюцію-протест викладацького складу Української господарської академії в Подєбрадах з приводу підготовки органами ДПУ судового процесу над членами Спілки визволення України». У документі наголошувалося: «Ми, члени лекторського складу Української Господарської Академії в ЧСР, незалежно від ріжниці наших політичних переконань, однодушно й найрішучіше протестуємо перед цілим світом проти цих нелюдських способів нищення культурних сил нашого народу...»¹⁶. У цей час С. Тимошенко співпрацював з українськими емігрантськими громадами, розкиданими по світу, зокрема, подарував книги для пересилки у Харбін для місцевої «Просвіти»¹⁷. Саме архітектор Тимошенко спроектував «могильну плиту, зроблену із скромного сірого каменю з гарним орнаментом на могилі Петлюри на цвинтарі Монпарнас у Парижі»¹⁸.

У 1930 р. Сергій Прокопович, прийнявши польське громадянство, залишив академію та поселився у Луцьку, влаштувавшись на посаду інженера будівництва в окружному земському уряді¹⁹. На Волині він спроектував низку цивільних споруд, кілька церков, зокрема в українському стилі відновив Братську церкву в Луцьку. Однак, основною у «волинський період» його життя стала громадсько-політична робота.

Після приїзду до Луцька Тимошенко був обраний віце-головою Повітової ради BBWR, членом колегіального суду при Воеводській раді BBWR,

*Сергій Тимошенко –
ректор Української
господарської
академії у Подєбрадах
(Чехословаччина). 1927 р.*

¹⁶ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи і матеріали. – С. 374-375.

¹⁷ Там само. – С. 388.

¹⁸ Враження з подорожу до Парижу (Відчит посла С. Скрипника у Луцьку) // Волинське слово. – 1937. – 29 липня. – С. 4.

¹⁹ Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 8, арк. 116 зв.

керівником низки громадських організацій. На всіх посадах, які обіймав Сергій Тимошенко, працюючи на Волині, він виявляв прихильність до ідей польсько-українського співжиття, одночасно намагаючись легальними методами захистити українські інтереси. Такі дії були співзвучні з «волинським експериментом» воєводи Генрика Юзевського, суть якого полягала у налагодженні українсько-польських взаємин шляхом компромісів з інтересами українців, а відтак, намаганнями перетворити їх на вірних громадян Польської держави. Ймовірно, саме зміна національної політики після травневого перевороту 1926 р. та «волинська програма» Генрика Юзевського стали причиною переїзду Сергія Тимошенка на Волинь.

Сергій Прокопович активно включився у боротьбу за українізацію Православної церкви у Польщі. У 1931 р. став головою Ради Луцького Чеснохресного братства, очолив Товариство прихильників православної освіти і охорони традицій православної віри імені митрополита Петра Могили. Установчі збори товариства імені П. Могили відбулися 19 листопада 1931 р. в приміщенні Українського клубу «Рідна хата» у Луцьку²⁰. Поряд з Сергієм Тимошенком (голова Управи) у товаристві працювали – протоієрей о. Павло Пащевський (заступник голови), Іван Власовський (генеральний секретар), Михайло Тележинський (скарбник). У свій час всі вони були активними діячами Української революції, а після її поразки оселилися у Польщі, ставши емігрантами²¹. Товариство ставило своїм завданням «відродження соборницьких традицій; підготовку до Помісного собору Православної церкви у Польщі; задоволення церковно-релігійних потреб кожної нації; боротьбу з безбожництвом, пропагандою нової унії та сектантством»²². У програмній Декларації відмічалось: «Твердо переконані, що відновлення соборного устрою церкви, як воскресіння основної традиції наших предків, спричиняться до відновлення багатьох релігійно-національних традицій нашого церковного життя»²³.

Осередки товариства були утворені у Рівному²⁴, Кременці²⁵, Новоградку²⁶, Сарнах, Острозі, Здолбунові, Володимирі, Дубному²⁷, з лютого 1935 р. працювала Богословська секція, діячі якої готували та видавали релігійну

²⁰ Там само, ф. 63, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

²¹ Там само, ф. 63, оп. 1, спр. 13, арк. 9.

²² Там само, ф. 63, оп. 1, спр. 3, арк. 204.

²³ Українська Нива. – 1931. – 28 листопада. – С. 1.

²⁴ Держархів Волинської обл., ф. 63, оп. 1, спр. 13, арк. 100.

²⁵ Там само, арк. 117.

²⁶ Там само, арк. 135.

²⁷ Там само, арк. 203.

літературу українською мовою²⁸. В окремих випадках філії товариства бралися за добродійні акції. Так, відділ у Рівному з нагоди відкриття «Збіжжевої біржі» отримав картки на 200 безкоштовних обідів з місцевої «Дешевої кухні», які роздали незаможним жителям м. Рівного та околиць²⁹.

Зусиллями Товариства імені митрополита П. Могили було видано чотири числа журналу «За соборність», а після його заборони польською владою у 1935 р. виходив часопис «Церква і Нарід» (з 1935 по 1939 рр.)³⁰.

Сергій Тимошенко очолював низку інших громадських організацій, зокрема Українське спортивне товариство «Стир»³¹ та Видавниче товариство ім. К. Острозького. Останнє виникло у Луцьку 23 листопада 1938 р. на підставі затвердженого владою статуту, згідно якого мало завданням «піднесення культурно-освітнього рівня українського населення та популяризацію особливостей культури Волині»³². Товариство планувало видавати книжки науково-популярного, історичного, релігійного та белетристичного змісту, а також шкільні підручники, періодичні та неперіодичні українські часописи, календарі, утримувати книгарні, читальні та бібліотеки³³. Однак для реалізації цих планів не вистачило коштів та часу.

Кульмінацією політичної діяльності Сергія Тимошенка на Волині стала робота в регіональній проурядовій українській партії ВУО. Організаторами ВУО були представники уенерівської еміграції, зокрема Петро Певний, Сергій Тимошенко, Євген Богуславський, Мартин Волков, Олександр Ковалевський, Степан Скрипник та інші. У програмній Декларації, прийнятій у червні 1931 р. на з'їзді у Луцьку, наголошувалося на лояльності до Польської держави, на зміцненні українсько-польської співпраці, на прагненні розвивати національну самосвідомість волинян³⁴. Будучи членом ВУО, Сергій Тимошенко у 1935 р. став послом до сейму³⁵, а у 1938 р. – сенатором³⁶.

Крім лояльного ставлення до польської адміністрації, характерною рисою діяльності ВУО була критика і негативне ставлення до більшовицької влади. Особливо активно це виявилось у період голодомору 1932-1933 рр. у Радянській Україні. 17 жовтня 1933 р. у Луцьку представники українських

²⁸ Держархів Волинської обл., ф. 63, оп. 1, спр. 13, арк. 1 зв.

²⁹ Там само, спр. 3, арк. 207 зв.

³⁰ Там само, ф. 198, оп. 1, спр. 21, арк. 13.

³¹ Волинське слово. – 1937. – 20 травня. – С. 4.

³² Там само. – 1938. – 4 грудня. – С. 3.

³³ Там само. – 1937. – 18 лютого. – С. 5.

³⁴ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 5, арк. 1-12.

³⁵ Там само, ф. 60, оп. 1, спр. 8, арк. 116 зв.

³⁶ Волинське слово. – 1938. – 27 листопада. – С. 1.

організацій Волині утворили Волинський громадський комітет допомоги голодуючим в Радянській Україні. Очолив цей комітет сенатор Микола Маслов, його заступниками стали інженер Сергій Тимошенко і професор Іван Власовський³⁷. Головна Рада ВУО під керівництвом Сергія Тимошенка 2 лютого 1937 р. одногосно прийняла резолюцію, у якій наголошувалося на безкромпомісній боротьбі з комунізмом³⁸.

Смерть Ю. Пілсудського спричинила кризу проурядового табору, яка виявилася і в кадрових змінах ВУО. На таку ситуацію відреагувало радянське консульство у Львові, зокрема, посол СРСР у Львові Світнев писав: «Керівник ВУО П. Певний пішов у відпуск, посилено говорять, що він не повернеться і роль вождя на себе візьме С. Тимошенко, відомий петлюрівець»³⁹. Дійсно, у червні 1936 р. з посади голови УПРВ і керівника ВУО було звільнено Петра Певного і обрано Сергія Тимошенка⁴⁰.

У зв'язку з вищеназваними персональними змінами газета «Діло» відмічала, що нове керівництво ВУО «поводиться гідніше»⁴¹, а «Biuletyn Polsko-Ukraiński» прогнозував, що «ці зміни провіщають звільнення ВУО, яке за правління Петра Певного мало характер політичної дочіпки»⁴².

Керівництво ВУО на чолі з С. Тимошенком справді почало активніше порушувати українські проблеми. Виступаючи на з'їзді 7 листопада 1937 р. у Рівному, керівник партії констатував: «Волинь не хоче боротьби народів, але ж Волинь українська, і не має наміру позбутися своїх природжених прав. Ані свого імені, ані своєї мови, ані своєї віри, ані своєї землі, ані своїх політичних прав, забезпечених у Конституції, прав на громадську рівність, на працю, на культуру – українська Волинь нікому не віддасть»⁴³. На шпальтах «Волинського слова» наголошувалося: «Волинь розуміється не може бути державою в державі, що керується власними правами..., але Волинь не є і не може бути трактована, як звичайна **провінція** Речі Посполитої, бо має **цілком відмінний геополітичний характер** (виділено в тексті – авт.)»⁴⁴.

Члени ВУО асоціювали свою роботу з ідеями Симона Петлюри, вважаючи себе його наступниками. Головна управа ВУО постійно організовувала свята, академії, присвячені пам'яті Головного отамана, популяризувала його

³⁷ До українського громадянства Волині // Українська нива. – 1933. – 9 листопада. – С. 1.

³⁸ Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (CA WSW), Wydział Narodowościowy, Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych, sygn. K-674/ – 37. – S. 29.

³⁹ ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 6830, арк. 17.

⁴⁰ Українська нива – 1936. – 14 червня. – С. 1.

⁴¹ Діло – 1937. – 27 листопада. – С. 1.

⁴² Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego. – С. 214.

⁴³ Біжучий політичний момент і наші завдання // Волинське слово. – 1937. – 21 листопада. – С. 3.

⁴⁴ Що таке Волинь? // Волинське слово. – 1938. – 11 вересня. – С. 1.

портрети, видавала листівки, збірник «Волинь – Петлюри» тощо⁴⁵. Одночасно пошановувалося ім'я Юзефа Пілсудського. Так, під час засідання комітету зі святкування річниці смерті Пілсудського 4 травня 1937 р., голова УПР Волині Сергій Тимошенко казав: «Треба вжити всіх заходів, щоб Служба Божа в той день (святкування мало проходити 12 травня – авт.) відбулася при найбільш численній участі нашого громадянства та щоб у церкві священики виголошували проповіді, в яких підкреслили б роль, яку відіграв Пілсудський у житті Польщі і України». Одночасно було ухвалено рішення створити загальноволинський комітет з відзначення пам'яті Симона Петлюри⁴⁶.

Висловлювання Тимошенка про Петлюру у 30-х роках вже не носили тієї критики і негативу, які він демонстрував на початку 20-х років. Зрозуміло, політична ситуація змінилася, а С. Петлюра після смерті став символом для значної частини української еміграції. Сергій Тимошенко підкреслював, що урочистості, пов'язані з іменем Петлюри, завжди будуть «позначені справжнім смутком, бо це буде жалоба й по Головному Отаманові й по наших нездійснених мріях»⁴⁷.

В силу своїх можливостей представники проурядового українського політичного табору порушували питання, пов'язані з проблемами українського населення, їх турбувало, що у більшості державних, урядових структур, навіть у шкільництві, практично не було українців. С. Тимошенко підкреслював, що є «багато інституцій, де серед працівників зовсім немає українців, зокрема міністерства комунікацій, фінансів, дирекція державних лісів»⁴⁸. «На 103 сільські гміни – чи знайдеться тепер десяток – другий українських війтів, жодного президента чи бурмістра, жодного судді, жодного старости чи віце-старости, жодного шкільного інспектора... Якщо говорити про те, що Волинь є складовою частиною Польської держави – не може вона цим самим мати характер колонії»⁴⁹.

Систематично порушувалися проблеми української освіти та шкільництва. Виступаючи з трибуни парламенту при розгляді бюджету міністерства віросповідань та освіти на 1937-1938 рр., керівник ВУО наголошував, що «нині у волинських школах, до яких вчащає понад 50% українських дітей, українську мову або цілком не вчать, або в кращих випадках впроваджують її лише для українських дітей і то як необов'язковий предмет. Якщо в гімназіях викладається українська мова, то у фахових школах її зовсім немає...

⁴⁵ Українська нива. – 1936. – 14 червня. – С. 2.

⁴⁶ Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 3, арк. 86.

⁴⁷ Там само, арк. 115.

⁴⁸ Українська нива. – 1936. – 25 червня. – С. 3.

⁴⁹ Проблеми української інтелігенції // Волинське слово. – 1937. – 11 лютого. – С. 1.

При тому багато осіб, що працюють у шкільній адміністрації не тільки не знають української мови, але й не бажають її знати»⁵⁰.

Лідер ВУО узагальнював сумний факт: «На Волині немає ні однієї державної школи з українською мовою навчання, через що українське громадянство мусить обмежуватися приватними школами, яких спромагається утримувати лише три»⁵¹; «Три українські приватні гімназії на одинадцять повітів – це рішуче замало»⁵². Однак, всі намагання перевести хоча б одну з приватних гімназій на державну так і залишилися мріями⁵³.

Розуміли українські послы складність економічного становища місцевого населення, надзвичайно болісну проблему безробіття. Виступаючи у сеймі під час обговорення бюджету міністерства шляхів сполучення на 1937-1938 рр., Тимошенко казав: «На Волині люди не тільки на близьку, але і на далеку відстань ходять пішки або їздять на конях. З залізниць мало хто з селянської людності користає й для переїздів і для перевозок... На волинських шляхах було звільнено багато українців різних фахів, а в інтересах державних і місцевого населення є кінечним затруднення на шосових та залізничних шляхах якнайбільше місцевих людей»⁵⁴.

Надзвичайно важливе місце у роботі С. Тимошенка, як керівника УПРВ та ВУО, займали питання українізації Православної церкви в Польщі. У січні 1937 р. на аудієнції у міністра віросповідань і народної освіти В. Свентославського С. Тимошенко наголосив на важливості відкриття Теологічного ліцею у Кременці. Він сказав, що у Кременці діяла Духовна семінарія, в якій вчилися переважно діти місцевого волинського православного духовенства. Так як ця установа поступово знищується і бажаючі вчаться у Варшаві, відірвані від рідної мови та рідної культури, то Тимошенко черговий раз звертався до міністра з проханням про створення на Волині Теологічного ліцею. Однак, це прохання не мало ніякого результату⁵⁵.

Крім того, Тимошенко висловив домагання внести до бюджету 30.000 злотих на скликання Помісного собору Православної церкви у Польщі⁵⁶. Хоча міністр визнав прагнення послів слухними, але наступ на Православну церкву не припинився, а навпаки посилювався. Яскравою ілюстрацією цього стала ревіндикаційна акція у селі Гриньки. Посол Тимошенко з великими труднощами зміг потрапити у село, хоча члени КОПу все ж змусили його

⁵⁰ Бюджет і українські домагання // Волинське слово. – 1937. – 28 січня. – С. 1.

⁵¹ Там само.

⁵² Волинське слово. – 1937. – 1 січня. – С. 6.

⁵³ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 76-77.

⁵⁴ Бюджет і українські домагання // Волинське слово. – 1937. – 28 січня. – С. 1.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Волинське слово. – 1937. – 28 січня. – С. 1.

залишити Гриньки, відібравши попередньо видану перепустку⁵⁷. Після протестів та інтерпеляцій українських політичних і релігійних діячів більшість з «навернених» таки повернулися до лона Православної церкви⁵⁸, але ревіндикаційні акції підтримувалися владою в інших місцевостях краю.

Працюючи у Луцьку, Сергій Прокопович не забував про свою основну професію – архітектуру. У травні – червні 1937 р. на Волині (у Луцьку, Рівному, Кременці) проходила X виставка Українського мистецького гуртка «Спокій», заснованого у 1927 р. студентами Академії мистецтв у Варшаві. Спочатку ця група складалася з 6 осіб, але пізніше значно зросла. У 1930 р. вона нараховувала 10 осіб, в 1932 – 18. Членами гуртка були Сергій Тимошенко, Олександр Тимошенко (син С. Тимошенка – авт.)⁵⁹.

X виставка гуртка «Спокій» оцінювалася фахівцями як досить багата за кількістю та якістю експонатів. Виставка складалася з трьох відділів: архітектури, графіки і малярства⁶⁰. У відділі архітектури найбільше праць подав професор Тимошенко, який зробив ретроспективний огляд своїх робіт, починаючи з 1913 р. Багато уваги приділив церковній архітектурі, над якою працював тривалий час, створивши зразки високохудожніх будівель в українському стилі. Крім того, він представив кілька модерних проектів віл та великих будівель⁶¹.

На виставці гуртка «Спокій» були представлені твори майже 20 майстрів. Серед них Леонід Маслов подав кілька проектів будинків у модерному стилі та вдалу спробу представлення української п'ятибанної церкви. Збірка дерев'яних волинських церков вказувала на спеціальне зацікавлення молодого архітектора цією ділянкою будівництва⁶². Поряд з працями Сергія Тимошенка, на виставці були роботи В'ячеслава Васьківського (*В'ячеслав Васьківський народився у 1904 р. в Рівному, закінчив Академію мистецтв у Варшаві, був членом українського мистецького об'єднання «Спокій». У 1945-1949 рр. працював вчителем у мистецькому середньому навчальному закладі в місті Закопане. Портретист, володів класичною технікою гравюри*), Ніла Хасевича (*Ніл Хасевич (1905-1952) – український художник, графік, активний громадський і політичний діяч, член Організації українських націоналістів, член мистецького гуртка «Спокій»; працював переважно у ділянці ек-*

⁵⁷ Там само. – 1938. – 6 лютого. – С. 2.

⁵⁸ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви ХХ ст. / І. Власовський. – Частина друга. – Нью-Йорк, 1975. – С. 140.

⁵⁹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939... – S. 264.

⁶⁰ Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 3, арк. 56.

⁶¹ X-ка виставки Українського мистецького Гуртка «Спокій» у Луцьку // Волинське слово. – 1937. – 6 червня. – С. 6.

⁶² Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 3, арк. 56.

лібрису технікою деревориту. Загинув у лавах УПА), Олекси Шатківського (Олекса Шатківський (1908-1979) – маляр і графік родом з м. Почаєва на Волині. Мистецьку освіту здобув у Варшавській школі прикладного мистецтва (отримав 14 нагород за живопис і графіку) і в Академії мистецтв; з 1931 р. був членом гуртка українських митців «Спокій». У 1939 р. повернувся з Варшави до Почаєва, де вчителював у місцевій середній школі та продовжував малювати. Після закінчення війни працював художником у Тернопільському драматичному театрі імені Т. Шевченка), Петра Холодного (Холодний Петро Петрович молодший (1902-1990), маляр і графік, син Петра Холодного старшого. Мистецьку освіту здобув в Українській студії пластичного мистецтва у Празі (1926-1927) і в Академії мистецтв у Варшаві (1928-1934). Член українського мистецького гуртка «Спокій», учасник численних виставок у Варшаві, Львові та інших містах Європи. Після війни жив у Німеччині, з 1950 р. – у США, член Об'єднання митців українців в Америці (ОМУА). Тематика творчості – ікони, вітражі, мозаїки). Під час проведення виставки у містах Волині Сергій Тимошенко опікувався Нілом Хасевичем⁶³, а ВУО та Чеснохресне братство у Луцьку фінансово сприяли її організації⁶⁴. Отож, поряд з політичною діяльністю, Тимошенко не забував про свою основну професію. Зауважимо, що, на прохання членів Українського центрального комітету у Луцьку, він спроектував пам'ятник генералові О. Алмазову⁶⁵, який помер 13 грудня 1936 р.⁶⁶.

У кінці 30-х рр. у національній політиці Другої Речі Посполитої утверджується концепція «зміцнення польськості на східних кресах», активізуються націоналістичні тенденції, зростає роль військових. У цих умовах 24 квітня 1938 р. було відкликано з Луцька Генрика Юзевського. У промові на зборах представників громадських організацій у зв'язку з проводами волинського воєводи, Сергій Тимошенко наголошував: «Ви, п. Міністре, знавець ідей Великого маршала Польщі... з повним сумлінням виконали його заповіт... Ви сумлінно і чесно виконали свій обов'язок виховати українські маси Волині у любові та пошані до Держави... Ви знайшли до цього правдивий і єдиний шлях... шлях делікатного відношення до релігійних і національних потреб»⁶⁷. Через два дні, 26 квітня 1938 р., на Волинь прибув останній воєвода Олександр Гауке-Новак⁶⁸.

⁶³ Там само, арк. 116.

⁶⁴ Там само, арк. 56, 76.

⁶⁵ Волинське слово. – 1937. – 8 жовтня. – С. 2.

⁶⁶ Українська нива. – 1936. – 20 грудня. – С. 4.

⁶⁷ Держархів Волинської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 8. арк. 39.

⁶⁸ Там само, арк. 44.

Незважаючи на наростання українсько-польської конфронтації у кінці 30-х рр., Сергій Тимошенко, як і інші члени проурядового українського політичного табору, покладали надії не на власні сили, а на порозуміння з владою. У промові на засіданні польського парламенту 9 березня 1939 р. Сергій Тимошенко казав: «Високий Сенате! Забираючи голос в імені Української Парламентарної Репрезентації Волині, мушу підкреслити, що українське населення Волині залишається і надалі на своїх незмінних позиціях щодо Речі Посполитої, вважаючи її за спільну з польським народом батьківщину, а себе за її співгосподарів»⁶⁹.

Однак, лояльний до влади український політичний табір переживав внутрішню кризу, що виявилось у виході групи Степана Скрипника із складу ВУО. У червні 1938 р. посол Скрипник склав «Декларацію про політичне і економічне становище українського населення на Волині»⁷⁰. У документі наголошувалося, що українці не можуть спокійно спостерігати як нищаться їх права, як зневажається їх гідність. Президії Головної управи ВУО доручалося звернутися до президента Речі Посполитої з проханням вплинути на вирішення українського питання. Однак, Декларація не була надрукована у пресовому органі партії, а Тимошенко не дозволив розіслати цей документ первинним осередкам ВУО, оскільки влада пригрозила конфіскацією газети. У відповідь Скрипник виступив з протестом і наголосив, що вийде з партії, як не згідний «з тактикою сліпого послуху владі»⁷¹.

9 грудня 1938 р. у Комунікаті Української Парламентарної Репрезентації Волині повідомлялося, що «посол Скрипник не є членом УПРВ, яка розірвала з ним політичні контакти і солідарність»⁷². У березні наступного року Сергій Тимошенко «звільнив посла Степана Скрипника з посади голови Округової Управи ВУО у Дубні і секретаря Округової Управи ВУО у Рівному, а посла Володимира Онуфрійчука з посади голови Округової Управи ВУО у Володимирі»⁷³.

Суперечності всередині українського проурядового табору відбувалися в умовах наростання міжнародної небезпеки напередодні Другої світової війни. 24 серпня 1939 р. у Луцьку на засіданні УПР Волині під головуванням сенатора С. Тимошенка підкреслювалося: «В обличчі нових відносин, що витворилися на Заході й Сході Європи внаслідок німецько-совітського порозуміння, УПРВ висловлює глибоке переконання, що підставою рівноваги в Європі й забезпечення в ній великодержавної ролі Речі Посполитої Поль-

⁶⁹ Волинське слово. – 1939. – 19 березня. – С. 1.

⁷⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 479, оп. 1, спр. 7, арк. 1-2.

⁷¹ Там само.

⁷² Волинське слово. – 1939. – 28 лютого. – С. 1.

⁷³ Волинське слово. – 1939. – 9 березня. – С. 2.

ської є тривке порозуміння між польським і українським народом... Населення Волині виконає свій обов'язок для оборони спільної батьківщини»⁷⁴.

Проте ситуація розвивалася згідно іншого сценарію, що змусило Сергія Тимошенка до чергового переїзду, спочатку до Любліна, пізніше до Варшави. Олесь Тимошенко (Олександр Тимошенко, 1909 р. н., син Сергія Тимошенка, закінчив матуру в м. Нимбург (Чехословаччина), вивчав техніку в Празі, на відділі архітектури, належав до Академічної громади в Подєбрадах, товариства «Основа» в Празі, «Спілки студентів-архітекторів» у Празі⁷⁵) писав у листі Михайлові Антоновичу, що «його батько устиг втекти до Варшави, а маму залишив вроді трофея у Луцьку»⁷⁶. Згодом Сергій Прокопович перебрався до Німеччини, а після закінчення Другої світової війни, з 1946 р., – до США. У США він продовжував займатися архітектурною діяльністю, де частину своїх проєктів втілював у життя. Помер 6 липня 1950 р. у м. Пало-Альто, що в Каліфорнії.

Сергій Тимошенко
в еміграції у США

Таким чином, у своїх творах С. Тимошенко проводив мотиви традицій хатнього та культового будівництва, досягнення українського бароко у композиції тодішнього модерну. Він відомий як автор понад 400 проєктів будов, архітектурних комплексів у різних країнах світу. Втім, волинський період його життя, який припав на 30-ті рр. ХХ століття, характеризувався не стільки професійною працею, як активним громадсько-політичним життям. Посол, згодом сенатор до польського сейму, один з організаторів Луцького Чеснохресного братства, Товариства імені митрополита П. Могили, очільник Волинського українського об'єднання і Української парламентарної репрезентації Волині. На всіх цих посадах він намагався налагодити українсько-польську співпрацю, сподівався на порозуміння з владою. Однак, його архітектурні проєкти у політичному житті Волині виявилися нежиттєздатними, а всі сподівання на українсько-польське порозуміння у міжвоєнний період нереалізованими.

⁷⁴ Волинське слово. – 1939. – 7 вересня. – С. 1.

⁷⁵ ЦДАВО, ф. 3569, оп. 1, спр. 26, арк. 38.

⁷⁶ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи і матеріали. – С. 613.

Rusłana Dawydiuk
**Z Polakami za Ukrainę: Emigracja naddnieprzańska
w społeczno-politycznym życiu międzywojennego Wołynia**

Streszczenie

Tom szkiców ukazuje udział w życiu społeczno-politycznym oraz stosunki z władzami II Rzeczypospolitej emigracji URL-owskiej na obszarze województwa wołyńskiego. Autorka prześledziła ewolucję polityczną i pracę narodowo-kulturalną emigracji ukraińskiej w międzywojennej Polsce poprzez zaprezentowanie jej wiodących postaci na Wołyniu, do których należeli Mykoła i Paraskowia Bahryniwscy, Serhij Baczyński, Ananij Wołynec, Antonij Kętrzyński, Ołeksandr Kowalewski, Iwan Łytwynenko, Mykoła Nehrebecki, Mykoła, Petro i Nina Pewni, Ławrentij Serwetnyk, Stepan Skrypnyk, Anton Stryżewski, Serhij Tymoszenko. Badania dotyczą okresu lat dwudziestych i trzydziestych XX w., obejmując też retrospektywę na okres URL (1917–1920.) oraz lata 1939–1941. Po zajęciu Zachodniego Wołynia przez władzę radziecką, emigracja ukraińska przestała istnieć jako grupa społeczna i czynnik polityczny: część emigrantów została represjonowana przez radzieckie organy ścigania, inna natomiast uratowała się poprzez ucieczkę na terytorium kontrolowane przez Niemców.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Америка 58, 60, 155
Англія 43

Б

Бабин, с. 82, 83, 85, 113
Бавнд-Брук, м. 109
Базар, с. 26, 75, 124
Базиліка, с. див. Крупське
Бальцер, м. 144
Барсуки, с. 32, 79
Барсуківська гм. 32
Басів Кут, с. 48
Башкирія 98
Бельгія 134
Бердичівська округа 76
Берестечко, м. 106, 107
Берестовець, с. 81, 116
Берлін, м. 57
Биківці, с. 31, 36
Білозерка, с. 32
Білозерська гм. 32
Білоцерківська округа 76
Бірзула, м. 22
Борщівка, с. 116
Бугринська гм. 92
Буковина 8, 18, 134
Бухарест, м. 135

В

Вадовиці, м. 78, 88, 104
Варковичі, с. 106, 107
Варшава, м. 5, 6, 7, 8, 10, 15, 26, 27, 30, 31, 34, 50, 55, 60, 65, 78, 79, 81, 85, 86, 89, 91, 100, 102, 103, 108, 109, 114, 120, 121, 122, 136, 137, 141, 142, 143, 153, 154, 155, 157
Ведмедівська, ст. 146
Велика Любаша, с. 112

Велика Україна 4, 64, 132, 133
Велика Харуча, с. 36
Велике, с. 116
Великі Дедеркали, с. 32
Верба, с. 106, 107
Вишгородок, с. 106
Вишнівець, с. 106
Відень, м. 8
Вільно (Вільнюс), м. 138
Вінниця, м. 19, 22, 49, 135
Вінницька обл. 39, 76
Вінниччина 102
Вінніпег, м. 84
Вовковиї, с. 106, 107
Вознесенськ, м. 22
Волинська губ. 111
Волинська обл. 4, 8, 15, 47, 65, 72, 73, 84, 89, 93, 94, 100, 102, 103, 104, 105, 107, 114, 117, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 139, 142, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155
Волинське воєв. 3, 8, 9, 10, 53, 56, 60, 65, 83, 90, 100, 113, 116, 127, 138, 139
Волинь 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 19, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 89, 90, 91, 94, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 113, 114, 115, 117, 120, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 138, 139, 140, 142, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157
Володимир, м. 8, 101, 107, 130, 139, 149, 156
Володимирський п-т 63, 141
Воронезька губ. 146
Вроцлав, м. 33, 65

Г

Гайнівка, м. 138
Гайсин, м. 39, 80
Гайсинський п-т 39
Галичина 8, 13, 14, 21, 30, 60, 64, 88, 94,
101, 120, 128, 129, 134, 139, 147
Глинськ, с. 106, 107, 124
Глоси, с. 80
Глухівський р-н 80
Головин, с. 116
Голубне, с. 116
Городок, с. 51, 124
Горохів, м. 107
Горохівський п-т 106
Гоца, м-ко 16, 47
Гриньки, с. 127, 153, 154
Грушвиця, с. 106
Грюнвальд, с. 128
Гусятин, м. 18, 79, 133, 136

Д

Давидгородок, с. 141
Далекий Схід 134
Даничів, с. 8
Денвер, м. 17
Деражне, с. 113
Деражненський р-н 111
Дермань, с. 32, 107
Дніпро, р. 67, 76
Дніпропетровськ, м. 18, 19
Дністер, р. 135
Друга Річ Посполита 3, 15, 52, 63, 64,
66, 67, 68, 73, 76, 89, 90, 100, 101, 102,
118, 123, 126, 130, 144, 151, 155, 156
Дубенський п-т 28, 49, 106
Дубенщина 63
Дубно, м. 26, 56, 75, 107, 110, 130,
149, 156
Дубровиця, м. 31, 55, 112
Луліби, с. 52, 89
Лунай, р. 105

Є

Європа 25, 155, 156
Єлисаветград, м. 102

Ж

Женева, м. 53, 84
Житомир, м. 78, 104
Житомирщина 75
Жмеринка, м. 18

З

Закарпаття 19, 102
Закопане, м. 154
Заліщики, м. 120
Залужжя, с. 79
Зарваниця, с. 147
Західна Білорусія 110
Західна Волинь 75, 76, 88, 112
Західна Європа 18
Західна Україна 8, 36, 39, 61, 74, 86, 94,
110, 113, 128
Західне Полісся 76
Збарзький п-т, 81
Здовбиця, с. 41
Здолбунів, м. 8, 12, 31, 51, 55, 82, 93,
107, 149
Здолбунівський п-т 7, 28, 41, 106
Здолбунівський р-н 82
Злазне, с. 116
ЗУНР 26

І

Івано-Франківськ (Станіславів), м. 8,
13, 18, 23, 94, 134, 135, 136
Іспанія 103
Італія 134, 135

К

Казахстан 57, 95
Каліфорнія 157
Каліш, м. 10, 39, 78, 85, 86, 88, 102,
133, 137

Кам'янець-Подільський, м. 19, 23, 24, 25, 50, 100, 135, 136
Канада 36
Карбівці, с. 39
Катеринодар, м. 146
Катеринослав, м. 19, 20, 21
Катеринославська губ. 21
Катеринославщина 19, 39
Квасилів, с. 106, 107
Кемеровська обл. 140
Київ, м. 3, 4, 5, 7, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 51, 52, 57, 58, 59, 60, 65, 75, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 94, 95, 98, 99, 102, 104, 110, 111, 120, 124, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 145, 146
Київська обл. 38, 82
Кіровоград (Єлисаветград), м. 95, 102
Кіровоградська обл. 80, 141
Клевань, с. 35, 55, 106, 107, 111, 112, 116
Клепарів, с. 147
Ковель, м. 8, 13, 34, 61, 62, 63, 76, 85, 122, 138, 140, 146
Козлин, с. 49
Колки, с. 62
Колорадо 17
Комі АРСР 26, 95
Конотопський р-н 145
Корець, м. 34, 37, 52, 75, 79, 80, 82, 89, 112
Корецький р-н 82
Костопіль, м. 8, 55, 79, 80, 107, 111, 112, 113, 116, 141, 143, 144
Костопільський п-т 80, 81, 115, 143
Котлас, м. 95
Краків, м. 24, 25, 64, 86, 136
Красне, с. 35
Кременець, м. 8, 27, 28, 29, 31, 53, 61, 63, 75, 106, 120, 149, 153, 154
Кременецький п-т 27, 28, 31, 79, 106
Кременеччина 29
Кременчук, м. 98, 119
Кричильськ, с. 81
Крупське, с. 145
Крути, ст. 125
Кубанський край 146
Курська губ. 146

Л
Ланівці, м. 31, 32, 79, 81
Лановецька гм. 32
Ланцут, м. 88
Левандівка, с. 147
Лодзь, м. 73
Локачі, с. 107
Лубни, м. 103
Луцьк, м. 11, 27, 31, 34, 35, 36, 47, 49, 50, 53, 56, 61, 62, 63, 65, 70, 72, 73, 85, 86, 90, 91, 93, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 116, 122, 123, 139, 142, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 157
Луцький округ 115, 116
Луцький п-т 62, 106
Люблін, м. 31, 157
Людвипіль, с. 116
Ляхівці, с. 111
Львів, м. 4, 5, 8, 11, 13, 14, 15, 18, 19, 25, 26, 27, 49, 50, 52, 61, 62, 63, 87, 90, 93, 94, 113, 120, 128, 133, 137, 138, 139, 140, 146, 147, 151, 155
Львівська обл. 15
Львівське воєв. 138
Льєж, м. 134

М
Майків, с. 52, 89
Мала Любаша, с. 116
Мала Яблунівка, с. 82
Малі Бистричі, с. 116
Малі Селища, с. 116
Малопольща 15
Маціїв, с. 8

Межиріцька гм. 35
Межирічі, м-ко 8, 30, 34, 35, 36, 37, 52,
89, 116
Миколаїв, м. 21, 22, 23
Миколаївська обл. 80, 141
Милостів, с. 8, 96
Мирогоща, с. 106
Мізоч, м-ко 79, 107
Могиляни, с. 79, 141
Молодаво, с. 106, 107
Москва, м. 23, 44, 95
Мощаниця, с. 82
Мюнхен, м. 57

Н

Наддніпрянина 3, 8, 47, 133, 142
Нетішин, с. 83
Німбург, м. 157
Німеччина 19, 37, 43, 74, 86, 155, 157
Німців Поволжя АРСР 144
Новий Двір, с. 19, 32, 33
Новогрудок, м. 149
Новогрудське воєв. 138
Новомильськ, с. 41
Новоселиця, м. 134
Нью-Йорк, м. 59, 109, 154

О

Одеса, м. 18, 23, 135
Одеська обл. 80, 141
Олександрів Куявський, м. 88
Олександрія, с. 47, 116
Олика, с. 106, 107
Онишківці, с. 79
Оренбург, м. 119
Оржів, с. 47
Осло, м. 57
Острог, м. 29, 30, 37, 55, 57, 75, 79, 80,
82, 84, 90, 107, 110, 138, 141, 149
Острозький п-т 111

П

Пало-Альто, м. 157
Париж, м. 18, 19, 28, 36, 124, 148
Перегребное, с. 108
Перемишль, м. 19
Петербург (Санкт-Петербург, Петро-
град), м. 7, 18, 19, 59, 102, 103, 104, 145
Пикуличі, с. 78, 88
Пилявці, с. 128
Північна Бессарабія 134
Північно-Казахстанська обл. 38, 95
Підлужне, с. 8, 80
Підляшшя 50, 56, 63, 114
Погребищенський р-н 76
Подебради, м. 104, 147, 148, 157
Поділля 24, 49, 51, 79
Подільська губ. 39, 80
Полісся 12, 55, 56, 114
Поліське воєв. 138
Полтава, м. 98, 102, 119, 121
Полтавська губ. 133, 145
Полтавська обл. 99, 133
Полтавщина 98, 103, 145
Польща 3, 4, 5, 6, 7, 10, 18, 24, 25, 26, 27,
28, 29, 30, 31, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 48, 49, 50, 51, 52, 57, 59, 60, 64, 66,
71, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85,
86, 88, 91, 92, 98, 100, 101, 103, 104, 112,
113, 116, 120, 125, 127, 128, 130, 132,
133, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142,
146, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156
Помор'я 124
Почаїв, м-ко 8, 106, 107, 127, 128, 155
Прага, м. 8, 18, 43, 49, 71, 88, 147, 148,
155, 157
Проскурів, м. 135
Пйотрків, м. 88

Р

Радянська Росія 20, 26, 140
Радянська Україна 25, 30, 31, 69, 76, 78,
81, 82, 83, 98, 123, 139, 140, 150, 151

Рівне, м. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 27, 28, 32, 33, 34, 39, 40, 41, 42, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 63, 71, 75, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 130, 135, 141, 144, 149, 150, 151, 154, 156

Рівненська гм. 120, 124

Рівненська обл. 4, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 16, 17, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 62, 63, 64, 74, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 130, 134, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 156

Рівненський п-т 11, 32, 34, 46, 47, 56, 83, 84, 88, 91, 92, 106, 111, 114, 130

Рівненщина 47, 48, 58, 96, 110, 111

Річки, с. 82

Рожище, м. 62

Роменський п-т 133

Ромни, м. 133, 145

Російська імперія 4

Росія 20, 44, 60, 108, 114, 140

РСФРР 23

Румунія 23, 84, 135

Русь 128

Рясники, с. 92

С

Самбірщина 21

Самостріли, с. 8, 48, 52, 76, 89

Сапожин, с. 52, 89

Сарненський п-т, 31

Сарни, м. 75, 81, 84, 149

Северинівка, м. 102

Седльце, м. 50

Семидуби, с. 106

Сенкевичівка, с. 106

Сибір 108, 118

Сіянци, с. 7

Скандинавія 57, 58

Славутський р-н 83

Слобожанщина 146

Смига, с. 106

Соловки, о. 84

Соснівка, с. 86

СРСР (Радянський Союз) 19, 29, 30, 36, 38, 43, 44, 57, 68, 69, 80, 81, 82, 87, 94, 95, 96, 97, 99, 110, 112, 114, 118, 123, 139, 144, 145, 151

Станіславське воєв. 138

Станіславщина 120

Старокостянтинів, м. 50

Старомишастівська 146

Старостинці, с. 76

Стидин, с. 111

Стокгольм, м. 18. 57

Страклів, с. 106

Стшалків, табір 39, 78

Сумська обл. 80. 145

Сумщина 78

Сургут, м. 108

Східна Галичина 76, 88, 93, 113, 115, 133

США 14, 17, 19, 43, 109, 155, 157

Т

Тарнів, м. 8, 19, 24, 25, 26, 28, 39, 43, 50, 59, 132, 133, 136, 137, 138

Тернопіль, м. 49, 75, 133

Тернопільське воєв. 138

Тернопільщина 86

Тялявка, с. 312

Тинне, с. 51, 130

Тираспіль, м. 22, 135

Тифліс, м. 104

Тишківці, с. 121

Томськ, м. 96

Торонто, м. 127

Торунь, м. 4, 5, 27, 88

Тростянець, м. 78
Тулуза, м. 20
Турійськ, м. 8
Тучин, с. 35, 96, 107
Тучинська вол. 112
Тютюковичі, с. 130

У

Ужгород, м. 102, 103
Україна 3, 4, 5, 20, 21, 22, 23, 26, 38, 43,
44, 45, 50, 57, 58, 59, 60, 67, 69, 70, 74,
77, 81, 84, 86, 87, 94, 108, 110, 115, 120,
124, 128, 132, 135, 137, 139, 147, 152
Українська Держава 51
Ульбарів, с. 106
Уманська округа 76
УНР 3, 5, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26,
30, 31, 36, 37, 39, 50, 59, 60, 75, 76, 77,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 102,
103, 104, 111, 113, 119, 120, 122, 124,
132, 133, 135, 136, 137, 138, 141, 142,
146, 147
УСРР (УРСР) 3, 26, 38, 57, 75, 76, 77,
78, 80, 83, 87, 94, 95, 98, 99, 110, 114,
123, 140
Устилуг, м. 107
Ушиця, с. 49, 50

Ф

Фінляндія 57
Франкфурт-на-Майні, м. 57
Франція 18, 19, 22, 24, 36, 81, 124,
134, 138

Х

Ханти-Мансійський округ 108
Харбін, м. 134, 148
Харків, м. 145, 146
Харківська губ. 7, 146
Харківська обл. 37
Харківщина 145

Херсон, м. 22, 23, 104
Ходорів, м. 88
Холм, м. 114
Холмщина 56, 63, 86, 114
Хоружівка, с. 78
Хотин, м. 135

Ц

Цепцевичі, с. 84

Ч

Ченстохова, м. 43, 50, 88, 102, 132, 133,
134, 136, 137, 138, 139
Черкаський р-н 82
Чернівці, м. 23, 134
Чернігівська губ. 134, 145
Чехословаччина (ЧСР) 19, 49, 102,
103, 104, 141, 148, 157
Чортків, м. 23, 136

Ш

Швейцарія 18, 19
Швеція 57, 58
Шемутовка, с. 7
Шепетівка, м. 135
Шпанів, с. 83, 113
Шубків, с. 96
Шумськ, м. 31, 106
Шумська гм. 79
Шумський р-н 86

Щ

Щипйорно, с. 39

Ю

Юськівці, с. 31

Я

Янова Долина, с. 141, 143
Ярослав, м. 19

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Адамчевський 85
Александрович 29
Алмазов Олексій (Олекса) 104, 155
Андермак 16
Андерс Владислав 57
Антонович Михайло 157
Архипенко Євген 30, 60
Атаманенко Алла 57
Аушергоф 79

Б

Бабич Іван 75,
Багінський Броніслав 54
Багринівська Парасковія 3, 6, 7, 8, 11,
12, 13, 14, 15, 16, 17
Багринівський Микола 3, 5, 6, 7, 10,
11, 15, 17, 27, 85, 92
Бажан Олег 17
Барвінок Ганна 8
Барський П. 104
Барченко Дмитро 63, 140
Бахова О. 104
Бачинська (Іллічевська) Олімпіада 18
Бачинський Борис 18, 19
Бачинський Василь 18
Бачинський Євген 18
Бачинський Лев 21
Бачинський Леонід 19
Бачинський Михайло 4, 18, 19, 20, 24,
25, 28, 30, 34, 36, 38
Бачинський Сергій 3, 4, 7, 11, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 65, 132
Беднаржова Тетяна 25
Берія Лаврентій 110
Бичківський Яків 54, 110, 121, 123
Біденко Йосип 40, 46
Біднов Василь 27, 29
Білас Іван 110

Білецький Євген 3, 83
Білодуб Д. 86
Білошицька Марія 30
Богун Оникій 84
Богуславський Євген 100, 122, 150
Бондар Данило 35, 37
Бондарчук Василь 112, 141
Бончковський Володимир 128
Боровець (Бульба-Боровець) Тарас
48, 84, 86
Братунь Андрій 114
Бруський Ян 136
Будзінський 130
Бульба Полікарп 116
Бура Микита 33, 34, 54, 55, 92, 110,
123, 127

В

Вала Лідія 9
Васильківський Степан 146
Васиньчук Павло 114, 115
Васюта Іван 61
Васьківський В'ячеслав 154
Вахович Юлія 142
Вербицький Олександр 146
Верстюк Владислав 20, 50, 75, 146, 147
Виговський Іван 18
Винар Любомир 57
Винниченко Володимир 22, 23
Вишнівський Сергій 64
Вівчарук Андрій 121
Вішка Омелян 27, 31, 85, 86, 132, 133,
137, 154
Власенко Валерій 145
Власенко Світлана 17
Власовський Іван 49, 64, 109, 116, 149,
151, 154
Власюк Олег 51, 140
Водяний Яків 81
Воленко П. 139

Волинець Ананій 3, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 55
Волинець Степан 94
Волков Мартин 33, 150
Врангель Петро 78
Вронська Тамара 4, 75, 83, 87, 98, 141,
142
Вронтовський-Сивошапка К. 60

Г

Гайдар Аркадій 85
Галицька З. 105
Галуха Любов 4
Гальчевський (Войнаровський) Яків
(отаман Орел) 79, 80
Гасенко Юрій 135
Гауке-Новак Олександр 155
Герасимова Ганна 57
Гетнер Володимир 40, 41
Гітлер Адольф 73
Гловацький Ігнатій 55, 122
Гнатчик Олександр 35
Головко-Левицький Леонід 75
Голувко Тадеуш 34, 59
Горбатенко І. 56
Горбачевський Григорій 130
Гордієнко Кость 119
Горемика-Крупчинський Іван 32
Горохович Антоніна 12, 13, 14, 15
Горохович Василь 37
Горохович Євген 37
Гоффенберг 16
Гошуляк Іван 21
Грабов Яків 27, 29
Грабський Станіслав 52, 66
Греков Олександр 22
Грицак Ярослав 111
Губернський Леонід 50
Гудзенко Пантелеймон 26
Гуцуляк Михайло 55

Д

Давидюк Руслана 96, 100, 104, 110
Дайчмейстер 50
Даниленко Віктор 94
Данилюк Юрій 96
Дарвін Чарльз 27
Дем'янчук Анатолій 4
Дем'янчук Григорій 52
Дем'янчук Степан 4
Демидюк Павло 35, 37
Денікін Антон 22
Дзівак Людмила 16
Діонісій (Валединський) 32, 127,
Дітківський Андрій (Петро Іванович
Дорошенко) 80, 141, 142
Дмовський Роман 66
Добротворський Йосип 75
Довгалюк Теодор 110
Долуд Андрій 3, 85
Донцов Дмитро 73
Дорошенко Петро 73, 105
Драгоманов Михайло 49
Драй-Хмара Михайло 24
Дубина Іван 112
Дубиновський Андрій 83
Дудка Федір 71
Дунін-Борковський Петро 64
Духневич Єлісей 35
Дяченко Петро 80, 141

Ж

Жив'юк Андрій 78, 80, 81, 85, 96
Жук Семен 90, 113
Журба Галина (Домбровська Гелена)
51, 52

З

Завальнюк Костянтин 39, 47, 48
Завальнюк Олександр 24
Загайкевич Володимир 7
Зайцев Олександр 113
Зайцев Павло 27

Залізник Максим 119
Зарудний Олександр 21
Зафран 115
Зінченко Петро 121
Зінчук 116
Змієнко Всеволод 77, 84
Зубко Ольга 49

I

Ігнатович Володимир 63
Іллічевський 18
Ілляк Сергій 125
Ільвіцький 85
Ільчук Єфим 35
Іщук Надія 54
Іщук Роман 123

К

Кадельбург М. 106
Калюжний Михайло 31
Капкан Юрій 119
Карл XII 57
Карманський Петро 36
Карнаухов Іван 10, 63, 85, 92
Карпенко-Карий Іван 105
Карпинська Ганна 8
Карпинський Олександр 7, 8, 50, 51, 53, 56
Карпус Збігнєв 88
Каспжицький Тадеуш 128
Кенсік Ян 33, 113, 120, 121, 128, 151
Кентій Анатолій 17
Кентржинська (Орловська) Олена 49, 50, 54, 57, 58
Кентржинський Антон 4, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57
Кентржинський Богдан 49, 54, 57, 58
Кентржинський Тарас 54, 57, 58
Кисилівська Олена 9, 13
Кисличенко О. 104
Климович К. 80
Ключковська Ірина 108

Клячківський Дмитро («Клим Савур») 86
Кмет-Кметик Олексій 80
Ковалевський Олександр 3, 4, 27, 33, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 104, 105, 106, 110, 140, 150
Коваль Роман 39, 47, 48
Ковальський Микола 86
Ковенко Михайло 20
Ковпаненко Данило 10, 60, 63, 83, 85, 92, 121, 123, 124, 125, 140
Козивертова (Бачинська) Ганна 20
Козик 55
Козирська Антоніна 4
Козицький Сергій 90, 114
Козубський Борис 29
Кокін Сергій 94
Колісниченко О. 104
Колянчук Олександр 25, 39, 50, 132
Комар Володимир 128
Константинів Ю. 106
Копернік Миколай 4, 27
Корольок Володимир 96
Королько Іван 80
Короп 80
Корчинський Михайло 22
Косенко Іларіон 28, 36
Котляревський Іван 119
Коцур Анатолій 61
Кошиць Олександр 103
Кравчук Леонід 131
Крамаренко Петро 45
Крат Михайло 3, 34
Крижанівський М. 139
Крип'якевич Іван 25
Крупницький Борис 57
Кубинський С. 8
Кузьмінський Олександр 75
Кузьміньова Марія 9
Кук Василь («Леміш») 86
Кулій Віра 9

Кулій Степан 85
Курилишин Костянтин 4
Кучерепа Микола 4, 56, 63, 90, 104, 110

Л

Лаврентьев 146
Ладика Дмитро 7
Лашенко В'ячеслав 71
Лебединець Михайло 114
Левенець Юрій 17
Левицький Дмитро 90
Левицький Модест 134
Левчанівська Олена 14, 65
Леся Українка 50, 56, 92, 100, 120, 139
Либак Пантелеймон 10
Липа Іван 135
Липа Юрій 71, 122
Липинський В'ячеслав 73
Липківський Василь 18
Лисенко Микола 121, 134, 145
Литвин Микола 4
Литвин Сергій 76, 77
Литвиненко (Морозенко, Солончак)
Іван 3, 48, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 87
Лівицький Андрій 25, 59, 147
Лісніченко Ірина 131
Ліщинський Іван 7
Лозицький Володимир 17
Лотоцький 31
Лотоцький Н. 104
Лотоцький Олександр 27
Лукашевич Андрій 137
Любченко Панас 20
Людкевич Станіслав 111

М

Мазепа Іван 57, 71, 73
Мазепа Ісаак 22, 23, 25
Мазуренко Семен 23
Макаренко Андрій 22, 134
Маківка Степан 114

Малиновський Яків (Байда-Голюк)
36, 37, 80
Малюга Олена 133
Малюта Ольга 21, 26
Мартинюк Андрій 85
Маслов Леонід 154
Маслов Микола 3, 103, 105, 107, 110,
122, 151
Махцевіч 47
Мацієвич Кость 135
Мацюк Йосип 34, 40
Менджецький Владзімеж 65, 127
Меркулов В'ячеслав 94
Мех Владислав 89
Михайличенко Гнат 21
Миць Зінаїда 109
Миць Мар'яна 106
Міськов Данило 130
Міхновський Микола 46
Міцкевич Адам 53
Могила Петро 21, 100, 127, 149, 150
Могильницький Роман 10, 94
Мозговий Матвій 80
Молдаваненко Феодосій 81
Москаленко 35
Мудрий Василь 92, 101, 102

Н

Назарук Сергій 114, 140
Наріжний Симон 18, 28
Негребецька Людмила 88, 94, 95, 96
Негребецька Наталія 88, 94, 96
Негребецька Ніна 91, 94
Негребецький Андрій 88
Негребецький Микола 4, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 97
Недайкаша Василь 80, 81, 141
Неделко О. 105
Недзвецький Олександр 80
Нестеровський 44
Нивинський Антон (Чекмановський
Антін) 51, 52

Ніковський Андрій 137
Новак Семен 93

О

Оболонський Іван 55, 91
Овчаренко Андрій 21
Огієнко Іван 25, 27, 136
Огородник Олександр 55
Одарченко 46
Олевський Микита 37, 38
Олексій (Громадський), архієпископ 128
Омелянович-Павленко Іван 85, 86
Омелянович-Павленко Фатіма 85, 86
Онуфрійчук Володимир 130, 156
Орел М. 104
Орловський Григорій 49
Оскілко Володимир 4, 32, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 51, 55, 60, 113, 120
Остапенко Сергій 22, 23, 50, 135
Осташко Тетяна 20, 50
Островський Володимир 62, 64
Острозький Костянтин 150
Отмарштайн Юрій 75

П

Павленко Микола 49, 132, 133, 137
Паливода Іван 133
Палій-Сидорянський Михайло 76
Паліїв Дмитро 93
Панькевич Михайло 29, 31
Парсаданова Валентина 110
Пасічник Ігор 57
Пащевський Павло 3, 83, 149
Певна Агрипина 98
Певна Антоніна 98
Певна Ганна (Персіянова) 98
Певна Марія 98
Певна Надія 98
Певна Ніна (Машкевич Антоніна) 3, 102, 103, 105, 107, 108, 109
Певний Богдан 109

Певний Віктор 99
Певний Георгій (Юрій) 98, 99
Певний Герасим 98
Певний Леонід 99
Певний Микола 3, 98, 99, 102, 103, 105, 106, 107, 108
Певний Олександр 98
Певний Петро 3, 47, 65, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 122, 125, 150, 151
Пекарський Федір 53, 55, 116
Петлюра Симон 17, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 34, 37, 51, 56, 59, 72, 77, 88, 103, 111, 119, 120, 123, 124, 131, 146, 147, 151, 152
Петренко Федір 82
Петров Юстин 40
Петрушевич Євген 24
Пехович Болеслав 121
Пивоварчук Володимир 37
Пилипчук Пилип 5, 25, 26, 27, 50, 59, 60, 63, 132, 137, 140
Письменний Степан 85, 86
Підгірська Олександра 13
Підгірський Самійло 110
Підкова Ігор 60
Підстригач Іван 35, 37
Пілсудський Юзеф 7, 12, 33, 41, 47, 60, 63, 64, 67, 77, 113, 117, 120, 122, 124, 125, 138, 142, 151, 152
Пінчук П. 80
Піскун Валентина 59
Плав'юк Микола 131
Полікарп (Сікорський), митрополит 109
Полікша Сергій 83, 84
Поліщук Ярослав 110
Полоз Михайло 20, 21
Полонський А. 21
Постоловський Руслан 4
Приступа Роман 142
Приходько Антон 21

Проказюк Василь 85
Прокопович В'ячеслав 5, 25, 59
Пузицький Антін 76

Р

Равич-Каменський В. 77
Раєвський Василь 81
Разиграєв Олег 139
Райгоф 102
Рацюк 116
Реєнт Олександр 96
Ризенко П. 119
Річинський Арсен 45, 110
Романенко Дмитро 46, 63, 140
Романови, династія 44
Романченко І. 29, 120
Романюк Іван 82, 83
Рошинський Петро 112, 141
Рошинський Степан 80, 141
Рудницька Мілена 9
Русова Софія 9
Ручка М. 104

С

Саблій Надія 16
Савчук Борис 8, 28, 49, 112
Садовський 47
Садовський Валентин 147
Садовський Микола 98, 102, 105
Сальський Володимир 26, 27, 77, 78, 79, 86, 136
Самійленко Володимир 71
Самсонюк Тетяна 4
Самчук Анастасія 118
Самчук Улас 70
Свентославський В. 153
Світнев 139, 151
Семенів Василь 83, 121
Серафимович Василь 122

Серветник Аліна 111
Серветник Валентин 111
Серветник Лаврентій 4, 7, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118
Серветник Олена 111
Серов Іван 38, 94
Сивіцький Микола 120
Сизоненко Галина 114
Сіверо-Одоевський Опанас 21
Сідак Володимир 37, 75, 77, 79, 80, 81, 83, 98, 141, 142
Сідлецький Роман 133
Сірополко Степан 25
Скальський Віталій 75
Скоропадський Павло 119, 135
Скрипник Іван 119
Скрипник Маріанна 119
Скрипник Степан (Мстислав) 3, 11, 32, 33, 34, 37, 54, 63, 92, 109, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 140, 148, 150, 156
Сладковська Тетяна 61
Смаль-Стоцький Роман 122
Смаль-Стоцький Степан 147
Смирнов Андрій 120, 122
Смовський Костянтин 78, 79
Смолій Валерій 17
Соляр Ігор 115
Стаднюк Гнат 34
Сталін Йосип 69
Старицький Михайло 134
Стемповський Станіслав 59
Степанович 55
Степанович Юхим 112
Степанюк Софія 106
Степанюк Степан 110, 116
Степура Григорій 27
Стефанік Василь 4, 12
Стеценко Кирило 103

Стрельський Геннадій 18
Стрижевський Антон Йосипович 3,
63, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144
Стрижевський Антон Михайлович
133
Стрижевський Йосип 133
Ступницький Леонід 75
Сумневич Федір 49, 133
Сцісловський 117

Т

Тележинський Михайло 3, 34, 122,
127, 149
Теліга Олена 71
Тижук Іван 37
Тимошенко Анна 145
Тимошенко Володимир 145
Тимошенко Олександр (Олень) 154,
157
Тимошенко Сергій 3, 27, 33, 36,
65, 102, 117, 125, 129, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 157
Тимошенко Степан 145
Тинченко Ярослав 39, 75, 80
Ткаль Г. 21
Ткачов Фердінанд 123
Толвинський Юрій 93
Торжецький Ришард 64
Торкунов Юрій 96
Трейко-Хайнацький Іван 48, 76
Трепет 27, 29
Тронько Петро 96
Трохимович Володимир 4
Тумановський Олег 88
Тютюнник Василь 84,
Тютюнник Юрко 25, 26, 75, 76, 82, 147

У

Усик Пилип («Нікітченко») 82

Ф

Файзулін Ярослав 75
Фещенко-Чопівський Іван 25, 26, 132
Филипович В. 104
Філоненко Олександр 80
Фрейденберг 22
Френкерберг 16

Х

Хасевич Ніл 154, 155
Хвостов Віктор 41
Хмельницький Богдан 73
Холодний Петро (молод.) 155
Холодний Петро (старш.) 155
Христинюк 115

Ц

Цецик Ярослав 56

Ч

Чайківський 24, 28
Червинський Йосип 133
Черкасенко Спиридон 105
Черченко Юрій 57, 58
Чехівський Володимир 22, 50
Чижевський Павло 119
Чикаленко Левко 122,
Чоботарів (Чеботарев) Микола 77, 79,
80, 141
Чорній Володимир 24
Чорновіл В'ячеслав 12
Чуднівський Василь 31
Чучмай Максим 90, 113, 114

Ш

Шатківський Олекса 155
Шатковський 143
Шведов 112
Швець Федір 22
Швидкий Василь 27
Шевелєв В. 119
Шевченко Тарас 12, 27, 28, 43, 61, 72,
89, 124, 155
Шемети 145
Шептицький Андрей 122
Штейнгель Борис 23
Шульга Зеновія 108
Шуміло Мирослав 102, 111, 113, 115
Шумський Олександр 20, 21

Шуст Роман 60

Шухевич Степан 140

Ю

Юзевський Генрик 15, 33, 47, 56, 59,
64, 65, 73, 90, 100, 113, 115, 117, 120,
121, 124, 127, 128, 142, 149, 151, 155
Юзефови 28
Юркевич 146

Я

Язвінська Ганна 9
Яковлів Андрій 27
Ярмолюк Василь 10, 91, 92, 93

З М І С Т

РОДИНА БАГРИНІВСЬКИХ	5
СЕРГІЙ БАЧИНСЬКИЙ	18
АНАНІЙ ВОЛИНЕЦЬ	39
АНТОН КЕНТРЖИНСЬКИЙ	49
ОЛЕКСАНДР КОВАЛЕВСЬКИЙ	59
ІВАН ЛИТВИНЕНКО	75
МИКОЛА НЕГРЕБЕЦЬКИЙ	88
РОДИНА ПЕВНИХ	98
ЛАВРЕНТІЙ СЕРВЕТНИК	110
СТЕПАН СКРИПНИК	119
АНТОН СТРИЖЕВСЬКИЙ	132
СЕРГІЙ ТИМОШЕНКО	145
РЕЗЮМЕ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ	158
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	159
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	165

Монографічне видання

ДАВИДЮК РУСЛАНА ПЕТРІВНА

З ПОЛЯКАМИ ЗА УКРАЇНУ

*НАДДНІПРЯНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ
В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ
ЖИТТІ МІЖВОЄННОЇ ВОЛИНИ*

Підписано до друку 25.03.2014 р.
Формат 70 x 100 1/16. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 21,50. Наклад 300 прим.

Видруковано ПП Дятлик М. С.
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 11 від 12.06.2002 р.

РОУННБ

**Руслана Петрівна
Давидюк**

народилася у 1963 р.
у м. Здолбунів.

Закінчила історичний
факультет Луцького
державного
педагогічного
інституту ім. Лесі
Українки (1984)
й аспірантуру
Волинського

державного університету ім. Лесі Українки
(1998, заочно). Нині – доцент кафедри
історії України Рівненського державного
гуманітарного університету, завідувач
наукової редакції науково-редакційної
групи книги «Реабілітовані історією.
Рівненська область».

Автор понад 100 друкованих праць, зокрема
книжок «Волинське українське об'єднання
(1931–1939 рр.)» (2001, у співавторстві),
«Почутися одним нерозривним зі своїми
братами і сестрами Великої України»:
Відлуння Голодомору 1932–1933 років
на Рівненщині» (2008, у співавторстві).